

T.C.
GENELKURMAY BAŞKANLIĞI
ANKARA

**TÜRK İSTİKLAL HARBİ'NDE
KUVAYİMİLLİYE, DÜZENLİ ORDU
VE CEPHELER
(16 MAYIS 2014)**

**Genelkurmay Personel Başkanlığı
Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları**

**ANKARA
GENELKURMAY BASIMEVİ
2014**

ISBN

978-975-409-690-3

KKSN

7610KK0469654

SAHİBİ

Tuğg.Necdet TUNA

SORUMLU MÜDÜR

Tnk.Kur.Alb. Özkan ULUTAŞ

YAYIN KURULU

Öğ.Alb. Ali BAL

Dr.Öğ.Yb. Hüsnü ÖZLÜ

Tar.Uzm. Dilek GEYVE

DÜZELTİ / SAYFA DÜZENİ

İlkay SARIKAYA

KAPAK

Mehmet Akif AK

SUNUŞ

Türk İstiklal Harbi, Anadolu'yu işgal eden İtilaf devletlerine karşı çok zor şartlar altında yürütülmüş bir mücadeledir. XX'nci yüzyılın başında ve bu savaş öncesinde birbiri ardınca süregelen Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşları ile Osmanlı İmparatorluğu dağılıma noktasına gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda imzalanan Mondros Ateşkes Anlaşması'na göre İtilaf devletlerine bağlı ordular tarafından ülkenin önemli stratejik noktaları işgal edilmiştir.

Türkler tarih boyunca bağımsız yaşamayı esas almışlar, işgal ve esarete karşı her dönemde direnmişlerdir. İşte bu direnişin bir benzerini de Anadolu'nun işgali sürecinde başlatmışlardır. Anadolu'nun işgali karşısında Kurtuluş Mücadelesi Mustafa Kemal ATATÜRK'ün 19 Mayıs 1919'da 9'uncu Ordu Müfettişi unvanıyla Samsun'a çıkması ile başlamış ve tüm yurda yayılmıştır. Kuvayimilliyeye teşkilatının ardından düzenli orduya geçiş ile Millî Mücadele büyük bir ivme kazanmıştır.

Kurtuluş Savaşı süresince Mustafa Kemal ATATÜRK'ün önderliğinde Türk ulusunun tercihi, "Ya istiklal ya ölüm." sözleri ile ifadesini bulan Millî Mücadele olmuştur. Topyekûn olarak Anadolu'nun üç cephesinde mücadele edilmiş ve kazanılan her muharebe yeni Türk Devleti'ne giden yolu açmıştır.

16 Mayıs 2014 tarihinde Kara Harp Okulunda icra edilen "Türk İstiklal Harbi'nde Kuvayimilliyeye, Düzenli Ordu ve Cepheler" adlı panelde sunulan "İstiklal Harbi'nde Türk Ordusunun Yapılanması ve Düzenli Orduya Geçiş", "Güney Cephesi'nin Değerlendirilmesi", "Doğu Cephesi'nin Değerlendirilmesi", "Batı Cephesi'nde Muharebelerin Genel Değerlendirilmesi" başlıklı bildiriler ile panel değerlendirme bölümü kitap hâline getirilmiş ve araştırmacıların faydasına sunulmuştur.

Kara Harp Okulundaki panelde Kuvayimilliyeden düzenli orduya geçiş sürecini ve yeni Türk Devleti'ne giden yolu bizlere hazırladıkları bildirimleri ile anlatan Prof.Dr. Ergün AYBARS'a, Prof.Dr. Hale ŞİVGİN'a, Prof.Dr. Temuçin Faik ERTAN'a, Prof.Dr. Kemal ARI'ya ve Doç.Dr. Hakan UZUN'a ve yanında emeği geçen tüm arkadaşlarıma sonsuz teşekkür ederim.

Necdet TUNA
Tuğgeneral
ATASE Daire Başkanı

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ

İÇİNDEKİLER	III
İstiklal Harbi'nde Türk Ordusunun Yapılanması ve Düzenli Orduya Geçiş	
Prof.Dr. Kemal ARI.....	1
Güney Cephesi'nin Değerlendirilmesi	
Prof.Dr. Hale ŞIVGIN.....	13
Doğu Cephesi'nin Değerlendirilmesi	
Doç.Dr. Hakan UZUN.....	33
Batı Cephesi'nde Muharebelerin Genel Değerlendirilmesi	
Prof.Dr. Temuçin Faik ERTAN.....	47
Türk İstiklal Savaşı'nın Değerlendirilmesi	
Prof.Dr. Ergün AYBARS.....	63

İSTİKLAL HARBİ'NDE TÜRK ORDUSUNUN YAPILANMASI VE DÜZENLİ ORDUYA GEÇİŞ

Prof.Dr. Kemal ARI*

1. Giriş

Türkiye Büyük Millet Meclisinin kuruluşunu gerekli kılan koşullar, önce işgaller karşısında İstanbul Hükûmetinin çaresiz durumuyla ve tepkisiz duruşuyla başladı. Bunlara İstanbul Hükûmetinin hem içte hem de dışta yanlış politikaları eklendi. Mondros Bırakışması'ndan beri ardı ardına gelen hükûmetler, ülke sorunlarına kalıcı çözüm bulma iradesinden uzak bulunuyorlardı. Mustafa Kemal Paşa (ATATÜRK), Anadolu'da ulusal egemenlik ve tam bağımsızlık ilkelerine vurgu yaparak başladığı kutsal yolculuğunda halkla yakın ilişki içinde bulunmaya çalışıyordu. Ayrıca o, izlenen politikaların yanlışlığından ve ülkenin içine düşürüldüğü ağır kargaşadan dolayı iyice umutsuzluk içinde bulunan, bırakışmadan sonra görevlerinden açığa alınan ya da hâlâ görevde olsa bile ülkenin gidişinden yoğun kaygı duyan sivil ve askerî bürokratlarla ilişkiye geçerek kafasında çoktandır olgunlaştırdığı çözüm yoluna destek arıyordu. Önce ulus tehlikesinin farkına varmalıydı. Onun üstünde, on yıldır süren yoğun savaşların yorgunluğu ve bıkkınlığı vardı. Ancak bu yılın hâli derhâl bir yana bırakılmalı, ulusal amaç doğrultusunda bir ulusal savaşı ulus göze alabilmeliydi. Bunun için de sorunun ve tehlikenin boyutlarını anlamak kadar, bu amaca doğru yürürken başarıya ulaşabilmek için örgütlü biçimde hareket etmek o denli önemliydi. Ülkenin haksız biçimde işgal edilmesi sırasında yaşanan kanlı olaylar ve kitlesel yıkımlar, onca yorgunluk ve yılınıktan sonra, bu bezginliği toplumun üzerinden atması için önemli bir ortam yarattı. Ülkenin her yanında düzenlenen mitinglerle örneğin İzmir'in işgali ülkenin dört bir yanında kınanıyor; bu toplumsal psikoloji, ülke için gerekirse her bir yurttaşı, her türlü araçla savunmaya yönlendiriyordu. Bu arada işgaller kanlı ve kıyıma varan bölgesel konumuyla sınırlı kalmıyor, bilinçli biçimde işgal alanları genişletiliyor; işgal güçleri her işgal edilen yerde sayısız yeni kıyımlar ve haksız uygulamalara yöneldikçe tepki, direniş ve örgütlenme düşünceleri daha da etkili biçimde toplum vicdanında ses getiriyordu.

2. Genel Durum

Ülkenin resmî ve belli yerlerine konuşlandırılmış askerî birimlerinin bu işgallere karşı koyacak ne gücü ne de bu yönde aldıkları bir emir vardı. Ordu büyük ölçüde terhis edilmişti. Kalan kıtalar ise daha çok Mondros Bırakışması'nın kurallarının yerine getirilip getirilmediğini denetleme görevini üstlenmişlerdi. Bu ortamda, ulus yaygın bir umutsuzluk içinde, her türlü hakaretle yüz yüze bulunuyor; direniş yönünde kimi yurtseverlerin çabaları da adına Heyetinasıha dediğimiz öğüt kurullarınca din adına köreltiliyordu.

* Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürü.

¹ Genel görüntü için örneğin bk.: Gazi Mustafa Kemal Atatürk; *Nutuk*, C I, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1989.

Bu süre içinde Anadolu'da haksız işgallere ve Türk halkına reva görülen her türlü acımasız kıyım politikalarına karşı ulusun kendi bağrından çıkan ulusal güçler (Kuvayımilliye) kendi öz iradelerine dayanarak ulusal onuru korumak için silaha sarılmışlardı. Kuvayımilliye güçleri Doğu Trakya'da, Güney Anadolu'da, Batı Anadolu'da ve Karadeniz Bölgesi'nde değişik ad ve unvanlarla bu uğurda silaha sarılmışlardı. Bunların birçoğunun, kendi bölgesinde bulunan askerî kurumlarda ilişkileri olduğu da gözlemlenmekteydi. Kongreler döneminde Kuvayımilliyenin oynadığı önemli işlev açıkça görülmüş, bu dağınıklığın ortadan kaldırılması ve daha güçlü bir etken olarak bu yapının bir birlik çatısı altında toplanması için de çabalar harcanmıştı. Bir sivil örgütlenme biçimi olan ve ülkenin kurtuluşu için çözüm arayan Müdafaaiyhukuk örgütleri gibi bu ulusal güçlerin daha merkezî bir yapıya ulaştırılması ve koordineli çalışması için çabalar da harcanmıştı. Nitekim Heyetİtemsiliyenin bir kararı uyarınca 20'nci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa (Cebesoy) Umum Kuvayımilliye komutanı olarak görevlendirilmişti. Bu yeni görevlendirme, Anadolu'da ulusal direnişin örgütlenmesi sürecinde, ulusal güçlerin de bu yapıya eklenmesi yönünde bir istencin varlığını göstermekteydi.

Bu olup bitenlerden ülkeyi işgal eden istilacı ülkelerin hükümetleri gibi İstanbul Hükümeti de yakınmaktaydı. O, değişik yerlere gönderdiği öğüt kurullarıyla halkın içinden doğacak direnme ruhunun işleri daha da kötüye götüreceğini ileri sürüyor; halkın kutsal din duygularını kullanan fetva ve fetvalarla desteklenmiş fermanlar kullanmaktan geri kalmıyordu.

İstanbul 16 Mart 1920 günü kanlı biçimde işgal edildi.² İstanbul işgal edildiğinde yurtsever kesimlerin baskısıyla çoktandır kapalı olan Osmanlı Meclisi açık bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa, zaten düşman baskı ve tehdidi altında olan İstanbul'da toplanacak bir meclisin yurt sorunlarına çözüm üretebileceğini düşünmüyordu. Bu nedenle meclis açılacaksa bunun Anadolu'da, özellikle de Ankara'da toplanmasını savunuyor; bu yolda öneri ve uyarılarda bulunuyordu. Bu isteği gerçekleşmeyince Meclise giden milletvekillerinden bir grup oluşturdu. Adına Felahıvatan denilen bu grup, Anadolu'nun tam bağımsızlık tezlerini Mecliste anlatacaktı. Bunda da başarılı olundu. 28 Ocak 1920 tarihinde kabul edilen Misakımillî, bütünüyle Mustafa Kemal Paşa'nın kaleminden çıkmıştı.³ Bu ulusal ant, bütün dünya uluslarına karşı, Türk ulusunun varlığını garanti altına alacak tam bağımsızlık ilkelerini içeriyordu.

Ancak bu gelişmelerden rahatsız olan İtilaf devletleri, Osmanlı Meclisimebusanını kapatmaya karar verdiler. 16 Mart 1920 günü İstanbul kanlı biçimde işgal edildi. Osmanlı Meclisi dağıtıldı. Pek çok milletvekili

² Şerafettin Turan; *Türk Devrim Tarihi*, C II, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 19998, s. 104. Ayrıca bk.: Gürkan Fırat Saylan; "İstanbul'un Resmen İşgali (16 Mart 1920)" *Marmara Üniversitesi Öner Dergisi*, C II, S 41, Ocak 2014, s. 25.

³ Ayrıntılı bilgi için bk.: Nejat Kaymaz; "Misakımillî Üzerine Yapılan Tartışmalar", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1977.

tutuklanarak Malta'ya tutsak olarak götürüldü. Buna karşılık olarak Mustafa Kemal Paşa'nın isteğiyle Erzurum'da Albay Ravlinson başkanlığında bulunan ve bırakışma uyarınca toplanacak silahların gözetiminden sorumlu askerî kurul üyeleri tutuklandı.

Artık Meclisin İstanbul'da görev yapmasına izin verilmediğine göre hem Mustafa Kemal Paşa'nın öteden beri savunduğu düşünceler doğrulanmış oluyor hem de Meclisin Ankara'da toplanması için girişimlerin önü açılıyordu. Böylece 23 Nisan 1920 günü seçilmiş milletvekillerinin katılımıyla Meclis açılmıştı.

a. Kuvayimilliyeye

Anadolu'da ulusal bir meclisin ortaya çıkışı, karşı tarafı büyük bir kızgınlığın içine itmişti. Bu oluşumun Türkler açısından önemi büyüktü. Ancak öteki taraf, yani işgal güçleri ve onun destekçileri bu oluşumu içlerine sindiremiyorlardı. O zamana dek Yunan saldırıları ve yayılmacılığı kendisini gösterdikçe ve başka yerlerde de onların yerli iş birlikçileri eyleme geçtikçe Türklerin içinden yurtsever kişi ve gruplar ortaya çıkıyor, bu haksız saldırılara kendi güçleriyle karşı koymaya çalışıyorlardı.

Bunlara Kuvayimilliyeye deniliyordu, yani ulusal güçler... Halkın bir kısmı onlar için "*Kuvvacı*" diyordu. Batılı yayınlarda ise önce eşkiyalar olarak adlandırılan bu grup için bir süre sonra "*milliyetçiler*" deyimini kullanıldı. Kuvayimilliyeyi işgal yörelerinin toplumsal yapıları ortaya çıkarmıştı. Kimisine "*efe*" deniyor, kimisi de efelere bağlı "*zeybekler*" olarak nitelendiriliyordu. Giyimleri, gelenek görenekleri, oturuşları, duruşları ve tavırları kendilerine özgüydü. Anadolu efsanelerinde görülen tarihsel kahramanların o döneme uyarlanmış ardılları gibiydiler. Onları birleştiren ortak değer, yurt sevgisiydi. Onlar, Anadolu dağlarında göz göz yanan bağımsızlık meşaleleri gibiydiler. Bu dönemde, Kuvayimilliyeye güçlerinin yanı sıra pek çok yerde müdafaayihukuk kurulları da oluşturulmuştu. Hemen her yerde yurtseverler, kongreler toplayarak ülkenin içinde bulunduğu durum üzerine çözümler arıyorlar, o günkü gelinen noktada silahlı mücadeleden başka çözüm görmüyorlardı. Terhis edilen ve kalan subaylar, yurt savunmasında en öndeydiler. Onların önemli bir kısmı bu sivil oluşumlarla temasa geçerek buldukları yerlerde direniş cepheleri oluşturmaya çalışıyorlardı. Balıkesir, Aydın, Denizli gibi yerlerde bu hareketler çok canlı biçimde görülüyordu. Yunan ordusu iç bölgelere doğru ilerledikçe ve yoğun kıyım ve yakıp yıkma eylemleri gerçekleştirdikçe ulusal vicdan sızlıyor, gerek işgal edilen yerlerden kaçanlar gerekse henüz işgal edilmemiş yerlerde müdafaayihukuk hareketiyle bağlantılı olan kişiler bu harekete katılıyorlardı. Akıllı eren kişiler, düşman ilerleyişine karşı örgütlenmekten başka çözüm olmadığına inanıyorlardı. Ancak her bir yörede, kendi içinde ortaya çıkan örgütlü yapıların aralarında ortak bir bağ bulunmadığı sürece, bu tür hareketler yerel kalmaktan öteye geçemezdi. Önce yerleşik birimlerde kuşkuyla karşılanan

⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Mahmut Goloğlu; Erzurum Kongresi, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2008, çeşitli sayfalar.

bu kişiler, bir süre sonra düşman zulmüyle karşılaşan kişiler için umut kaynağı olmuştu. Kimi yerel yöneticiler ve bürokratlar da bu güçlere destek veriyorlardı. Anadolu'da Yunan ya da öteki güçlerin eylem ve girişimlerine karşı, sivil-asker bürokrat ve yer yer de eşraftan kişilerin öncülüğünde, halk temelli bir örgütlenme biçimi kendisini göstermeye başlıyordu.

Ancak bu oluşumlar, belli bir merkezden yönetilmiyordu. Düzensizlik yaygındı. Ellerindeki silahlar oradan buradan derme çatma hâldeydi. Değişik ülkelere ait fabrikalarda üretilmiş ve aralarında standart ölçüler olmayan bu silahların, cephane ve gerekli aygıtlarını bulmada zorluklar yaşanmaktaydı. Bu sorunu aşmak için kimi ara çözümler üzerinde durulsa da düzenli bir ordunun karşısında dağınık sivil güçlerin karşılaştığı en büyük zorluklardan biri de buydu. Bunun dışında lojistik destekleri sağlamak açısından da zorluklar vardı. İlerleyen düşman ordusuna karşı değişik cephelerde elde edilen başarılar giderek yerli halk arasında desteklenmelerine yol açtı. Örneğin Aydın'a ilerleyen Yunan askerleri önce büyük bir direnişle karşılaşmış, ardından Yunan birlikleri kentten çekilmeye başlamış ancak bir süre sonra Aydın yeniden Yunan ordusu tarafından işgal edilmişti. Bu tür başarılar başka yörelerde de görülüyordu. Uşak Cephesi'nde Çerkez Ethem'e bağlı birlikler büyük yararlılıklarda bulunmuşlardı. Yine direnişin en başarılı örneklerinden biri Güney Cephesi'nde kendini gösterdi. Antep, Urfa, Maraş, Adana gibi yerlerde düşman onca saldırısına karşın bu kentleri uzun süre ele geçirememişti.

Buna karşın yine de düzenli bir orduya, gayrinizami bir özelliğe sahip olan bu birliklerle karşı koyma olanağı yoktu. Bir kere herhangi bir Kuvayımilliyecinin birimi içinde bulunanlar arasında derin farklılıklar vardı. Örneğin içlerinde okumuş yazmış kişilerin bulunmasının yanı sıra, pek çok Kuvayımilliyeci okuma yazma bile bilmiyordu. Üstelik bu grupların içinde, herhangi bir suç işledikten sonra kendisini bu yapının içine atmış kişiler de bulunuyordu. Adam öldürmüş, başka bir yasal olmayan işe karışmış, hukukun elinden kaçmış kişiler de vardı. Kuvayımilliyecilerin başında bulunan reislerin ya da efelerin, birbirlerine karşı düşmanlık duyguları ve dolayısıyla karşı eylem çabaları da olabiliyordu. Bu dağınık güçleri tek bir merkezden yönlendirmek için Anadolu'da iradeyi eline alan Büyük Millet Meclisi, Kuvayımilliyecilerin Komutanlığı adıyla bir karargâh oluşturmuştu. Bunun başına da Sivas Kongresi'nden sonra Mustafa Kemal Paşa'nın pek güvendiği Ali Fuat Paşa getirildi. Bu düzensiz birliklerle iç ayaklanmaların bastırılması için yoğun bir çaba da gösterildi. Ancak bu birliklere reislik ya da diğer bir deyişle başkanlık edenlerin, belli bir merkeze bağlı olarak hareket etmekte öte kendi başlarına buyruk olmaları göze çarparıyordu.

b. Düzenli Ordunun Kuruluşu ve Karmaşa

Büyük Millet Meclisi kurulduktan sonra sıra düzenli ordunun kurulmasına gelmişti. Ancak Mondros Bırakışması'yla birlikte düzenli ordu dağıtılmıştı. Anadolu'da bir biçimde kalmasına izin verilen birliklerde de yoğun

⁵ Rahmi Apak; *İstiklal Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?*, TTK Yay., Ankara, 1990, çeşitli sayfalar.

firarlar ve mevcut sayılarda eksilmeler vardı. Birliklerde yalnız askerler değil, subaylar da neredeyse erimiş durumdaydı. Askerî birimlerde büyük bir çözülüş yaşıyordu. Kadrolar boşalmış, askerler memleketlerine dönmüş, subaylar işsiz kalmıştı. Sultan ve halifenin, sırf Kuvayımilliye güçlerini dağıtmak için başvurduğu propaganda da hedefine ulaşıyordu. Yıllar içinde cepheden cepheye koşup durmuş askerlik mesleğindeki kişiler, bu propagandanın etkisiyle hızla firar yoluna gidiyorlardı. Firar edenlerin bir kısmı dağları mekân edinmişlerdi. Bölgede güvenlik denilen şey kalmamıştı.

Bu tarihlerde Büyük Millet Meclisi başkanı ve hükûmet başkanı olan Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'da Yunan ilerleyişine başarılı biçimde karşı koyabilmek için düzenli ordu kurulması gerektiğine inanıyordu. Kimi denetimsiz keyfîlikler nedeniyle sivil halkın belli bir kesiminde Kuvayımilliye karşı tepkiler de kendini gösteriyordu. Özellikle Çerkez Ethem'in iç ayaklanmaların bastırılmasında başvurduğu aşırı güç, yine elde ettiği başarılarından dolayı kişisel bir hırsla böbürlenme duygusu içine sürüklenerek Büyük Millet Meclisinin otoritesine karşı gelen tavırları rahatsız edici bir boyuta ulaşmış bulunuyordu. Özellikle toplumla ilişkiler yönünden, düzensiz güçlerin büyük olumsuzlukları görülüyordu. Keyfî para toplamak, vergi salmak, askere almak, şiddet uygulamak... Bunlar savaş ortamında, ulusal savaşın toplum temelini sarsan başıbozukluklardı. Önce bu yakınmalar ortadan kaldırılmalı, ardından da ulus kendi düzenli ordusuna kavuşmalıydı.

Çerkez Ethem Bandırmalı bir ailedendi. İki kardeşi daha vardı. Tevfik ve Reşit adındaki bu kardeşleri de Millî Mücadele saflarında yer almışlardı. Ancak Ethem, elde ettiği başarıların verdiği güçle egosuna kural tanımayacak kadar teslim olmuştu. Her başarının kendisine, her başarısızlığın da başkasına ait olduğunu düşünüyordu. Bu arada Anadolu'da ulusal savaş için toplanmış olan kişileri rahatsız edecek siyasal temaslarda bulunmaktan da geri kalmıyordu. Gün geliyor ittihatçıların, gün geliyor solcu akımların etkisinde görünüyordu. Bu çelişik durumu ve kafa karıştıran tavırları doğal olarak onunla ilgili büyük bir güvensizliğe de neden oluyordu. Gezici ve yaklaşık 4.000 atlı askeri olan bu güçlere o dönemde "Kuvayiseyyare" deniliyordu.

Müdafaayihukuk örgütleriyle ilişkisi olduğu bilinen ulusal müfrezeler iki türlüydü: Bunların birincisi seyyardı ve hareket yetenekleri son derece çoktu. İkinci grup ise sabitti. Özellikle bu grup da, silahlı bulunanların dışında eli silah tutan kişileri kapsamıştı. Müfrezeler oluşturulurken manga, takım, bölük gibi bir yapılanma dikkate alınmıştı.⁷ Bu gruplar gereksinim duydukları gıda, silah, mühimmat ve para gibi şeyleri elde etmek istediklerinde doğrudan halka ya da düzenli birliklere başvurarak yardım istiyorlardı. Silah

⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Sina Akşin; *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, Cem Yay., İstanbul, 1983.

⁷ Ahmet Emin Yaman; "Millî Ordudan Düzenli Orduya", *Atatürk Yolu Dergisi*, II/ 6 (Ankara 1990), s. 378.

dağıtımları da askerî kıtalardaki düzene göre yapılacaktır. Her müfrezenin bir sorumlusu bulunuyordu. Silah ve mühimmat dağıtımı yapılırken kefalet sistemi uygulanıyor; dağıtılan şeyler düzenli biçimde numaralandırılarak defterlere kaydediliyor ve bütün bu işlemler müfrezeye başkanlarının sorumluluğunda yapılıyordu. Yine sağlık hizmetleri ve ödüllendirme de bu düzen içinde yapılmaktaydı. Sivil müfrezeler ile düzenli birlikler arasındaki iletişim ve eş güdümü, Kuvayımilliye Dönemi'nde Heyetitemsiye yerine getirmekteydi.⁸ Pek çok terhis olmuş subayın ya da görev yapmakta olup bu müfrezelerle ilişkisi olduğu saptanan öteki subayların varlığından ve faaliyetlerinden Osmanlı Harbiye Nezareti rahatsızlık duymakta; ilgili birimlere gönderdiği yazılarda, millî müfrezelere üye ve destek olunmaması uyarısında bulunmaktaydı.⁹ Ancak Osmanlı Harbiye Nezaretinin ülkenin işgal edilişi karşısında, kendi millî vicdanlarından hareket eden yurtsever komutanların bu uyarılara pek kulak asmayacağını tahmin etmesi bu aşamada elbette çok zordu. Öyle ki Ankara'da 20'nci Kolorduya komuta etmekte olan Ali Fuat Paşa, Kuvayımilliye komutanlığı da yapıyor, henüz düzenli orduya geçilmediği bu dönemde, Kuvayımilliye güçlerinin belli amaçlar doğrultusunda hareket etmesini sağlamaya çalışıyordu. Bu olaylar olurken düzenli birlikler Anadolu'da yurtseverlerden oluşan sivil kuvvetlerle ilişkilerini hep sürdürdüler. Örneğin, millî güçlerin yiyecek, elbise ve harp malzemelerinin ordu tarafından yerine getirilmesinin uygun olduğuna ilişkin kararlar alındı. Mustafa Kemal Paşa komutanlarla yaptığı görüşmelerde, bölge komutanları ve askerlik şubesi başkanları aracılığı ile çabuk ve etkin biçimde yardımda bulunulmasını, sivil örgütlerin başında bulunanlardan da ne olur ne olmaz diye örgüte bağlı kalacaklarına ilişkin söz alınmasını istedi.¹⁰

Kuvayıseyyare ulusal güçlerin hareketli kesimini oluşturuyordu. Bir yerden bir yere intikal etme yetenekleri vardı. Bu güçlerin komutanlığını Çerkez Ethem yapıyordu. Çerkez Ethem'in kendi kendine verdiği bu görev, yerine getirilen görevlerin işlevselliği açısından bir olupbitti olsa da, dönemin öteki düzenli askerî birlikleri tarafından da benimsenmişti. Bu tarihlerde Anadolu'nun her yanında isyanlar vardı. Padişah fermanları ve dönemin şeyhülislamı Abdullah Efendi'nin fetvalarıyla Mustafa Kemal ve taraftarlarının ortadan kaldırılmasının dinen vacip olduğuna dair fetvalar yayımlanıyordu. Bu propagandanın etkisinde kalan Anadolu'da pek çok yerde ayaklanma çıktığında bunların bastırılmasında Çerkez Ethem'in atlı seyyar güçlerinin büyük bir etkisi oldu. Geyve, Adapazarı, Düzce ve Bolu bölgesinde ortaya çıkan isyanların üzerine Çerkez Ethem'e bağlı güçler hızla ulaşıyor, çetin uğraşlar veriyor; sonunda ayaklanmalar bastırılıyor,¹¹ ulusal güçlerin varlığı bu bölgelerde duyuruluyor ve benimsetiliyordu. Çerkez Ethem yoksul kitleler üzerinden önemli bir etkiye sahipti. Onu da kendileri gibi halktan

⁸ *agm.*; s. 378.

⁹ *agm.*; s. 379.

¹⁰ *agm.*; s. 379-381.

¹¹ Kemal Arı; *Türk Devrim Tarihi I*, Zeus Kitabevi, İzmir, 2012, s. 327.

gelen biri gibi görüyor ve benimsiyorlardı. Kimi solcu zümreler üzerinde onun bir halk önderi olduğu gibi görüşler de benimsenmişti. Çerkez Ethem bir olayı bastırmaya gittiğinde acımasız davranan bir kişiliğe sahipti. İstanbul Hükümeti tarafından kollanan bir sivil ya da asker bürokrata ya da bir feodal güce karşı, eğer bir ihanet eylemi görmüşse, son derece acımasız davranıyor; bu davranışları o günün dünyasında bir efsane değeri alabiliyordu. Kuvayimilliyeye karşı olan kimi hatırı sayılır kişiler, onun hincından çekiniyorlardı. Ethem kendisine karşı oluşan bu güvenden de destek alarak çevresinde kimisi işsiz güçsüz, kimisi kanun kaçağı, kimisi maceraperest kişilerden oluşan müfrezesini gittikçe büyütme yoluna gidiyordu. Batı Anadolu'nun pek çok yerinde olduğu gibi özellikle Kütahya ve yöresinde Çerkez Ethem'in namı ve ünü almış başını gitmişti. Derken, Yozgat'ta Çapanoğulları ayaklandı. 1920 yılının Şubat ayıydı. Ayaklanma birkaç ay sürdü. Ayaklanan Çapanoğulları bütünüyle Yozgat'ı ele geçirmiş, bölgede ulusal oluşumun varlığına son vermişti. Üstelik bu hareket, adım adım çevreye yayılma eğilimi içine de girmişti. Çapanoğullarına bölge halkından yoğun katılımlar oluyor, bu gelişme Ankara'yı derin bir kuşku ortamına itiyordu.

Bu zaman dilimi, Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da bir meclis açmak için uğraş verdiği aylara denk geliyordu. Ayaklanmanın hedefi, öteki ayaklanmalar gibi Ankara ve doğal olarak Meclisti.

Meclis, elindeki güçlerle bu ayaklanmaları bastırmanın o an için olanaklı olmadığını derhâl gördü. Meclis ulusal varlığı tehlikeye sokan bu hareketin bastırılması için Çerkez Ethem'den yardım istedi. Ethem'i Ankara'ya çağırıldı. Kendi iç dünyasında hep askerlere özentisi içinde bakmış olan Çerkez Ethem, pek çok paşanın böyle bir isyanı bastırmak için kendisinden medet umar olduğunu görünce önü alınamaz egosunun tutsağı olmuştu. Artık o; düşük rütbeli subaylara değil, paşalara bile tepelerden bakıyor, güç elinde olduğu için kendisi olmazsa hiçbir şeyin yapılamayacağını düşünüyordu. Bu kez o, içinde türlü duygularla kabaran egosu ve hoşnutsuz tavırlarıyla Yozgat yollarına döküldü. Yozgat'a geçerken Ankara'ya uğradı. Mustafa Kemal Paşa ile görüştü.

Yozgat'a vardığında kısa sürede ayaklanmayı bastırdı. Bir kısım kışkırtıcıyı, ayaklanmaya katılanları kurşuna dizdirdi. Bununla yetinmedi, ayaklanan asilerin bir kısmını zorla kendi güçlerinin içine katarak Ankara'ya doğru harekete geçti. Sinir içinde söyleniyor, sağa sola buyruklar savuruyor; artık kendisi için belirlenen çizginin dışına çıktığını her tavrı ve sözüyle gösteriyordu. Kin bildiği kişi, görünürde Ankara Valisi Yahya Galip'ti. Onun ayaklananlara yardım ettiğini ileri sürüyor, bir halk mahkemesi kurulmasını isteyerek onun ve ona destek verenlerin yargılanarak idam edilmelerini istiyordu. Bu sözler ve istekler Ankara'ya ulaştığında, doğal olarak orada tedirginlik yaratıyordu. Bu çekişmeler ve suçlamalar, Ankara odaklı ulusal

¹² age.; s. 328.

oluşum üzerinde ikilik, ayrılık ve bölünme eğilimleri çıkarabilirdi. Doğal olarak ciddi bir belgeye dayanmayan, sırf kişisel hırsların sonucu olan bu istekler kabul edilecek gibi değildi. Ancak yine de bir soru çıkmasını diye Yahya Galip görevden alınarak olay geçiştirilmeye çalışıldı.

Ancak Çerkez Ethem yine de hızını alamadı ve kimilerine göre Ankara'ya döndüğünde Mustafa Kemal Paşa'yı ayaklarından meclis kapısına asacağını bile söylemekten geri kalmadı. Çerkez Ethem, aşırı egosuyla orta yerde dönüp duruyordu. Hâlâ bir halk mahkemesinin kurulmasını istiyor, Mustafa Kemal Paşa için söyledikleri yetmiyormuş gibi Miralay Refet Bey'in Yozgat İsyanı'nın bastırılmasında hiçbir katkısının olmadığını, kendisi savaşırken onun Çorum'da saklandığını ileri sürüyordu. Hırs almış başını gitmiş; köpük köpük, Uşak'tan Yozgat'a, Yozgat'tan da Ankara'ya doğru yayılıyordu. Çerkez bu kez, başka savlar ortaya attı. Refet Bey, yargılanmalıydı. Araya hemen hatırlı kişiler girerek Ethem'in isteklerini geçiştirmeye çalıştılar. Güçlkle bu isteklerinden vazgeçirildi.

Çerkez Ethem; arkasında süvarileri, Yozgat'tan Ankara'ya doğru geliyordu. Ancak Yozgat İsyanı da bastırılmış; Ankara'ya yönelen kanlı kalkışma, güçlkle bastırılabilmişti. Meclis, Yozgat İsyanı'nın bastırmasından dolayı Çerkez Ethem'e "*Ulusal Kahraman*" unvanını verdi. Mustafa Kemal Paşa ise Çerkez Ethem Yozgat'tan döndüğünde, bu yasa tanımaz, kural bilmez kişiyle karşılaşmak istemedi. Batı Cephesi'ndeki durumu yerinde görmek amacıyla Eskişehir'e gitti. Ethem Ankara'ya geldiğinde Mustafa Kemal Paşa Afyon'a geçmişti. Ulusal Savaş'ın başlarında, Ulusal Savaş'ı örgütleyen kişiler arasında oluşan bu çatlak, tam da Yunan ilerleyişinin başladığı bu günlerde, kabul edilecek gibi değildi. Bu durumun ivedi olarak çözülmesi gerekiyordu.

Onca olumlu işler yapmış olan Çerkez Ethem'le artık yollar ayrılmak üzereydi. Kimi şeyler kabullenilebilir, görmezden gelinebilir; geçen zamanla birlikte, oluşan olumsuz duygular bir sönüş sürecine geçebilirdi. Ancak kimi şeyler, olan bitenin üzerine binince sorunu daha da çetinleştiriyor; pek çok şey birbirini tetikliyor, kötü kader ağlarını örmekten geri kalmıyordu.

Artık Çerkez Ethem, Ankara'ya asla güvenmiyordu. O; kendisini Anadolu'nun en güçlü savunucusu, belki de fatihi olarak görüyor ve bu duygu kabarışıyla her dediğini yaptırabileceğini sanıyordu. Ankara'da ise özellikle Mustafa Kemal Paşa ve onun gibi düşünenler kararlı biçimde düzenli ordunun kurulması çabası içine girdiler. Çerkez Ethem'in bu yeni

¹³ age.; s. 329.

¹⁴ age.; s. 330.

¹⁵ age.; s. 330. Yine bk. *Nutuk*; I, çeşitli sayfalar. Ayrıca bk. Zeki Sarıhan; *Çerkez Ethem İhaneti*, Kaynak Yay., İstanbul, 1998.

¹⁶ Ayrıntılı Bilgi için bk.: Sarıhan; çeşitli sayfalar.

tavırları artık ona güvenilemeyeceğini, günü geldiğinde bir kalkışmaya yönelebileceğini açıkça göstermişti.

Düzenli ordu kurulması yönünde düşünceler dile getirildiğinde ve bu sözler Çerkez Ethem'in kulağına gittiğinde, o buna şiddetle karşı çıktı. Temel düşüncesi, düzenli ordunun kurulmasıyla kendisinin ikinci planda kalacağıydı. Bunun için temasların başladığı duyumları kulağına çalınıyor, örneğin İsmet Bey'in bu yönde yaptığı konuşmalar kardeşleri tarafından kendisine aktarılıyordu. Bir ara Fevzi Paşa çıkmış, “*seyyar jandarma*” kurulacağını açıklamıştı. Bununla düşünülen, büyük ölçüde, Çerkez Ethem ve onun gibi düzen dışı güçlerin jandarma kadrosuna alınmasıydı. Bu nedenle asker alma kurullarına yazılar yazılarak askerlik çağı gelmiş olan kişilerin askere alınmasına ve bunlardan düzenli birlikler oluşturulmasına başlandı. Bu gelişmeler, özellikle Batı Cephesi'nde ilerleyen düşman ordusunun çok büyük tehlikeler yarattığı bir zaman diliminde, son derece önem oluşturuyordu. Bu buyruklar doğrultusunda asker alma kurulları çalışmalara başladılar.

Asker alma kurulları, görev yaptıkları yerlerde askere alınacak kişi bulmakta güçlük çekiyorlardı. Geçmiş dönemin acı anıları içinde insanlar, çocuklarını hüznlerle acılarla askere uğurluyorlardı. Korku, kaygı, umut ve hınç iç içeydi. Kimi yerlerde karşı duruşlar olmuyor değildi. Yeniden askere alınmak istemeyen ya da askerken kaçanlar dağlarda kol geziyor; yol kesip, adam soyup, eşkıyalık yapıyorlardı. Böyle olduğunda derhâl İstiklal Mahkemeleri o yöreye hareket ediyor, asker kaçaklarıyla ilgili olaylara müdahale ediyorlardı.

1920 yılı sonlarına doğru Millî Ordunun ilk birlikleri oluşmaya ve eğitim yapmaya başlamışlardı. Bu gelişmelerden özellikle Çerkez Ethem son derece rahatsızdı. Mustafa Kemal Paşa, düşmanın askerî hareketliliğinin arttığının görüldüğü bir zamanda, Çerkez Ethem'in artık zarar verici bir konuma geldiğini görmüştü. Bu nedenle o, artık asi duruma gelmiş olan Batı Cephesi Komutanlığına bir emir yazarak artık kalkışma ve isyan boyutuna gelmiş bu katı duruş nedeniyle Çerkez Ethem'e bağlı güçlerin yok edilmesi emrini verdi. Yeni oluşturulan düzenli ordu birlikleri Çerkez Ethem güçlerinin üzerine yürüdü. Arka arkaya pek çok mevzide yoğun çarpışmalar oldu. Anadolu bir iç savaşın içinde kıvranıyor, kardeş kardeşi vuruyordu.

Bu bir iç savaş demekti ve elbette bu olaya en çok sevinen de düşmandı. Ona bağlı güçler; iyi eğitim görmüş, savaş tekniğini bilen düzenli birliklerin karşısında duramadılar. Yenildiler ve dağılık bir hâlde, geriye doğru çekilmeye başladılar.²¹ Çerkez Ethem'in Yunan ordusuna sığınmaktan

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bk.: *Nutuk*.

¹⁸ Arı; s. 332.

¹⁹ Ayrıntı için bk. Ergün Aybars; *İstiklal Mahkemeleri C I-II*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1998, çeşitli sayfalar.

²⁰ Arı; s. 333.

²¹ age.; s. 333-335.

başka seçeneği kalmamıştı. 26 Ocak 1921 günü Yunan ordusuna teslim oldu. Onun güçlerinden bir kısmı onunla birlikte Yunan askerlerine sığınmışken bir kısmı da ulusal ordunun yanında yer alarak düzenli birliklerde görev yapmaya başladı. O zamana dek düşmana karşı ortak bir gövde hâlinde yer alanlar, şimdi karşı cephelerde birji düşman saflarında, öteki karşı tarafta birbirlerine silah sıkmaya hazırdılar.

Anadolu ise her şeye karşın kenetlenmeye çalışıyor, yok olmanın eşiğinde yeni bir dirilişi türlü sancılar ortasında gerçekleştirilmek için kıvranıyordu.

Askere alınabilenler; içi firar olaylarıyla âdeta boşaltılmış, bir iskelet hâline gelmiş birliklerde eğitimden geçirilmeye çalışılıyordu. Ancak kulaklara fısıldanan kıskırtmalar, sultan ve halifenin askerliği kaldırdığına ilişkin söylentiler ve “*fitne fesat*” gibi nedenlerle askerden kaçışlar artıyordu. Subay kadroları da yetersizdi. Birinci Dünya Savaşı'nın pek çok cephesinde, Türk subayları âdeta erimişti. Ardından da bırakışma ile birlikte kadroların lağvedilmesiyle bu yurtsever kişiler oraya buraya savrulmuşlar; üstelik ittihatçılık gibi saçma bir suçlamayla karşı karşıya da kalmışlar ve sanki bir günah keçisine çevrilmişlerdi. Karşı propagandalar ise durmuyor; köşe bucak oraya buraya sızmış olan casuslar ve bozguncular, üzerlerine düşen görevi layıkıyla yapmaya çalışıyorlardı.

Askerden kaçışlar için çıkarılan yasa ile güvenliği sağlamak için kırsal alanda görev yapacak gezici jandarma birlikleri oluşturuldu. Ankara'da subay eksikliğini gidermek için bir subay okulu açıldı. Ordunun gereksinimleri hükümet tarafından karşılanmaya çalışılıyordu. Ardından seyyar güçleri bir disipline sokmak için atak yapıldı: Kuvayimilliyeye birlikleri, Savunma Bakanlığına bağlandı.

Bu düşünceler doğrultusunda hemen harekete geçildi. Batı Anadolu'da düşman ordusuna karşı bir cephe oluşturulmuştu. Bu cephe ikiye bölünerek güney kısmına komutan olarak ATATÜRK'le birlikte Samsun'a çıkanlardan Refet Bey (Bele), batı kısmına ise İsmet Bey (İnönü) komutan olarak atandı. Bütün bu düzenlemelerde, ordu komutanı olarak Mustafa Kemal Paşa temel belirleyiciydi. Batı Cephesi'nde bulunan ordudaki askerî birlikler, piyadelerden ve topçulardan oluşuyordu. O günkü askerlik tekniği açısından bu çok gerekli ve belki de ordu için kaçınılmaz bir oluşumdu.

3. Sonuç

Düzenli ordu, çağdaş ordu yapılanmasında en önemli kurumdur. Düzenli orduların işgaline karşı bir ülke, toplumsal bir refleks olarak sivil direniş güçleriyle bir süre karşı koyabilir. Ancak bu mücadele tekniğinin,

²² Konu için genel olarak bk. Zeki Sarhan; *Çerkez Ethem İhaneti*, Kaynak Yay., İstanbul, 1998. Yine bk. Ahmet Seyrek; *Çerkez Ethem'in Anıları*, Nokta Yay., İstanbul, 2008. Yine ayrıca, *Nutuk*'ta ilgili sayfalara bakılabilir.

²³ Arı; s. 334.

sürdürülebilir olmasını beklemek olanaksızdır. Sonuç olarak sağlam bir yurt savunması için düzenli ordu kaçınılmazdır. Türk Ulusal Savaşı'nda düzenli ordunun kuruluşu, en önemli adımlardan birisi olmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi Ordusunun yeniden kuruluşunda yaşanan bu sancılı dönemde, ister istemez milis kuvvetlerin öncülerinde kişisel kaprisler ve iç savaş riskleri ortaya çıkmıştır. Sonunda bu kaprisler aşılmış, ayaklanan kesimlerle düzenli ordu bir mücadeleye girerek bundan başarıyla çıkmış ve artık ulusun kaderinin belirlenmesinde en etkili rollerden birini oynayacak olan "Düzenli Ordu" sahnedeki yerini almıştır. Bu aşamadan sonra onun eksiklerini gidermek, daha çağdaş bir ordu kimliğine ulaşılması için çaba göstermek ve ulusal orduyu güçlendirmek dönemi başlamıştır. Türk ulusu için "göz bebeği" olarak nitelendirilen bu ordu; sonuçta Sakarya, Büyük Taarruz, Dumlupınar Savaşları ve yenilen düşmanı takip hareketlerine katılarak yurdun kurtarılmasında en büyük rolü oynamıştır. Bu nedenle tarihte "Düzenli Ordunun Kuruluşu" olarak yer almış olan ve artık "Kuvayımillîye" dönemini sona erdiren bu olay, ulusal savaşın temel dönüşüm noktalarından biridir.

Kaynaklar

AKŞİN, Sina; *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1983.

ALTAY, Fahrettin; *İstiklal Harbimizde Süvari Kolordusu*, İnsel Kitabevi, İstanbul, 1949.

APAK, Rahmi; *İstiklal Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?* TTK Basımevi, Ankara, 1990.

ATATÜRK, Mustafa Kemal; *Nutuk*, ATATÜRK Araştırma Merkezi, Ankara, 1989.

AYBARS, Ergün; *İstiklal Mahkemeleri C I-II*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1998.

GOLOĞLU, Mahmut; *Erzurum Kongresi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008.

KANSU, Mazhar Müfit; *Erzurum'dan Ölümüne Kadar ATATÜRK'le Beraber*, TTK Basımevi, Ankara, 1966.

KARABEKİR, Kâzım; *İstiklal Harbimiz*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2008.

KAYMAZ, Nejat; "Misakımillî Üzerine Yapılan Tartışmalar" *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1977.

SARIHAN, Zeki; *Çerkez Ethem'in İhaneti*, Kaynak Yay., İstanbul, 1998.

SAYLAN, Gürkan; Fırat "İstanbul'un Resmen İşgali (16 Mart 1920)" *Marmara Üniversitesi Öner Dergisi*, C II, S 41, Ocak 2014.

SEYREK, Ahmet; *Çerkez Ethem'in Anıları*, Nokta Yay., İstanbul, 2008.

TURAN, Şerafettin; *Türk Devrim Tarihi*, C II, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1998.

YAMAN, Ahmet Emin; "Millî Ordudan Düzenli Orduya", *ATATÜRK Yolu Dergisi*, C II, S 6, Ankara, 1990.

GÜNEY CEPHESİ'NİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Prof.Dr. Hale ŞIVGIN*

Güney Cephesi genel olarak İran sınırından Toros geçitlerine kadar ortalama 1.000 km genişliğinde 250 km boyunda olan geniş bir bölgeyi kapsamaktadır. Fırat Nehri'nin doğusunda Elcezire Cephesi, batısında Adana Cephesi kurulmuştur. Fakat Millî Mücadele'de Güney Cephesi denildiği zaman daha çok Adana, Antep, Urfa, Maraş yöreleri anlaşılmaktadır. Bunun sebebi Elcezire Cephesi'nde İngiliz kuvvetleriyle silahlı bir çarpışma olmamasıdır. İngiliz, Fransız ve Ermenilerle yapılan savaşlar Adana, Antep, Urfa, Maraş civarında cereyan etmiştir.¹ Bir başka deyişle Güney Cephesi bugün Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile Akdeniz Bölgesi'nin doğusudur.

Bölgenin Jeopolitik, Jeostratejik ve Ekonomik Yönden Önemi

Güney Cephesi'nin kapsadığı alan Batılıların "Fertile Crescent" dedikleri "Bereketli Hilal" bölgesinin içindedir. Bereketli Hilal denilen bölge (Mümbit Hilal Yayı) Torosların güneyinden Arabistan Çölü'ne, Zagros Dağlarının batısından Doğu Akdeniz'e, Basra Körfezi'nin kuzeyinden Mezopotamya'yı içine alarak Güneydoğu Anadolu Toroslarına kadar uzanan Mümbit topraklara verilen isimdir. Bereketli Hilal'in kuzeyini Toroslar bir hilal gibi çevreler. Antep, Urfa, Maraş, Halep, Beyrut, İskenderun, Filistin, Kudüs, Musul gibi birçok şehir Bereketli Hilal'in sınırları içinde yer almaktadır. Bereketli Hilal çeşitli anlamlarda tam bir geçiş bölgesidir. Güney - kuzey doğrultusunda çölden vahaya geçişi; doğu - batı doğrultusunda Zagros dağlık bölgesinden Mezopotamya'nın verimli ovalarına geçişi; çöl ikliminden ılıman Akdeniz iklimine geçişi; kurak, susuz bölgeden Fırat ve Dicle'nin çeşitli kollarıyla beslenen sulak bölgeye geçişi; kısaca illiklikten medeniyete geçişi temsil eder.

Kuzey Suriye; Arabistan'ın, Mısır'ın Anadolu'ya açılan kapısıdır. Doğu Akdeniz limanlarıyla Doğu'nun dünyaya açılan kapısıdır. Süveyş'e yakınlığı ile Kızıldeniz yoluyla Hint Okyanusu'na Uzak Doğu'ya bağlantılıdır. Doğudan, kuzeyden, güneyden gelen tüm ticaret yollarının geçtiği bölgedir. Tarihî İpek Yolu üzerindedir. Uzak Asya'dan gelen malların Akdeniz'e ulaştığı bölgedir. Bereketli Hilal aynı zamanda Musevilerin kutsal kitabı Tevrat'ta tarif edilen Arzımev'ut, vaat edilmiş topraklar "Nil'den Fırat'a ..." ile örtüşmektedir. Tarih boyunca oluşan uygarlıkların ilk hedefi bu bölgelere sahip olmaktı. Böylece bölgenin hem yer altı, yer üstü zenginliklerinden faydalanacaklar hem de dünya ticaretini kontrol altında tutabileceklerdi.

Bölgenin Mondros Mütarekesi'nden sonra İngiliz ve Fransız işgaline uğramasının en önemli sebebi jeopolitik ve jeostratejik konumudur. XIX. yüzyılda petrolün en önemli enerji kaynağı hâline gelmesiyle bölgeye olan

* Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi; ATASE, Ankara, 2009, C IV, s. I.

ilgi çok daha fazla artmıştır. Bereketli Hilal'in birçok yerinde petrol olduğu gibi aynı zamanda petrolün taşınma güzergâhı da bu bölgeden geçmektedir.

İngilizler Hindistan sömürgesini ele geçirdikten sonra Hindistan'a giden yollar üzerindeki stratejik noktaların kontrol altında tutulması onların dış politikalarının en önemli konusu hâline gelmiştir. Bu bakımdan XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Mısır, Süveyş, Suriye ve Doğu Akdeniz'in güvenliği İngiltere için hayati önem arz etmekteydi. Bunun için de Suriye'yi kontrol altında tutması gerekiyordu.²

Fransızlar Suriye ile daha Haçlı Seferleri sırasında ataları Franklar zamanından beri ilgilenmeye başlamışlar, burada Haçlı Krallıkları kurmuşlardı. Fransızların Bereketli Hilal toprakları ve Doğu Akdeniz'e olan ilgileri hiçbir zaman kaybolmamıştır. Kanuni Sultan Süleyman zamanında Fransa'ya verilen kapitülasyonlar denilen birtakım ticari ayrıcalıkların çoğu Suriye ve Doğu Akdeniz ile ilgiliydi. Bu tarihten sonra da Fransızların Doğu Akdeniz'deki çıkarları çok önemli olmuştu. Kırım Savaşı'na sebep olan kutsal yerler meselesinin altında yatan asıl sorun Doğu Akdeniz'deki Rus - Fransız rekabetiydi. Napolyon da 1798 yılında Mısır'a saldırmış ve Mısır'ın elde tutulabilmesi için Suriye'nin de ele geçirilmesi gerektiğini anlamıştı.³ Fransızların Güneydoğu Anadolu'dan umduğu çıkarlar daha çok ekonomikti. Fransız resmî makamları Kilikya'yı koloni hâline getirmek için raporlar, planlar bile hazırlamışlardı. Kilikya'nın Fransa'nın bütün pamuk ihtiyacını; buğday, arpa, çavdar gibi ürünlerinin de tahıl ihtiyacını karşılayabileceğini düşünüyorlardı.⁴ Fransızların Güneydoğu'dan umdukları çıkarın daha çok ekonomik olduğu 1919'da George Picot ile Mustafa Kemal'in Sivas görüşmesinde gündeme gelmiştir.⁵ Ancak Fransa'nın Kilikya'dan ekonomik çıkar beklentilerinin yanı sıra Suriye'nin güvenliği açısından da buranın büyük önemi vardı. Güney Cephesi dediğimiz bölgeyi kontrol altında tutmak istiyordu.

İngiltere ve Fransa'nın Güney Cephesi dediğimiz bölge ile ilgili tezlerinin köklü bir geçmişi vardı. Bu devletler XIX. yüzyıldan beri "Şark Meselesi"nin çözümü senaryolarında ustalaşmışlardı. Daha 1915'te Paris'te yayımlanan bir kitapta Osmanlı Devleti ile ilgili 100 paylaşım projesi yer almaktaydı.⁶ Bu tarihten sonra müttefikler gizli paylaşım anlaşmalarıyla hedeflerini somutlaştırdılar.⁷ Birinci Dünya Savaşı sırasında yapılan gizli paylaşım anlaşmalarından konumuzla direkt ilgili olanı Sykes - Picot Anlaşması idi. 26 Nisan - 9 Mayıs - 15 Mayıs'ta teati edilen belgeler

² Enver Ziya Karal; Osmanlı Tarihi, Ankara, 1983, C 5, s. 133

³ age.; s. 39.

⁴ Yahya Akyüz; Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922, Ankara, 1998, s. 176.

⁵ Bige Yavuz; Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri, Fr. Arşiv Belgeleri Açısından, 1919-1922 Ankara, 1994, s. 61. Tansel Selahattin; Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, İstanbul, 1991, C 2, s. 219.

⁶ Djuvara, Cent Projects de Partage Dela Turquie (1881-1913); Felix Alcan, Paris, 1915.

⁷ Djuvara, Cent Projects de Partage Dela Turquie (1881-1913); Felix Alcan, Paris, 1915.

⁷ Bülent Tanör; Türkiye'de Kongre İktidarları 1918-1920, İstanbul, 1998, s. 19.

sonucunda ortaya çıkan⁸ Sykes - Picot Anlaşması'na göre Kilikya, Suriye, Musul, Filistin ve Güneydoğu Anadolu Fransa'ya bırakılacaktı. İngiltere'ye ise Hayfa ve Akka Limanları ile Irak ve genellikle Fransız bölgesinin güneyi bırakılacaktı.⁹

Mondros Mütarekesi ve Güney Cephesi

Mondros Mütarekesi'nin Güney Cephesi'ni doğrudan ilgilendiren maddeleri 5, 7, 10 ve 16. maddeleriydi.

5. Madde: Hudutların muhafazası ve asayişin devam ettirilebilmesi için lüzum görülecek askerî kuvvetten başkasının derhâl terhisi, askerî kuvvetlerin miktar ve vaziyetleri, İtilaf hükümetleri tarafından Osmanlı Devleti ile müzakere edildikten sonra kararlaştırılacaktır.

7. Madde: İtilaf devletleri emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhurunda herhangi bir sevkülceyş noktasını işgal hakkına haiz olacaklardır.

10. Madde: Toros tünellerinin müttefikler tarafından işgali.

16. Madde: Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de, Suriye'de ve Irak'ta bulunan muhafız kıtaat en yakın itilaf komutanına teslim olacaktır. Kilikya'daki kuvvetlerin intizamı muhafaza için gereken miktardan başkası 5. maddedeki şartlara uyularak verilecek kararlara göre geri çekilecektir.¹⁰

İngilizler 22 Kasım 1918'de Osmanlı Devleti'ne bir nota vererek Pozanti'ya kadar olan toprakların boşaltılmasını, bunun da 15 Aralık 1918'e kadar tamamlanmasını istiyorlardı. Bu istekleri Mondros Mütarekesi'ne aykırı idi. Suriye'deki ordular zaten mütarekeden önce Suriye'den Halep'in kuzeyine çekilmiş, yeni bir cephe kurulmuş, Suriye ile bir alakamız kalmamıştı.¹¹ Mustafa Kemal'in başında bulunduğu 7. Ordu karargâhı ile Yıldırım Ordular Grubu 7 Kasım 1918'de İngilizlerin tazyiki ile lağvedilmişti. Bir müddet sonra 7. Ordu ile 2. Ordu birleştirilmiş, kumandanlığına getirilen Nihat Paşa kısa bir zaman Adana'da kalmıştı.¹² Kilikya'daki kuvvetlerin mütarekenin 16. maddesine göre Osmanlı Devleti ile yapılacak müzakereler sonucunda kararlaştırılacak şekilde ve asayiş muhafaza edecek miktar bırakıldıktan sonra geri çekileceği kabul olunmuştu. Hâlbuki şimdi İngilizler 22 Kasım notasıyla tek taraflı çekilme istiyor; ayrıca bu istek hemen yerine getirilmezse yeniden savaşa başlayabileceklerini, bu durumda Osmanlıların daha zararlı çıkacağını bildiriyorlardı. Hükümet İngilizlerin baskısıyla Kilikya'nın boşaltılma kararını ilgili ordulara 23 Kasım 1918'de tebliğ etti.¹³ Komutanların gayesi boşaltma yapılırken hiç değilse elde bulunan

⁸ Yavuz; s. 5.

⁹ Enver Ziya Karal; Osmanlı Tarihi, Ankara, 1999, C 9, s. 544.

¹⁰ BOA; Dâhiliye Nezareti, Kalem-i Mahsus Müdiriyesi (DH.KMS) No.: 48/93. Kemal Çelik; Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922), Ankara, 1999, s. 32-33.

¹¹ Ali Fuat Cebesoy; Millî Mücadele Hatıraları, İstanbul, 2000, s. 42.

¹² age.; s. 45.

¹³ Kasım Ener; Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi, Ankara, 1996, s. 2.

malzemenen kurtarabildikleri kadar kurtarmaktı. Ancak bu işlemin yapılması için zamana ihtiyaç vardı. 2. Ordu Komutanı İngilizlerden 12 günlük ilave süre koparmaya muvaffak oldu. Ancak erzak ve malzemenin taşınmasında birçok güçlük bulunuyordu. Malzemenin bir kısmı taşınabilmiş, önemli bir bölümü bırakılmak zorunda kalmıştı.¹⁴ 2. Ordu Komutanı Nihat Paşa ordu karargâhını Konya'ya taşıdı, böylece 26 Aralık 1918 tarihi itibarıyla Adana'da hiçbir askerî birlik kalmamıştı.¹⁵ Fırat'ın doğusunda etkili olan, başında Ali İhsan Paşa'nın bulunduğu 6. Ordu Musul'dan Nusaybin'e çekilmişti. Şimdi Urfa'nın işgalinden az önce İngilizlerin baskısıyla 6. Ordu lağvedilip silahların teslimi istendi. 15 Şubat 1919'da Erkânıharbiyeden gelen bir telgraf 6. Orduya son vermiş, 13. Kolordu komutanlığına Ahmet Cevdet Bey'i atamıştı. Görevi sona eren Ali İhsan Paşa İstanbul'a döndüğünde İngilizlerce tutuklanarak Malta'ya sürülmüştü.

Bir yandan Türk ordusu bölgeyi boşaltırken bir yandan İngiliz ve Fransız işgalleri başlamıştı. İşgalciler Mondros Mütarekesi'nin yorumu açık bazı maddelerinden, özellikle de 7. maddeden, yararlanarak hedefleri doğrultusunda harekete geçerek işgallere başladılar. İlk işgaller güneyden başladı. 3 Kasım 1918'de Musul, 9 Kasım'da İskenderun, 6 Aralık'ta Kilis, 17 Aralık'ta Antep, 22 Şubat 1919'da Maraş, 24 Mart'ta Urfa İngilizlerce işgal edildi. (Urfa'da hâlen bulunan 1. Süvari Alayı İngilizlerin tehdidiyle 25 Mart 1919'da Urfa'yı terk etmiştir.¹⁶) 18 Aralık 1918'de Adana, 11 Aralık 1918'de Dört Yol, 17 Aralık 1918'de Mersin, 27 Aralık 1918'de Pozantı Fransızlar tarafından işgal edildi.¹⁷

İdari Yapı

Millî Mücadele'nin başında Güney Cephesi dediğimiz bölgenin idari yapılanması şöyleydi. Adana 1867'de vilayet hâline getirilmiş. Adana sancağı (merkez), Kozan sancağı, Cebelibereket (Osmaniye) sancağı, Mersin sancağı ve İçil (Silifke) sancağı Adana vilayetine bağlanmıştı. Sonradan İçil bağımsız bir sancak hâline getirilince Adana vilayeti Millî Mücadele'nin başında Adana merkez ve diğer 3 sancaktan meydana geliyordu.¹⁸ Adana'nın işgali sırasında vali, Nazım Bey'di. İşgal koşullarına göre Osmanlı mülki yönetimi sürecekti. Fakat Fransızlar işlerine gelmeyen, dediklerini yapmayan valileri değiştirmişler; Adana çoğu zaman vekâleten vali yardımcısı, mektupçu, defterdar gibi kişilerle yönetilmiştir. Mustafa Kemal'in cepheleri teftişinden sonra 9 Ağustos 1920'deki Meclis gizli oturumundaki yaptığı konuşma bölgedeki idari boşluğu göstermesi bakımından önemlidir. Mustafa Kemal özetle "Adana vilayetinde ne yazık ki mülki idare teşekkül etmemiş; vali, mutasarrıf, kaymakam, adliye, polis ve

¹⁴ Tansel; C 1, s. 48-49.

¹⁵ Kamil Erdeha; Millî Mücadele'de Vilayetler ve Valiler, İstanbul, 1975, s. 303. Türk İstiklal Harbi; s. 41.

¹⁶ İsmail Özçelik; Millî Mücadele'de Güney Cephesi, Urfa, Ankara, 1992, s. 59.

¹⁷ Türk İstiklal Harbi; s. 49-59. Ener; s. 1. Tansel; C 1, s. 50.

¹⁸ Erdeha; s. 300. Enver Ziya Karal; Osmanlı Tarihi, Ankara, 1983, C 8, s. 340.

jandarması yoktur. Hiçbir şeyi yoktur. Ben doğrusu ahaliye karşı mahcup oldum. İnsanların kanlar dökerek düşman elinden kurtarmak istedikleri yerler elimizdedir. Bunu idare etmeyi unutmşuz. Onun için derhâl mülki idarenin tesisi lazım geldi. BMM azasından İsmail Safa Bey'i vekâleten tayin ettim. Adana'da derhâl şuradan buradan hükümet teşkilatı vücuda getirilmesini emrettim. Şimdilik Pozantı Adana'ya merkez oldu. Mersin livası oluşturuldu. Karaisalı kazası diye halk kendini idare etmeye başlamıştır. Mersin ve Tarsus'u doğrudan doğruya vilayetle irtibatlandırdık. Oralara hükümet memuru olarak bazı tayinler yaptık. Derhâl vazifeye başladılar. En çok şikâyet edilen konu, korkmaları sebebiyle hasat ile meşgul olamamalarıdır. Mersin ve Tarsus'ta Müdafaayimilliyeye heyetleri var, onları oradaki kaymakamların emrine verdik. Oralardan ikişer kişiyi Pozantı'ya davet ettik. İşte Adana'nın idare heyeti bunlar olacaktı." diyor.¹⁹

Adana'da durum böyle iken Güney Cephesi'nin doğu kesimi diyebileceğimiz Antep, Urfa, Maraş'ın durumuna gelince bu bölgelerde hiçbir askerî birlik bulunmuyordu. İdari bakımdan ise Antep, Halep vilayetine bağlı bir kaza merkezi iken Halep'in Mondros Mütarekesi'nden az önce 11 Ekim 1918'de işgali üzerine bağımsız sancak olmuştur. Urfa ve Maraş da 1919'da bağımsız sancak hâline getirilmiştir.

İşgalcilerin Sergiledikleri Tavrı ve Halkın Tepkisi

İngilizler işgal ettikleri şehir ve kasabalarda aşağı yukarı benzer uygulamalarda bulunmuşlardır. Antep'te önce telgrafhaneyi basarak haberleşmeye el koymuşlardır (15 Ocak 1919).²⁰ Sonra da hükümet konağını basmışlar (23 Ocak 1919),²¹ tehcirden sorumlu tuttıkları bazı yöneticileri Halep'e, oradan da Mısır'a sürmüşlerdir. Halkın elindeki silahları ekmek bıçaklarına kadar topladılar. Silahların teslim edilmediği bahanesiyle sıkıyönetim ilan ettiler. Evleri basarak silah araması yaptılar. Antep'ten 14 araba silah teslim edildi.²² O zamana kadar itidallerini koruyan Antepçiler İngiliz işgal kuvvetleri komutanının arabasına ateş ettiler. Bu; halkın iyi niyetinin, sabrının sonuna gelindiğinin işaretiydi. İngilizler bundan sonra baskıcı tavırlarını biraz yumuşattılar. Resmî makamlara Türk bayrağı çekilmesine mani olmadılar. Urfa'da Cereblus nahiyesini işgal ettikleri zaman nahiye müdürünü gözaltına alarak görevden uzaklaştırdılar. Suruç kazasında da idarecileri değiştirdiler.²³ Urfa şehir merkezini işgallerinde ise hükümet konağını basmış, Mutasarrıf Nusret Bey'e kendilerini karşılamaya çıkmadığı için çıkmışlardır. Nusret Bey de "Haksız yere memleketi işgal eden bir kuvveti karşılamaya çıkmak bir Türk mutasarrıfına yakışmaz. Eğer misafir olarak gelseydiniz sizleri Birecik'te karşılardım." cevabını vermişti. Kısa bir süre sonra da tehcirden sorumlu görülerek Mutasarrıf Nusret Bey'in

¹⁹ TBMM, Gizli Celse Zabıtları; İstanbul, 1999, C 1, s. 118-122.

²⁰ Bilgehan Pamuk; Antep Savunması, İstanbul, 2009, s. 83.

²¹ Lohanizade Mustafa Nurettin; Gaziantep Savunması, İstanbul, 1989, s. 19.

²² age.; s. 19.

²³ Özçelik; s. 46.

görevine son verilmiştir.²⁴ İngiliz işgal kuvvetleri içinde çok sayıda sömürge askeri bulunuyordu. Kilis'e bir İngiliz Hint taburu ve bir İngiliz süvari bölüğü²⁵ gelmişti. Antep'e ilk giren İngiliz öncü birlikleri de sömürge askerleri idi.²⁶ Maraş'a ilk girenler de çoğu Hintli olan İngiliz birliği idi.²⁷

İngiliz işgallerinde önemle üzerinde durulması gereken konulardan biri de Ermenilerin tavrıdır. Yerli Ermeniler İngiliz işgal kuvvetlerini büyük bir sevinçle törenlerle çiçek buketleriyle karşılamışlardır. Sadece yerli Ermeniler değil, işgal sırasında Suriye'den İngilizlerle birlikte çok sayıda Ermeni gelmiştir. Ayrıca sadece Birinci Dünya Savaşı'nda gidenler değil, değişik yörelerden; Sivas'tan, Kayseri'den, Erzurum'dan vs. toplanan Ermeniler bölgede Ermeni nüfusunu çok göstermek için bölgeye bilinçli olarak sevk edilmişlerdir.²⁸ Bu durum, ileride kurulması tasarlanan Ermenistan'ın hazırlık çalışmaları idi. Halep'ten hareket eden 1.500 Ermeni "İntikam alınız." sözleri ile Güney Cephesi'nin muhtelif yerlerine gönderilmişlerdir.²⁹

Maraşlı, Zeytinlu, Antepli, Urfalı yerli Ermeniler İngilizlerin şehre girişini "Yaşasın İngilizler, yaşasın Ermeniler; kahrolsun Türkler!" diye bağırarak karşıladılar.³⁰ Döndüklerinde hukuk davaları açmaya başladılar. Ermeniler İtilaf devletleri sayesinde intikam almayı ve bir Ermenistan devleti kurmayı amaçlıyorlardı.³¹ İngilizlerden destek alan Ermeniler Müslüman halka çeşitli baskılar ve zulüm uyguluyorlardı. İngilizler Ermenilere büyük destek vermekle birlikte oldukça temkinli davrandılar. Aşırı hareketlerine müsaade etmediler. Türk idaresine de polis ve jandarmayı serbest bırakarak çok fazla müdahale etmediler. Fakat istihbarat şubesi vasıtasıyla siyasi durumu sürekli takip ettiler.³² İngiliz işgal kuvvetlerinin çoğu Hintli Müslümanlar oldukları için İngilizlere rağmen bunlarla halk arasında bir yakınlık doğmuştu.³³ 1918 sonunda başlayan İngiliz işgali sırasında Osmanlı makamlarından işgal altındaki bölgelere gelen talimatlarda sürekli İngilizlerle şikâyet konusu olacak bir olaya meydan verilmemesi isteniyordu. Halk; İngiliz işgalinden çok, Ermenilerden rahatsızdı.³⁴

İngilizler işgalin sonuna doğru baskılarını büyük ölçüde kaldırıp serbest bir yönetim takip etmeye başladılar. Böyle davranmalarının sebebi burayı yakında Fransızlara devredecek olmalarıydı. Bu sayede Fransızlardan daha iyi anılmalarını sağlayacaklardı.³⁵ Hatta İngilizler o

²⁴ age.; s. 58.

²⁵ Türk İstiklal Harbi; s. 52.

²⁶ Pamuk; s. 74.

²⁷ Türk İstiklal Harbi; s. 56.

²⁸ Pamuk; s. 81.

²⁹ Türk İstiklal Harbi; s. 53.

³⁰ age.; s. 56.

³¹ Salahi Sonyel; Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, Ankara, 1973, C 1, s. 21.

³² Abadi; Türk Verdünü Gaziantep (Antep'in Dört Muhasarası), İstanbul, 2005, s. 17.

³³ Yalçın Özalp; Millî Mücadele'nin İlk Zaferi, Ankara, 1976, s. 13.

³⁴ Ramazan Erhan Güllü; Antep Ermenileri, İstanbul, 2010, s. 302.

³⁵ age.; s. 316 - 318.

derece ileri gittiler ki çekilirken şehir eşrafını toplayıp silah ve cephane ihtiyaçları olup olmadığını sormuşlardı.³⁶

Fransız İşgali

Bölge halkına asıl baskı ve zulüm Fransız işgali döneminde geldi. Buna paralel olarak millî direniş örgütlerinin kuruluşu ve gelişmesi de Fransız işgali döneminde yoğunlaşmıştır. İngilizlerle Fransızların aralarında 15 Eylül 1919'da yaptıkları "Suriye İtilafnamesi"ne göre İngilizler işgal ettikleri Güneydoğu Anadolu'dan çekilecek ve buraları Fransız işgaline terk edeceklerdi.³⁷ Suriye İtilafnamesi uyarınca Fransızlar 29 Ekim 1919'da Kilis'i, 30 Ekim 1919'da Maraş'ı ve Urfa'yı, 5 Kasım'da da Antep'i İngilizlerden devraldılar. Adana vilayetini daha önce işgal etmişlerdi. Fransızlar gerek Kilis'te gerekse Antep, Urfa, Maraş'ta Ermeniler tarafından daha gösterişli törenlerle karşılandılar. Ermenilerin Fransızları bu kadar büyük bir coşkuyla karşılamaları sebepsiz değildi. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusuyla silahlı çatışmaya giren Çukurova Ermenileri muvaffak olamayınca kaçmışlar ve Fransız Deniz Kuvvetlerinin yardımıyla Portsait'e getirilmişlerdi. Fransızlar bunları Osmanlılara karşı kullanmayı tasarladı. Böylece Legion d'orient (Şark lejyonu) fikri doğdu. Fransızlar bu şark lejyonuna silah verip eğiterek savaş sonunda da kendi hisselerine düşecek olan Kilikya'yı Ermenilere bırakmayı vadetmişlerdi. Bu Fransız vaadine en çok sevinen Ermeni önderlerinden Bogos Nubar Paşa "Ermenilerin mukadderatı müttefiklerin elindedir." diyordu. Bundan sonra Fransızlar binlerce Ermeni'yi silahaltına alarak Kıbrıs'ta eğitmeye başladılar. Askerî eğitimden geçirilen Ermeniler üç lejyoner taburu hâlinde Fransız subaylarının kumandası altında hazır hâle getirildiler. Bu Ermeni taburları Fransa'nın Suriye'deki kuvvetlerinden ayırdığı üç Fransız taburu ile birleştirildiler. Ermenilerin bir kısmı da milis kuvvet olarak hazırlandı. Tamamen Ermeni gönüllülerden oluşan bu lejyon 1919'da Fransız kuvvetleri ile beraber Çukurova, Antep, Urfa ve Maraş'ı işgal edecektir. Bu Ermenilerin getirilmesi ile yerli Ermeniler de bunlara katıldılar. Ayrıca bölgeye Anadolu'nun muhtelif yerlerinden Ermeniler getirildi. Türkler bunlara "Ermeni İntikam Alayları" adını vermişlerdi.³⁸ İşte bu intikam alayları Fransızlarla geldikleri yörelerde Türk ve Müslüman halka akla hayale gelmedik işkenceler, katliamlar, tecavüzler ve her türlü taşkınlığı yapmaya başladılar.

Fransız subayları idaresinde 400 kişilik yerli Ermenilerden kurulu bir Fransız taburu 11 Aralık 1918'de Dörtöl'a girmişti. 17 Aralık'ta Mersin'e çıkmışlar; ayrıca Tarsus, Adana ve Misis Fransız ve Ermeni Birlikleri tarafından işgal edilmişti. Fransızlar; Mersin, Tarsus, Yenice, Adana, Pozantı, Ceyhan, Toprakkale, Bahçe, İslâhiye'ye yerleştiler. Kendileriyle birlikte gelen yerli Ermenileri silahlandırdılar. Ermeni lejyonlarının kötü davranışlarından ötürü Belen, İskenderun ve Dörtöl'a yakın Özerli köyünde

³⁶ Özçelik; s. 78.

³⁷ Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri; Ankara, 1991, C 4, s. 129-130.

³⁸ Güllü; s. 322-323. Akyüz; s. 180.

çarpişmalar olmuş; bu olaylar karşısında Kırıkhan, Kilis bölgesi dâhil olmak üzere Türkler çete savaşlarına girişmişlerdi. Bunun üzerine Başkomutan Allenby Fransız işgalinde bulunan yerleri ikiye ayırdı. Mülki yönetimi Fransızlara, askerî kontrolü de İngilizlere bıraktı. Had safhaya varan Ermeni taşkınlıkları karşısında Hatay ve Kilikya'da Jandarma Komutanı Haşim Bey'in isyan çıkarmasından korkulduğu için bölgeye İngiliz Generali Leslie yönetiminde 3 piyade, 1 süvari Hintli ve 1 İngiliz alayı getirildi. Ermeni lejyonlarının bir kısmının dağıtılmasına karar verdiler. Bir süre sonra Haşim Bey tutuklandı. Bundan sonra Fransız Ermeni zulmü şiddetlenerek devam etti. Hintli Müslüman askerlerin devriye gezmeleri Türklere biraz olsun nefes aldırdı.³⁹ Kilikya'da bunlar olurken Güney Cephesi'nin doğusunda Antep, Urfa, Maraş'ta Fransızlar resmî dairelerde Türk bayraklarının çekilmesini yasakladılar.⁴⁰ 31 Ekim 1919 Maraş'ta Uzunoluk hadisesi gibi yoldan geçen kadınlara sarkıntılık ve tecavüz olayları, 28 Kasım 1919'daki Kale'den Türk bayrağının indirilip Fransız bayrağının asılması gibi olaylar Maraş'taki direnmenin fitilini ateşlemiştir.⁴¹ Fransızlar Urfa'ya gelir gelmez Jandarma tabur komutanına işten el çektirdiler. Suruç kaymakamı ile Jandarma komutanını tutuklayarak Adana'ya sürmüşler, Urfa Jandarma Komutanı Ali Rıza Bey'in de görevine son vermişlerdir. Urfa'da kendilerine hizmet edenlerin yakınlarını hapisten çıkararak adliye ve şehrin iç işlerine el atmışlardır. Antep mutasarrıfı ise bölgeden İngilizlerin çekilip Fransızların geleceğini önceden haber almış ve hükûmete bildirmişti.⁴² Antep'teki Ermeniler de Fransızları büyük bir coşku ve tezahüratla karşıladılar. Fransız üniforması giymiş çok sayıda Ermeni de Fransızlarla şehre girdi. 13. Kolordu, Müdafaa-yıhukuk Cemiyeti, Cemiyetiislamiye, Belediye, Mutasarrıflık işgali protesto etti. Ermeniler; halka, esnafa, yoldan gelip geçen kadınlara saldırıyor her türlü kötülüğü yapıyorlardı. Antep'teki Fransız kıtaların çoğunluğunu da Cezayir ve Senegalli gibi sömürge askerleri oluşturuyordu. Maraş'taki bayrak olayının bir benzeri Antep'te tansiyonu yükseltti. Polis karakoluna çekilen bayrak bir Ermeni tarafından zorla indirildi. Halk galeyana gelerek bayrağı tekrar yerine astırdı.⁴³ Fransızlar idari işlere karışıyorlar, dediklerini yapmayı görevden alıyorlardı. Ermeni zulmü ve şımarıklığı her geçen gün artıyordu.

Mustafa Kemal ve Güney Cephesi

Mustafa Kemal'in işgaller karşısındaki tavrı çok açık ve nettir: Direnmek ve bunun için de örgütlenmek. Mustafa Kemal Mondros Mütarekesi'nden sonra 7 Kasım 1918'de başında bulunduğu Yıldırım Orduları Grubu ile 7. Ordu karargâhının lağvedilmesi üzerine Adana'dan İstanbul'a gitmek üzere yola çıktı. Bu sırada İstanbul'dan Antep'e giden Ali

³⁹ Ener; s. 33-35. Yavuz; s. 56.

⁴⁰ Türk İstiklal Harbi; s. 72.

⁴¹ age.; s. 67-70.

⁴² Tansel; s. 114-115.

⁴³ Pamuk; s. 114-115.

Cenani Bey ile Katma İstasyonu'nda karşılaştı. Ona nereden gelip nereye gittiğini sordu. Ali Cenani Bey ordunun Adana'ya çekilmesinden sonra buraların düşman işgali altında kalacağını, onun için ailesini başka tarafa nakletmeye gittiğini söyleyince Mustafa Kemal ona "Kendinizi müdafaa etmek çaresini düşününüz." demişti. Ali Cenani Bey hayretle "Ne ile?" diye sorunca Mustafa Kemal "Teşkilat yapmalı, millî bir kuvvet vücuda getirmeli; siz kendinizi müdafaa edin, ben istediğiniz silahı veririm." demişti.⁴⁴

Millî örgütün kurulması ve direnme direktifi ilk olarak 22 Haziran 1919'da Amasya'dan verilmişti: "Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır." 23 Temmuz 1919'da Erzurum Kongresi ile Mustafa Kemal'in millî teşekkülleri örgütlenme fikri olgunlaştırıldı: "Kuvayimilliyeyi amel, millî iradeyi hâkim kılmak esastır.", "Millî sınırlar içinde vatan ayrılmaz bir bütündür." Sivas Kongresi'nde ise örgütlenme konusunda somut adımlar atıldı. Tüm millî teşkilatlar birleştirildi ve güçlendirildi.⁴⁵ Bölgede Sivas Kongresi'nden önce de bazı millî teşekküller kurulmuştu. Ancak bunlar birbirinden kopuk, birbirinden habersiz kendi başlarına kalmış gibiydiler.

Güney Cephesi'nin sistemli ve belli bir disiplin içerisinde örgütlenmesi Sivas Heyetitemsilyesi tarafından Sivas Kongresi tüzüğüne ek olmak üzere hazırlanmış olan ve "Müdafaayihukuk Cemiyeti Teşkilat Nizamnamesi'ne Lahikadır" başlığını taşıyan gizli belgeye göre gerçekleşmiştir. 15 maddeden ibaret olan bu gizli belgede özellikle düşmanla temasta bulunan mahallerde "Sabit ve Seyyar" silahlı kuvvetlerin nasıl teşkil edileceği, nasıl idare edileceği, nasıl yedirilip silahlandırılacağı açıklanıyordu.⁴⁶

12 Eylül 1919 tarihini taşıyan bu belge ile Heyetitemsilie kendini olağanüstü idari ve askerî yetkilerle donatmıştır. Bu yetkilerle Heyetitemsilie milletin organlaşmış sürekli sesi hâline gelmiştir.

Bu gizli belgede millî teşkilat ile ordu arasındaki irtibatın Heyetitemsilie tarafından sağlanacağı (3. Madde), millî müfrezelerin Müdafaayihukuk Cemiyetinin Heyetiidare ve Heyetimerkeziyeleri tarafından teşkil olunacağı, gerekli yardımın bölge komutanları tarafından sağlanacağı (4. Madde), müfrezelerin teşkili emir kumanda ve idaresinin askerî manga, takım ve bölük gibi olacağı, millî müfrezelerin sabit ve seyyar olmak üzere iki türlü olacağı, seyyar müfrezelerin bütün milletin eli silah tutan gençlerinden oluşacağı (5. ve 6. Madde) gibi teşkilatlanmanın nasıl olacağı teferruatlı bir şekilde açıklanıyordu.

Güney Cephesi'nin organize olması işte bu talimatlar doğrultusunda şekillenmiştir.⁴⁷ Kozan'ın işgali üzerine buradan gelen 3 kişilik heyet 30 Ekim 1919'da Kilikya bölgesinde kurulacak olan teşkilatla ilgili girişimlerde

⁴⁴ Uluğ İğdemir; Atatürk'ün Yaşamı, 1881-1918, Ankara, 1980, C 1, s. 135. Hulusi Turgut; Kılıç Ali'nin Anıları, İstanbul, 2005, s. 97.

⁴⁵ Uluğ İğdemir; Sivas Kongresi Tutanakları, Ankara 1999, s. 115.

⁴⁶ Nutuk; C 3, Vesika No.: 188, s. 150-151, Hazırlayan İsmet Gönülal. Tansel; C II, s. 104.

⁴⁷ Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri; C 4, s. 114.

bulunmak ve gerekli direktifleri almak üzere Sivas'a geldi. Bu kişilerin Heyetitemsilîye başkanı ile görüşmelerinden sonra bölgede örgütlenme çalışmaları başladı.⁴⁸ 1 Kasım 1919'da Kilikya Kuvayimillîye Kumandanlığına Binbaşı Kemal Bey (Kozanoğlu Doğan Bey takma adıyla), Kumandan Yardımcılığına da Osman Bey (Aydınoğlu Tufan Bey takma adıyla) tayin edilmişlerdir.⁴⁹ Ayrıca bölgedeki birçok il ve ilçeye Kuvayimillîye komutanları atanmıştır. Antep ve Maraş'ta Kuvayimillîye teşkilatı kendi bünyelerinde ileri gelenler ve bölge eşrafı tarafından düzenlenmekte ve verilen talimatlara göre gelişmekte idi. Teşkilatlar Heyetitemsilîyeden alınan talimatlara göre kuruluyor ve kurulan teşkilat hakkında anında Heyetitemsilîye Başkanı Mustafa Kemal'e bilgi veriliyordu.

Sivas Kongresi'nden sonra 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa Kayseri'ye gelerek Kilikya'dan sorumlu Kuvayimillîye komutanlarıyla görüşmüş (4 Aralık 1919) ve gerekli talimatları vermişti. Ali Fuat Paşa Kayseri'de Tekelioğlu Sinan Bey'i çağırarak, onun Batı Kilikya Cephesi komutanlığına atandığını bildirmiştir. Batı Kilikya, Seyhan Nehri'nin doğusundan Mersin'in batısına kadar olan bölge idi.⁵⁰ Kilikya Müdafaayihukuk Cemiyeti önce Kayseri daha sonra Niğde'ye nakledilmiştir. Bu cemiyet Silifke, Mersin-Pozantı, Osmaniye, Ceyhan, Bahçe, İslâhiye ve yörede hemen hemen her yerde Kuvayimillîye teşkilatı kurmuştur. Sivas Kongresi'nde Maraş ve civarı için şu kararlara varıldı: 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi imza edildiği tarihte vatan toprakları içinde kalan Maraş ve civarı Türk askerlerinden tamamen boşaltılmıştır. Anadolu ve Rumeli Müdafaayihukuk Cemiyeti bu bölgenin geçici işgal bahanesiyle vatandan koparılmasına seyirci kalmaz. Buradaki gerek yabancı işgali gerekse perde arkasında uygulanmak istenen egemenlik gayelerini derhâl durdurmalıdır. Bu bölgedeki düşmanları kovmak ve işgalden kurtarmak amacıyla yer yer kurulmuş bulunan millî teşekküllerin 13, 3, 2, 12. Kolordulara bağlanması gerekir.

Buna göre Maraş ve civarı 12 Eylül 1919'da merkezi Sivas'ta, tümenleri Amasya ve Samsun'da bulunan 3. Kolorduya ve bölge içindeki Müdafaayihukuk Cemiyetine verildi. Kolorduların mevcutları çok az ve bunlara bağlı tümenler bölgeye çok uzaktı. Bu durumda fiilen bu bölgeye yardım yapılması mümkün değildi. Fakat bu kolorduların yapacağı iş millî teşekkülleri takviye ve yardım etmektir.⁵¹ Mustafa Kemal'in emir ve direktifiyle de Maraş'taki Kuvayimillîye teşkilatı tamamlandı. Bu kuvvetlerin başına subaylar komutan olarak atandı. Antep Heyetimerkeziyesi 23 Ekim 1919 tarihinde kuruldu ve Sivas'ta Mustafa Kemal'e bildirildi.⁵² Antep ve Maraş Kuvayimillîye teşkilatına Heyetitemsilîyece Yüzbaşı Selim Kurtoğlu (Yörük

⁴⁸ Türk İstiklal Harbi; s. 77.

⁴⁹ Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri; C 4, s. 119.

⁵⁰ Ener; s. 31.

⁵¹ Tevfik Bıyıkoğlu; Türk İstiklal Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Ankara, 1962, C 1, s. 65-66.

⁵² Pamuk; s. 147.

Selim), Üsteğmen Asaf Kılıç (Kılıç Ali) memur edildi.⁵³ Mustafa Kemal'in görevlendirdiği komutanlar 3. Ordu Komutanı Selahattin Adil Bey'in ve 13. Kolordu Komutanı Cevdet Bey'in desteği ile bölgeyi teşkilatlandırmada çok başarılı oldular.

Güney Cephesi Örgütlenmesinin Özellikleri

1. Güney Cephesi'nin örgütlenmesi esas itibarıyla Suriye İtilafnamesi'nden sonradır. Suriye İtilafnamesi'ne göre (15 Eylül 1919) İngilizler Antep, Urfa, Maraş'tan çekilerek bu yöreler Fransızlar tarafından işgal edilecektir. Bölgede İngiliz işgali çok fazla tepki çekmemiştir. İngilizlerin yönetime çok fazla müdahale etmemeleri, halkla iyi geçinme gayretleri bunda etkili olmuştur. Ancak ne zaman ki Ermeni tehlikesi baş gösterecektir işte o zaman yerel unsurlar direnme yoluna gideceklerdir.⁵⁴

2. Antep, Urfa, Maraş'ta henüz bir kıpırdanma yokken 11 Aralık 1918'de Fransız ve Ermenilerin işgal ettiği Dörtöl'de ilk direniş başlar. Fransızlardan destek alan Ermenilerin Uzerli köyüne saldırımları köy halkının mallarını yağmalamaları, olayları şikâyet etmek üzere Dörtöl Payas kumandanına giden köy muhtarını şehit etmeleri, aynı günlerde Haraç Çiftliğine baskın düzenlemeleri ve benzeri olaylar üzerine direniş başladı. Silahlanan köylüler çeteler kurarak Dörtöl Payas civarında Fransız ve Ermenilere karşı mücadeleye başladılar. Köylüler mallarını sattılar, silahlanarak dağa çıktılar. Artık Fransız ve Ermenilere karşı toplu direniş için her şey hazır. 18 Aralık 1918 günü çoğu Ermeni askerlerinden oluşan kalabalık bir Fransız heyetinin baskın yapmak üzere Karakese'ye doğru hareket ettiğini haber alan köylüler Fransızları ateşle karşıladılar. Bu beklenmeyen direniş karşısında Fransızlar şaşkına döndüler. Olayın sonucunda 15 ölü bırakmışlardı. Bu durumda ilk kurşunun Hatay'ın Dörtöl ilçesi Karakese köyü yakınındaki Özerli Çayı kenarında Mehmet Kara ve çete arkadaşları tarafından 19 Aralık 1918 tarihinde atılmış olduğu belgelenmiştir. Bunun, 15 Mayıs 1919'da İzmir'deki ilk kurşundan 6 ay kadar önce olduğu gerçeği ortaya çıkmıştır.⁵⁵ Aynı direnişte, 1918 Aralık ve Ocak, Şubat 1919'da İskenderun ve Belen'de Ermeni lejyon askerlerinin Türklere yaptıkları taşkınlıklara yöre halkının karşılık vermesiyle silahlı mücadele başlamıştır. Millî Mücadele'nin ilk kurşununun Güney Cephesi'nden atıldığı gibi Millî Mücadele'nin ilk zaferi de bu bölgede kazanılmış. Kuvayimilliyeye, Ermeni - Fransız ordusunu yenerek 12 Şubat 1920'de çekilmeye mecbur etmiştir.

3. Suriye İtilafnamesi ile Sivas Kongresi Heyetitemsilie toplantıları aşağı yukarı aynı zamanlara rastlamaktadır. Bu bakımdan Sivas Heyetitemsiliesinde Fransız işgalinin her yerde protesto edilmesi istenmiştir.

⁵³ Turgut; s. 83.

⁵⁴ Tanör; s. 41.

⁵⁵ Erol Seyfeli; "Millî Mücadele'nin İlk Kurşununun Hatay'da Atılması ve Mustafa Kemal Paşa", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 35, 1996, Temmuz, C 12.

Bu konuda Heyetitemsiliyeden; Antep, Urfa, Maraş Müdafai Hukuk Cemiyetlerine, Kuvayimilliyeye komutanlarına gönderilmiş çok sayıda talimat bulunmaktadır.⁵⁶ Yöre Kuvayimilliyesi de aldığı talimatlar gereği işgali İstanbul Hükûmeti, Avrupa, ABD, nezdinde protesto etmiş, çok sayıda miting yapmıştır.

4. Sivas Kongresi'nden sonra 16 Kasım 1919'daki Sivas Komutanlar Toplantısı'nda da güney bölgesinin teşkilatlanması ile ilgili çok önemli kararlar alınmıştır.⁵⁷ Daha önce Güney Cephesi'nde teşkilatlanmanın nasıl olacağına dair gizli talimatname ilgililere gönderilmişti.

5. Mustafa Kemal Fransız ve Ermeni işgaline karşı zaten hazır olan ve bir işaret bekleyen halkı ayağa kaldırmış, tüm yurttaki yapılan mitingler ve protestoların sayısı çok fazla artmıştır. Antep'teki Fransız Komutan Abadi kendisine her taraftan protestolar yağdığını ancak en önemli olanın 9 Kasım 1919 tarihinde Sivas'tan çekilen ile Siverek Komitesinin 13 Kasım 1919 tarihli telgrafi olduğunu, bunların silahlı mücadeleye başlayacaklarını açıkça ifade ettiklerini belirtiyordu.⁵⁸

Mustafa Kemal'in protestosu büyük yankılar uyandırdı ve telaş yarattı. Bilhassa Fransız yüksek komiseri bundan rahatsız oldu. İngiliz Vis Amiral Sir J. de Robeck 19 Kasım 1919'da Lord Curzon'a gönderdiği raporda Antep, Urfa, Maraş'ın Fransızlarca işgali üzerine aldığı telgrafların hemen hemen aynı olduğunu, mahalli Müdafaa-yihukuk Cemiyetleri tarafından çok iyi organize edildiğini belirtiyordu.⁵⁹

6. Mustafa Kemal Sivas'tan sürekli Kilikya olaylarını takip ediyor ve Fransızların yapmalarını muhtemel gördüğü hareketleri de önceden gerekli makamlara bildiriyordu. Halkın uyanık ve dikkatli olmasını sağlıyordu.⁶⁰

7. Bölgede cereyan eden olaylar, Fransızlara bölgenin sonuna kadar savunulacağını ve Türklerin bölgeyi kolay teslim etmeyeceğini anlatmıştı. Fransız Yüksek Komiseri Georges Picot Mustafa Kemal'le görüşme yapmak üzere Aralık 1919'da Sivas'a gitti. Mustafa Kemal Picot'tan Kilikya'nın boşaltılmasını yoksa Türk halkının savaşa devam edeceğini kesin bir dille anlattı. Bu görüşme bir sonuç vermedi. Bölgedeki olaylar şiddetlenerek devam etti.⁶¹

8. Güney Cephesi'ndeki şehir içi savaşlar 1920 Ocak'ından 20 Ekim 1921'deki Ankara Antlaşması'nın imzalanmasına kadar devam etti. Millî Mücadele'nin ilk zaferi ve Kuvayimilliyenin ilk başarısı Maraş'ta alındı. 21 Ocak 1920'de başlayan Maraş şehir içi savaşları Fransızların Maraş'tan kovulmasıyla 11 Şubat 1920'de sona erdi. 22 gün süren savaşın her

⁵⁶ Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri; C 4, s. 124, 134.

⁵⁷ Cebesoy; s. 291-294.

⁵⁸ Abadi; s. 31.

⁵⁹ Bilal Şimşir; İngiliz Belgelerinde Atatürk, 1973, C 1, s. 222.

⁶⁰ Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri; s. 129-130.

⁶¹ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi; Ankara 1956, Sayı 16, Vesika No.: 409, 5.1.36.

safhasını 3. Kolordu Komutanı Selahattin Bey Heyeti Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal'e rapor ediyor, ondan talimat alıyordu.⁶² Zaferden sonra Mustafa Kemal 22 gündür Fransız ve Ermenilere karşı amansız bir mücadele veren Kuvayimilliyeyi, güney vilayetleri komutanlarını ve emeği olan herkesi tebrik etti.⁶³

9. Urfa'da kurulan Kuvayimilliyeye teşkilatları, 13. Kolordu komutanının gönderdiği bir müfreze, civar illerden gelen çok sayıda Kuvayimilliyeye birliği⁶⁴ Fransız ve Ermenileri 11 Nisan 1920'de Urfa'yı terk etmeye mecbur bırakmışlardır.⁶⁵ Urfa bölgesinde en dikkat çekici olaylardan birisi de bölgede bulunan aşiretlerin birkaçı hariç tutulursa, Kuvayimilliyeye ile hareket etmeleridir.⁶⁶

10. Antep bölgesindeki savaşlar çok daha uzun ve çetin geçmiştir. Fransızlar Suriye'deki hâkimiyetlerinin devamı için Halep'in 45 km kuzeyindeki Antep'in elde bulundurulmasını çok önemsiyorlardı. Bütün güçleri ile Antep'e yüklendiler. Bir an önce Antep'i düşürüp Suriye Cephesi'ndeki emellerini gerçekleştirmek istiyorlardı. Mustafa Kemal Maraş ve Urfa ile ilgilendiği gibi Antep'le de çok yakından ilgilenmiş, sürekli bilgi alıp talimat vermiştir. Kılıç Ali'yi bölgeye Kuvayimilliyeye komutanı olarak tayin etmiştir.⁶⁷ Antep halkı her türlü imkânsızlığa rağmen müthiş bir direnme göstermiş fakat Fransızlar her savaşın arkasından yeni kuvvetler sevk etmişlerdir. Fransızlar Ekim 1920'de Antep'i kuşatma isteğinden hâlâ vazgeçemediler. Antep Heyetimerkeziyesi 15 Ekim 1920'de Mustafa Kemal'e gönderdiği telgrafta Fransızların Antep'i iki cepheden kuşatma hazırlığı yaptıklarını bildiriyordu. Yurdun içinde bulunduğu genel şartlar dolayısı ile Antep'e gereken askerî yardım yapılamıyordu.⁶⁸ Antep halkı yiyecek sıkıntısı çekmeye başladı. Fransızlar Antep'e 21 Kasım 1920'de dört Fransız tümeni getirdiler. Bunların gelişi ile Antep'te toplam 12.000 Fransız askeri, ayrıca çok sayıda silahlı Ermeni, pek çok silah bulunuyordu. Antep'in her yerle ilgisi kesildi. Fransız komutan Aralık 1920'de Antep Kuvayimilliyeye Komutanı Özdemir Bey'in teslim olmasını istedi. Özdemir Bey reddetti. Fakat Antep'in etrafındaki kuşatmayı kaldırmak zorunluluktan çünkü yiyecek sıkıntısı ve kıtlık ölümlere yol açmaya başlamıştı. 27 Aralık 1920'de başlayan taarruz başarılı olmadı. Çünkü Fransız kuvvetleri de takviye edildi. Bütün gayretlere rağmen Antep'e yiyecek ve cephane yardımı yapılamadı. Türk kuvvetlerinin sayısı 400-500'ü geçmiyordu. Antep mücahitlerinin çoğunun üstlerinde doğru

⁶² Harp Tarihi Vesikaları Dergisi; C 11-15, Vesika No.: 383, 25.1.26, Ankara 1956, Sayı 15- C 11-15, 11.12.36, Vesika No.: 401, Ankara 1956, Sayı 15-, C 16-20, 6.1.36, Vesika No.: 436, Ankara 1956, Sayı 17-, C 16-20, 14.1.36, Vesika No.: 437, Ankara 1956, Sayı 17.

⁶³ Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri; C 4, s. 213.

⁶⁴ Türk İstiklal Harbi; C 4, s. 120.

⁶⁵ Harp Tarihi Vesikaları; C 11-15, 14.4.36, Vesika No.: 360, Ankara, 1955, Sayı 14.

⁶⁶ Özçelik; s. 365.

⁶⁷ Harp Tarihi Vesikaları; Ankara 1955, Sayı 14, C 11-15, Vesika No.: 364, 22.4.36, Ankara, 1955, Sayı 14.

⁶⁸ Türk İstiklal Harbi; s. 240.

dürüst elbise ve ayakkabısı bile yoktu. Bu yenilgi Antep halkının moralini çok bozdu. Yiyecek sıkıntısı vardı, erzak tükenmek üzereydi; toplu ölümler başlayabilirdi. Antep Müdafaayihukuk Komutanlığı ve illerden gelenler 2. Kolordu Komutanlığına 31 Ocak 1921'de şu yazıyı gönderdi: “Geliyoruz, sabredin, denildi; çok kan döküldü, cephane yok, yiyeceksizlikten, açlıktan halk ezildi. Siz üç gün içinde harekâta geçmediğiniz takdirde bu masum ve mağdur halkın pençesinden yakanızı kurtaramayacaksınız.” Bu yazı 2. Kolorduyla birlikte Genelkurmay Başkanlığına da gönderildi. Genelkurmay; 2. Orduya üzülmemelerini, Antep halkının mevcut durumdan haberdar olmadığını, Antep'in kurtulması için bütün ilgililerin ciddiyet ve azimle çalıştıklarını, Antep'i bütün milletin gurur ve minnetle anacağını söyledi.⁶⁹ 2. Kolordu komutanı da Antep'e yazdığı cevapta “Canla başla çalıştığını ancak kusuru varsa cezalandırılmasını; Allah'a karşı, vicdanına karşı hesap vermeye hazır olduğunu, Özdemir Bey'in de bildiği gibi 15 yaralı subay, 150 şehit, 400'den fazla yaralı, 600 kayıp verildiğini söylüyor ve sözlerini, cümlesini saygıyla selamlayarak ve Allah yürüdüğümüz yolda yardımcımız olsun.” diyerek bitiriyordu. Antep'te halk ot yemeye başlamıştı. 8 Şubat gecesi 50 kadar mücahit Antep'ten dışarı çıkmaya muvaffak olduysa da geri kalanlar 8 Şubat 1921'de teslim olmak zorunda kaldılar. 9 Şubat'ta teslim protokolü imzalandı. İlk olarak halka ve fırınlara un dağıtıldı. Silahlar teslim alındı. Antep yanmış, yıkılmış, 6.300 şehit vermişti. Antep halkına TBMM 2 Şubat 1921'de “Gazi”lik unvanını verdi. Birinci Dünya Savaşı öncesi 80.000 olan şehir nüfusu 20.000'e düştü.

Fransızlar Antep'in teslimini büyük bir zafer olarak değerlendirdiler.⁷⁰ Fransız komutan Antep'teki Fransızları tebrik ederken Fransızlar, Kemalist ve çetin düşmanı yendiler diyordu.⁷¹ Antep'teki Fransız Komutan Abadi Antep için “Türk Verdünü” tabirini kullanıyordu.

11. Fransızların isteği ile 30 Mayıs 1920'de mütareke yapılarak Güney Cephesi'ndeki savaşların durdurulmasına karar verilmişti. 20 gün süreli olan bu mütareke şartlarına Fransızlar uymadılar. Tüm Güney Cephesi'ndeki savaşlar şiddetlenerek devam etti.⁷² Bunun üzerine Mustafa Kemal bütün Fransız Cephesi'nde muharebenin yeniden başlaması için emir verdi.⁷³

12. Mütarekenin Türklere şöyle bir faydası olmuştu: Fransızların Suriye'deki durumları iyi değildi. Anadolu'dan bir kısım birliklerini Suriye'ye gönderdiler. Böylece Türklerin de Adana'daki birtakım birlikleri Batı Cephesi'ne kaydırmaları mümkün oldu.⁷⁴

⁶⁹ age.; s. 265.

⁷⁰ The New York Times; “Fransa Antep'i Türklerden Geri Aldı”, 12 Şubat 1921.

⁷¹ Türk İstiklal Harbi; s. 269.

⁷² Harp Tarihi Vesikaları; 11-15, Vesika No.: 373, Ankara 1955, Sayı 14.

⁷³ age.; Vesika No.: 373.

⁷⁴ Türk İstiklal Harbi; s. 171.

13. Mütareke sırasında birtakım yeni düzenlemeler yapılmış, 26 Haziran 1920'de Adana Cephesi Komutanlığı kurulmuş; Fırat Nehri'nden Antalya sancağına kadar olan bölgelerde Antep Kuvayimilliyeye Komutanlıkları Adana Cephesi'ne bağlanmıştır. Komutanlığına da Albay Selahattin Adil Bey getirilmiştir.⁷⁵

14. Maraş ve Urfa'da Kuvayimilliyenin başarılarından sonra buralarda tutunmaları zorlaşmıştı. Bu nedenle Adana bölgesine daha fazla yüklenmeye başladılar. Ermenilerle birçok çatışma yaşandı. Yaz aylarında çatışmalar devam etti.

15. Kozan ve Haçin, Çar ordusunda savaşmış olan Antranik çetesinden ve diğer Ermeni çetelerinden cinayet işlemek ve adam öldürmek gayesiyle Amerika'dan ve Bulgaristan'dan getirilmiş Ermenilerle doluydu. Bunlar öldürmeyi, yakıp yıkmayı meslek hâline getirmişlerdi. Bunlar gönüllü intikam alaylarından daha cüretkâr davranıyorlardı. Esir aldıkları Türk askerlerini savaş hukukuna aykırı olarak idam ediyorlardı.⁷⁶

16. Mütarekeye rağmen Ermenilerle çatışma devam etti. Türkler 15 Ekim 1920'de Haçin'e girdiler. Ancak Ermeniler Müslümanları katletmiş, her tarafı ateşe vermişlerdi. Haçin Kaymakamı Saim Bey Fransızların hile yaparak düzenledikleri baskında 15 Türk askeriyle birlikte şehit oldu. Anısına Haçin'e Saimbeyli adı verildi.⁷⁷

17. Güneydoğu'daki 3 yıllık işgal Fransa'ya çok pahalıya mal olmuştu. Fransız halkı ve parlamentosu bu savaşın daha fazla devam ettirilmesini istemiyordu. Esasen Fransızların Suriye'deki durumları da iyi değildi. Suriye ile daha iyi ilgilenebilmek için Güneydoğu'yu boşaltmayı düşünüyorlardı. 1921 bahar aylarından itibaren Fransa bu fikre daha sıcak bakıyordu.

18. Fransızlarla bir an önce barış yapmak Türklerin de lehineydi. Çünkü Batı Cephesi'nde Yunanlar harekâta başlamışlardı. Güney Cephesi'ndeki savaş bir an önce biterse Batı Cephesi'ne buradan kuvvet aktarılabilirdi. Fransızlarla anlaşma işaretleri belirince Güney Cephesi'nden batıya kuvvet aktarımı başladı. Ayrıca Kilikya sorununun çözümü ve Fransa ile yapılacak anlaşmanın siyasi bakımdan da Türkiye için önemli bir sonuç olacağı malumdu.

19. Uzun temaslar, değerlendirme ve görüşmeler sonucunda Sakarya Savaşı'ndan 37 gün sonra 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması imzalandı.⁷⁸ Ankara Antlaşması'nın imzalanmasıyla Güney Cephesi kapandı.

⁷⁵ age.; s. 187.

⁷⁶ age.; s. 203.

⁷⁷ age.; s. 226.

⁷⁸ Tansel; C IV, s. 52.

Sonuç

1. Güneydoğu direnişi Türklük ve yurtseverlik temaları üzerine kuruludur.

2. Güneydoğu'daki örgütlenme milli hakları savunma üzerine kendini meşrulaştırmıştır.(Misakımillî)

3. Feodal ilişkilerin ve karışık etnik yapının egemen olduğu Urfa ve Mardin gibi yörelerde bile halk Türklük ve Türk yurdu gibi kavramlarla kendi kimliğini belirlemektedir.

4. Mustafa Kemal'in çizdiği güney sınırı Musul ve Halep'i de kapsamaktadır. Ancak mevcut şartlarda kurtarılabilen yerler kurtarılabilmıştır.

5. Tıpkı Güneydoğu Anadolu'daki gibi Suriye'nin birçok noktasında Kuvayımilliye örgütleri kurulmuş⁷⁹ ve bunlar Antep, Maraş, Urfa Kuvayımilliyesi gibi Heyetitemsiyye başkanıyla görüş alışverişinde bulunmuşlardır.

6. Mustafa Kemal Suriye'de kurulmuş bulunan Kuvayımilliyeyi iki bakımdan çok önemsemiştir:

a. Suriye'de isyan çıkartıp Fransızları burada meşgul etmek,

b. Suriye Kuvayımilliyesini Fransız kuvvetlerine saldırtıp kendisi de kuzeyden saldırarak Fransa'yı iki ateş arasında sıkıştırmak.

7. Mustafa Kemal "Suriye ve Filistin Müdafii Kuvayiosmaniye Heyetiumumiyesi" Riyasetine yazdığı 15 Şubat 1920 tarihli cevabi yazıda onların istediği Suriye-İrak-Türkiye'nin kurtarılarak bir "Konfederasyon" veya ileride kararlaştırılacak tarzda irtibat kurmak üzere birlikte hareket etme tekliflerini kabul etmiştir. Yalnız bu hareketin zamanının, hazırlıklarının derecesine tabi olduğunu; öncelikle Türk ve Arap milletleri arasına girmiş olan Fransız ve Ermeni işgal kuvvetlerini bertaraf etmek gerektiğini ifade etmiştir.⁸⁰

8. Güney Cephesi'nde örgütlenen Kuvayımilliye birlikleri Batı Cephesi'ndekinden bazı farklılıklar gösterir.

a. Güney Kuvayımilliyesi gerçek anlamda halk kuvvetleridir. Kuvayımilliye kumandanları bölgelerinin hatırlı kimseleri veya subaylar idi. Eşkıya, çete ve zorbalar burada Kuvayımilliyeye karışmamışlardır. Kuvayımilliye yalnız vatanseverlik duygusuyla savaşıyordu. Gerekirse muntazam ordu birlikleri gibi cephe muharebeleri yapıyor, düşman tarafından kuşatılmış şehirleri savunuyor, işgal altındaki şehirleri kuşatarak kale

⁷⁹ Ömer Osman Umar; Suriye 1908-1938, Ankara 2004, s. 428. ATASE Arşivi; Kıs No.: 599, Dosya No.: 29-154, f 35-2 ATASE Arşivi Kıs. No.: 599, Dosya No.: 29-154, f 1.

⁸⁰ Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri; Ankara 1991 s. 214-215. Harp Tarihi Vesikaları Dergisi; Vesika No.: 402-11.15.15.2.36.

muharebelerine girişiyordu.⁸¹ Burada şunu ilave etmek gerekir ki “Çete” adı Güney Cephesi’nde millî kuvvetler için kullanılmıştır. Fransız ve Ermeni işgali üzerine vatanlarını savunmak üzere yerli halkın teşebbüsüyle kurdukları silahlı güçlerdir. Güney Cephesi’nde çete şerefli bir sıfattır.⁸²

b. Meclisin 29 Aralık 1920 tarihli gizli toplantısında Kuvayimilliyenin tasfiyesi ve düzenli birliklere dönüştürülmesi görüşmeleri yapılırken Mustafa Kemal Güney Cephesi’ndeki Kuvayimilliyenin lağvına karşı çıkmıştır. “Heyetivekile belki çapulcu ve muzır Kuvayimilliyenin lağvına karar vermiştir. Ayıntap’ta mücadele eden Kuvayimilliyedir. Adana ve Mersin Cephesi’nde mücadele edenler Kuvayimilliyedir. Binaenaleyh böyle kuvvetlerin lağvına karar vermiş değildir.”⁸³

9. Güney Cephesi’nin örgütlenme özelliklerinden birisi de burada, Pozantı Kongreleri istisna edilirse, kongre hareketi yoktur. Batı’daki gibi (Alaşehir, Balıkesir vs.) kongre tipi örgütlenme yoktur. Bu bölgedeki direniş büyük ölçüde Sivas Kongresi Heyetitemsilîyesinin yönlendirmesi altında yürütülmüştür. Tipik örneği Antep’tir. Cemiyetislamiye Sivas Kongresi’nden sonra Müdafaayihukuk Cemiyetine dönüştü. Savaşı işte bu kuruluş yönetmiştir. Antep’in teslimine de bu cemiyet karar vermiştir. Fransızlara verilen mazbatanın altında “Ayıntap kasabası geçici hükûmet üyeleri” ibaresi yer almaktadır. Yani savaş süresince bu kurul hükûmet görevi görmüştür.⁸⁴

10. Güney Cephesi’ndeki savaş Fransız-Ermeni ve Türkler arasında cereyan etmiştir. İngiliz işgali sırasında İngilizler bölgedeki Kürt ve Arap aşiretlerini kazanmak ve Türklerin aleyhine kışkırtmak için çok ciddi çalışmalar yapmışlardır. Özellikle Urfa civarındaki aşiretler üzerinde çok çalışmışlardır. Ancak bekledikleri sonucu alamamışlardır. Bazı satılmış aşiret reislerinin ve aşiretlerin dışında genel olarak bu aşiretler Kuvayimillîye içinde yer almışlar, birlikte hareket etmişlerdir. Ermeni ve Süryaniler ise tamamen işgalci güçlerle hareket etmişlerdir.

11. Fransızlar Ermenileri Kilikya’da bir Ermeni devleti kurmak vaadiyle kandırmışlardır. Ancak Fransızlar gerçekte Suriye ve Güneydoğu’yu ve Kilikya’yı elde tutmak için gerekli kuvveti Ermenilerden temin etmek gayesini gütmüşlerdir. Ankara Antlaşması’ndan sonra da Ermenileri yüzüstü bırakıp gitmişlerdir. Fransızlar Ermenileri bir kere daha Güney Cephesi’nde kendi emelleri uğruna kullanmışlardır.

12. Güney Cephesi’ndeki savaşan güçler arasında çok büyük bir kuvvet dengesizliği vardı. Fransızlar tüm Güney Cephesi’nde 70.000 kişilik bir kuvvet bulundurmuşlardı.⁸⁵ Bunun dışında çok sayıda Ermeni ve bir miktar da aşiretlerden ve Lübnanlılardan kuvvet oluşturmuşlardı. Sadece

⁸¹ Sabahattin Selek; Anadolu İhtilali, İstanbul 2000, C 2, s. 422.

⁸² Kemal Çelik; Millî Mücadele’de Adana ve Havalisi 1918-1922, Ankara 1999, s. 148.

⁸³ TBMM Gizli Celse Zabıtları; 1999, İstanbul, C 1, s. 285.

⁸⁴ Tanör; s. 213.

⁸⁵ TBMM Gizli Celse Zabıtları; C 1, s. 425.

ordu mevcudu olarak değil, silah ve cephane, her türlü teçhizat açısından da Fransız kuvvetleri katbekat üstün durumda idi. Türkler ise 150-200 kişilik gruplar hâlinde savaşıyordu. Bu cephede savaşan düzenli ordu birlikleri olmadığı için kesin rakam vermek mümkün değildir. Ayrıca bu müfrezeler nerede ihtiyaç varsa oraya gitmekte, yani sabit bir yerde durmamaktaydılar.

13. Ayrıca üzerinde önemle durulması gereken bir konu da güney Kuvayımilliyesinin içerisinde çok sayıda kadın kahraman bulunmasıdır. (Rahime Onbaşı Osmaniye’de, Kılavuz Hatice Tarsus’ta, Antep’te Yirik Fatma vs.)

14. Güney Cephesi’ndeki savaşlar sürerken özellikle de Antep Savaşları sürerken bu cepheye hiçbir yerden yardım edilememiştir. Fevzi Çakmak’ın 4 Şubat Meclis Gizli Oturumu’nda belirttiği gibi ülkenin içinde bulunduğu şartlar dolayısı ile ehemmiyühimme tercih zorunda kalındığını ve Batı Cephesi’ndeki sıkıntı dolayısı ile burada gerekli sevkiyatın yapılamadığını belirtmiştir.⁸⁶

15. Güney Cephesi Millî Mücadele’nin ikinci derecede bir cephesi olarak görülmesine rağmen Mustafa Kemal baştan sona bu cepheyle en ufak detayına kadar ilgilenmiş, imkânlar ölçüsünde yapılabilecek bütün yardımları yapmıştır.

16. Güney Cephesi’yle ilgili söylenecek daha pek çok şey vardır. Elbette ancak sonuç olarak Güney Cephesi halkı ordu - millet el ele vererek tüm imkânsızlıklara cephanesizlik, açlık ve tüm zulümlere karşı vatanını savunmuş; müthiş bir azim ve kararlılık göstermiştir. Kilikya ve Güneydoğu Anadolu’nun Türkiye’nin ayrılmaz bir parçası olduğu ve ilelebet bu şekilde kalacağını cümle âleme göstermiştir.

⁸⁶ age.; s. 427.

Kaynaklar

ABADİ; Türk Verdünü Gaziantep (Antep'in Dört Muhasarası), İstanbul, 2005.

AKYÜZ, Yahya; Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922, Ankara, 1998.

ATATÜRK'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri; Ankara, 1991, C 4.

BIYIKOĞLU, Tefik; Türk İstiklal Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Ankara, 1962, C 1.

BOA; Dâhiliye Nezareti, Kalem-i Mahsus Müdiriyeti (DH.KMS) No.: 48/93.

CEBESOY, Ali Fuat; Millî Mücadele Hatıraları, İstanbul, 2000.

ÇELİK, Kemal; Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922), Ankara, 1999.

DJUVARA; Cent Projects de Partage Dela Turquie (1881-1913), Felix Alcan, Paris, 1915.

ENER, Kasım; Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi, Ankara, 1996.

ERDEHA, Kâmil; Millî Mücadele'de Vilayetler ve Valiler, İstanbul, 1975.

GÜLLÜ, Ramazan Erhan; Antep Ermenileri, İstanbul, 2010.

Harp Tarihi Vesikaları; 11-15, Vesika No.: 373, Ankara 1955, Sayı 14

Harp Tarihi Vesikaları; Ankara 1955, Sayı 14, C 11-15, Vesika No.: 364, 22.4.36, Ankara, 1955, Sayı 14.

Harp Tarihi Vesikaları; C 11-15, 14.4.36, Vesika No.: 360, Ankara, 1955, Sayı 14.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi; Ankara 1956, Sayı 16, Vesika No.: 409, 5.1.36.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi; C 11-15, Vesika No.: 383, 25.1.26, Ankara 1956, Sayı 15- C 11-15, 11.12.36, Vesika No.: 401, Ankara 1956, sayı 15-, C 16-20, 6.1.36, Vesika No.: 436, Ankara 1956, Sayı 17-, C 16-20, 14.1.36, Vesika No.: 437, Ankara 1956, Sayı 17.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi; Vesika No.: 402-11.15.15.2.36,

İĞDEMİR, Uluğ; ATATÜRK'ün Yaşamı, 1881-1918, Ankara, 1980, C 1.

İĞDEMİR, Uluğ; Sivas Kongresi Tutanakları, Ankara 1999.

KARAL, Enver Ziya; Osmanlı Tarihi, Ankara, 1983, C 5.

- KARAL, Enver Ziya; Osmanlı Tarihi, Ankara, 1983, C 8.
- KARAL, Enver Ziya; Osmanlı Tarihi, Ankara, 1999, C 9.
- Lohanizade Mustafa Nurettin; Gaziantep Savunması, İstanbul, 1989.
- ÖZALP, Yalçın; Millî Mücadele'nin İlk Zaferi, Ankara, 1976.
- ÖZÇELİK, İsmail; Millî Mücadele'de Güney Cephesi, Urfa, Ankara, 1992.
- PAMUK, Bilgehan; Antep Savunması, İstanbul, 2009.
- SELEK, Sabahattin; Anadolu İhtilali, İstanbul 2000, C 2.
- SEYFELİ, Erol; "Millî Mücadele'nin İlk Kurşununun Hatay'da Atılması ve Mustafa Kemal Paşa", ATATÜRK Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 35, 1996, Temmuz, C 12.
- SONYEL, Salahi; Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, Ankara, 1973, C 1.
- ŞİMŞİR, Bilal; İngiliz Belgelerinde ATATÜRK, 1973, C 1.
- TANÖR, Bülent; Türkiye'de Kongre İktidarları 1918-1920, İstanbul, 1998.
- TANSEL, Selahattin; Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, İstanbul, 1991, C 2.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları ; 1999, İstanbul, C 1.
- The New York Times; "Fransa Antep'i Türklerden Geri Aldı", 12 Şubat 1921.
- TURGUT, Hulusi; Kılıç Ali'nin Anıları, İstanbul, 2005.
- Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi; ATASE, Ankara, 2009, C IV.
- UMAR, Ömer Osman; Suriye 1908-1938, Ankara 2004.
- YAVUZ, Bige; Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız ilişkileri, Fr. Arşiv Belgeleri Açısından, 1919-1922 Ankara, 1994.

DOĞU CEPHESİ'NİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Doç.Dr. Hakan UZUN*

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmesi, yeni bir Türk devletinin kurulmasına giden sürecin de başlangıcı olmuştur. Oldukça uzun ve zorlu geçen bu süreç, öncelikle yerel düzeyde direnişlerle başlamıştır. Sonrasında ise ulusal düzeyde bir örgütlenme gerçekleştirilerek başarı sağlanmıştır. Türk halkının ve liderliğinin direniş ve örgütlenme yeteneğinin de sergilendiği bu dönemde, birçok cephede askerî ve siyasi mücadele verilmiştir. Bu çalışmada ise mütareke sonrası Doğu Cephesi'nde yaşanan gelişmeler incelenmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte, Millî Mücadele'nin, Birinci Dünya Savaşı'nın bir devamı olduğu ve Doğu Cephesi'nin kökeninin bu yıllara kadar gittiği düşünülerek Mondros Mütarekesi öncesi duruma da kısaca değinilmiştir. Ayrıca, cephe kavramı sadece askerî gelişmelere indirgenmemiş, politik alanda yaşanan gelişmeleri de kapsayan bir şekilde yorumlanmıştır. Bu nedenle de çalışmada, Doğu Cephesi'nde yapılan sıcak çatışmaların yanı sıra, sivil örgütlenme çabaları ve siyasi ilişkilere de yer verilmiştir. İncelemenin temel problemi ise Doğu Cephesi'nde yaşanan askerî ve siyasi gelişmelerin, Millî Mücadele'nin seyri üzerindeki etkilerinin araştırılması olmuştur.

Millî Mücadele sırasında üç ana cephe açılmıştır. Bunlardan Batı ve Güney Cepheleri mütareke sonrasında yaşanan işgallerin sonucunda ortaya çıkarken Doğu Cephesi ise mütareke öncesinde açılmıştır. Bu nedenle bu cephenin kökeni, Birinci Dünya Savaşı sırasında açılmış olan Kafkasya Cephesi'ne kadar gider. Doğu Cephesi'ndeki askerî harekât 1 Kasım 1914'te, Rusların Osmanlı Devleti'nin sınırını geçmesi ile başlamıştır. Buna karşılık Osmanlı Devleti de 20 Aralık 1914'te, Enver Paşa komutasında Sarıkamış Harekâtı'nı başlatmıştır. Bu harekât sırasında soğuk, açlık ve hastalık gibi nedenlerden dolayı binlerce asker kaybı yaşanmış ve harekât büyük bir başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ruslar ise 1915 Nisan ayı sonlarında tekrar saldırıya geçerek Erzurum, Trabzon, Erzincan, Bitlis ve Muş'u ele geçirmişlerdir.¹

Doğu Cephesi'nde Ruslarla yapılan savaş devam ederken 1917'de Rusya'da Bolşevik İhtilali olmuş ve Çarlık rejimi sona ermiştir. Yeni rejim ise savaşı sürdürmek istememiştir.² 18 Aralık 1917'de Erzincan Mütarekesi'nin imzalanmasıyla Osmanlı-Rus orduları arasında üç yıldır devam eden çatışma durdurulmuş ve iki ordu arasında mütarekenin imzalandığı sırada

* Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Görevlisi.

¹ Akdes Nimet Kurat; Türkiye ve Rusya, TTK Yay., Ankara, 1991, s. 295.

² Bolşevikler barış yapmak konusunda kararlı olduklarını göstermek için bir taraftan "ilhaksız ve tazminatsız" barış yapacaklarını duyurmuş, diğer yandan da Çarlık zamanında İngiltere ve Fransa ile yaptıkları gizli anlaşmaları "Sarı Kitap" adıyla yayımlamışlardır. Stefanos Serasimos; Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923), Boyut Kitapları, İstanbul, 2000, s. 12.

var olan durum göz önüne alınarak bir sınır hattı çizilmiştir.³ Ruslar, İttifak devletleri ile Polonya'da 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Anlaşması'nı imzalayarak savaştan çekilmişlerdir. Ayrıca bu anlaşma ile savaş sırasında işgal ettikleri Osmanlı topraklarını boşalttıkları gibi 93 Savaşı'ndan önceki Türk-Rus sınırını esas tutarak 1878 yılında Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nden savaş tazminatı olarak aldıkları, Elviyeisêlêse'yi de (Kars, Ardahan ve Batum) burada yaşayan halkların rızası koşuluyla Osmanlı Devleti'ne geri vermişlerdir. Bu arada Rusların bölgeden çekilmesiyle ortaya çıkan boşluktan yararlanan Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan Mayıs 1918'de bağımsız devletler kurmuşlardır.⁴

Osmanlı Devleti ise savaş öncesinde belirlediği hedeflere ulaşmak için Batum'dan, Bakü'ye kadar olan yerleri de ele geçirmiş ve Kars, Ardahan ve Batum'da 14 Temmuz'da bir plebisit yaptırarak buraların Osmanlı Devleti'ne bağlanmasını sağlamıştır.⁵ Fakat Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalaması ile bölgedeki durum değişmiştir. Osmanlı Devleti, bu Mütareke'nin 11. maddesi gereğince Güney Kafkasya ve İran'ın kuzeybatısını boşaltarak 1878'den sonraki sınırın gerisine çekilmiş ve Türk ordusu 25 Ocak'ta Elviyeisêlêse'yi tamamen terk etmiştir.

Osmanlı ordusu 1918 yılı sonlarına doğru üç livayı terk ederken bölge halkı işgale uğrama endişesinden dolayı örgütlenme yoluna gitmiş ve bölgede sivil bir direniş örneği sergilenmiştir. Yerel halk silahlı müfrezelerin yanı sıra, Ermenilere karşı Kars bölgesinde, Gürcülere karşı ise Acara, Ahıska ve Ardahan yörelerinde millî şûra idareleri kurmuşlardır. Bu örgütlenmelerin önemi, bunların kökünün Mondros Mütarekesi öncesine sarkmasıdır. Nitekim Mondros Mütarekesi'nden bir gün önce işgale uğrayacaklarını hesaplayan halk, 29 Ekim 1918'de Ahıska Hükümetimuvakkatasını kurarken 3 Kasım 1918'de Aras Türk Cumhuriyeti, 5

³ Nurcan Yavuz; "Erzincan Mütarekesi'nin Türk Tarihindeki Yeri Ve Önemi", AÜ DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 28, ss. (207-232), Ankara, 1995, s.220. Serpil Sürmeli; Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921), AKDİTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2001, s. 28-29. Selçuk Ural, Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 100.

⁴ Brest-Litovsk Antlaşması'nın 3. Maddesi şu şekildedir: "... Rusya Devleti Anadolu'nun Doğu illerinin boşaltılması ve Osmanlı Devleti'ne düzenli biçimde geri verilmesinin sağlanması için gerekli işleri yapacaktır. Ardahan, Kars ve Batum sancakları da gecikmeden Rus ordularınca boşaltılacaktır. Rusya Devleti işbu sancakların hukuk ilkeleri ve devletler hukuku açısından sahip olacakları yeni duruma karışmayacak ve bu arada onların halkını, bu yeni durumu komşu devletler (o sırada kurulan Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan söz konusu) ve özellikle Osmanlı Devleti ile anlaşarak belirlemek üzere serbest bırakacaktır." Türk Dış Politikası; Editör: Baskın Oran, C I, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s.165. Şerafettin Turan; Türk Devrim Tarihi, C II, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992, s. 193.

⁵ Mahmut Goloğlu; Üçüncü Meşrutiyet, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2010, s. 293. Ergün Aybars; Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, 2. Baskı, Ege Ü Edebiyat Fak. Yay., İzmir, 1986, s. 260. Türk Dış Politikası...; s. 165.

Kasım 1918'de de Kars İslam Şûrası kurulmuştur.⁶ Bölge halkının örgütlenme yeteneğinin de görülebildiği bu oluşumlar, daha sonra genişleyerek devam etmiş ve Kars ile Ardahan'da birçok kongre toplanmıştır.⁷ Bu kongrelerden biri olan ve 17-18 Ocak 1919'da toplanan Büyük Kars Kongresi'nde ise bir anayasa hazırlanarak ay yıldızlı bayrağı olan, Türkçeyi resmî dil kabul eden ve ana vatana katılmayı tek amaç olarak belirleyen Cenûbigarbî Kafkas Hükümetimuvakkateimilliyesi (Güneybatı Kafkasya Geçici Ulusal Hükümeti) kurulmuştur. Başkanlığına Cihangiroğlu İbrahim (Aydın) Bey'in, parlamentonun başkanlığına da Doktor Fuat (Sabit) Bey'in getirildiği bu hükümette, kuvvetler birliğine dayalı meclis hükümeti sisteminin ilk örneği verilmiş, kabul edilen Teşkilatiesasiye Kanunu ile de ileride TBMM'nin ilk anayasası olacak olan 1921 Teşkilatiesasiye Kanunu'na isim babalığı yapılmıştır.⁸ İngilizler, 13 Şubat'ta Kars'a girdiklerinde ilk anda bu hükümeti tanımışlardır.⁹ Ancak Ermeniler lehine bazı isteklerine tepki gösterilmesi, daha açıkçası geçici hükümetin Ermenilerin geri dönmesini kabul etmemesi üzerine, 12 Nisan 1919'da bu hükümete son vermişlerdir. Parlamento'yu basarak hükümet üyelerini tutuklayıp Malta'ya sürmüşler ve Kars'ı Ermenilere, Batum ile Ardahan'ı da Gürcülere vermişlerdir.¹⁰

Ermenilerle Savaş

Batılı devletler, Türklere Sevr Antlaşması'nı kabul ettirmek ve böylece Şark meselesini kendi çıkarları doğrultusunda çözmek için kullandıkları iki kesimden biri olan Yunanları Batı'da, Ermenileri ise Çukurova ve Doğu Anadolu bölgesinde kullanmışlardır.¹¹ Böylelikle Yunanlar ve Ermeniler, Millî Mücadele Dönemi'nde işgalci güçlerle birlikte hareket etmiş ve Anadolu'dan pay istemişlerdir.

Yunanlar bağımsızlıklarını kazandıkları 1830 tarihinden itibaren, Megali İdea¹² adı verilen Büyük Yunanistan'ı kurmak amacıyla sürekli olarak

⁶ Goloğlu; s. 294. Bülent Tanör; Yerel Kongre İktidarları (1918-1920), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1998, s. 190, 193. Ural; s.130 vd. Türk İstiklal Harbi, III'üncü Cilt, Doğu Cephesi (1919-1921), Gnkur. Basımevi, Ankara, 1965, s. 61.

⁷ Ural; s. 179.

⁸ Tanör; s.195-196. Ural; s. 180-181.

⁹ Ural; s. 188.

¹⁰ Goloğlu; s.294. Mim Kemâl Öke; Ermeni Sorunu, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 241. Abdurrahman Çaycı; Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2000, s. 81-82. Ahmet Ender Gökdemir; Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti, Ankara, 1989, s.65, 90. Aybars; s. 260. Ural; s.189. Turan; s. 193.

¹¹ Temuçin F. Ertan; "Lozan Konferansı'nda Ermeni Sorunu", KÖK Araştırmalar (Ayrı Basım), C II, S 2, Ankara, Güz 2000, s. 213.

¹² Yunanistan'ın bir devlet olarak kurulmasından sonra gerçekte, eski Bizans İmparatorluğu'nu yeniden kurabilmek amacıyla "iki kıta" ve "beş denize" yayılan "Büyük Yunanistan", Rum ırkıdan gelen insanların yaşadıkları yerleri kapsayan bir şekilde millî bir devlet kurma esasına dayanan Megali İdea (Büyük İdea) Yunanistan'ın hedefi olmuştur. Salahi R. Sonyel; Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, C I, Ankara, 1973, s. 30-32. Abdurrahman Çaycı; "Yunanistan'ın Anadolu Macerası I", HÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, C I, Sayı: 1, Ekim, (1-20), 1987, s. 2.

Türkler aleyhine genişlemişlerdir. Millî Mücadele Dönemi'nde ise bu amaçlarına ulaşmak için Trakya, Doğu Karadeniz ve Batı Anadolu'da yoğun olarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Ermeniler de yine aynı şekilde Büyük Ermenistan'ı kurmak için her fırsattan yararlanarak Türklerden toprak elde etmeye çalışmışlardır.¹³ Nitekim Türk ordusunun Kafkaslardan çekilmesi ve bölgede dengelerin değişmesi üzerine İngilizler tarafından desteklenen Ermeniler, topraklarını genişletmek için saldırılara başlamış ve Rusya'nın yerini Ermeniler almıştır.¹⁴

İtilaf devletlerinin Mondros Mütarekesi'nin 24. maddesi ile Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti kurma planını gündeme getirmiş olmaları ve Ermenilere Doğu Anadolu bölgesinde Van, Bitlis, Erzurum, Diyarbakır, Mamuretülaziz (Elazığ) ve Sivas'ın verilmesi ise Ermenileri büyük Ermenistan kurma konusunda daha da heveslendirmiştir. Nitekim Ermeniler bir süre sonra, Doğu Anadolu'da işgallere başlamışlar; Gümrü, Kars ve Iğdır'a kadar girmişlerdir.¹⁵ Taşnak Partisi yönetiminde bulunan Ermenilerin artan tehdidi karşısında halk, örgütlenme yoluna gitmiş; Erzurum ile Sivas Kongrelerinde alınan kararlarla Ermenilerin Doğu Anadolu'da bir devlet kurmaları önlenmek istenmiştir.¹⁶ Bununla birlikte, Ermeni saldırılarının artması üzerine Ermenistan üzerine bir askerî harekât yapılmasına da karar verilmiş ve Kâzım Karabekir komutanlığındaki 15. Kolordu, "Şark Cephesi" Komutanlığına çevrilerek yetkileri genişletilmiştir.¹⁷ Fakat birtakım diplomatik nedenlerden dolayı harekâtın geciktirilmesi üzerine, Ermenilerin ve Gürcülerin Türk topraklarına karşı saldırıları artmış, Ermeniler Oltu'yu ve Tuzla'yı işgal ederken Gürcüler de Artvin'i ele geçirmişlerdir. Bu gelişmeler karşısında Türk ordusunun ilk anda pasif kalması ise siyasi nedenlerden kaynaklanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın söylediğine göre bu konudaki en temel belirleyici Rusya ile olan ilişkilerin seyri olmuş, bu devletle ilişkilerin bozulmaması için Doğu'da atılacak her adımın, Bolşevik Rusya'nın bu bölgede uyguladığı politikalara paralel olmasına özen gösterilmiştir. Ancak koşullar olgunlaştığında 28 Eylül 1920'de harekât başlatılmış, kısa bir süre içinde ve az bir zayıyla 29 Eylül'de Sarıkamış, 30 Ekim'de Kars, 7 Kasım'da

¹³ Bilal Şimşir; Ermeni Meselesi 1774-2005, 2. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005, s. 177.

¹⁴ Aybars; s. 260-261.

¹⁵ Goloğlu; s.293. Şimşir; s. 178.

¹⁶ Ertan; s. 212.

¹⁷ Fahri Belen; Türk Kurtuluş Savaşı, 2. Baskı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1983, s. 241. A. M. Samsutdinov; Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi, 3. Baskı, Çev.: Atal Behramoğlu, Epsilon Yay., İstanbul, 2007, s. 218. Turan; s. 201. Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa Ermenilere karşı taarruz yapılmasını üç temel nedene dayandırmıştır: "1. O sırada Erzurum'da bulunan ve Moskova'ya gitmesi gereken Türk delegasyonunun seyahat edeceği Kars-Bakü yolunu açmak. 2. Ermenilerin İslam ahaliye yaptıkları zulmü ve katliamı durdurmak. 3. Ermeniler ilk fırsatta Erzurum'u da ellerine geçirmek için teşebbüste bulunacaklarından Ermeni ordusuna karşı üstün ve elverişli bir durum almak ve esasen Brest Litovsk ve Batum Antlaşmaları ile Türkiye'ye bırakılan Elviyeisela'se'yi işgal etmek." Sabahattin Selek; Anadolu İhtilali, 5. Baskı, Örgün Yay., İstanbul, 1981, s. 361.

da Gümrü ele geçirilmiştir.¹⁸ Ermeniler karşısında elde edilen bu başarı, TBMM'nin ilk askerî başarısıdır. Bu başarı, Yunan taarruzu ile yaşanan üzüntünün yerine, halkta büyük bir sevinç ve ümit yaratmış, birçok yerden TBMM'ye ve orduya tebrik telgrafları gönderilmiştir.¹⁹

Doğu Cephesi'nde savaşın kazanılmasından sonra, 2-3 Aralık 1920'de Gümrü (Aleksandropol) Antlaşması²⁰ imzalanarak Ermenilerle olan savaşa son verilmiştir. Bu antlaşmaya göre Ermeniler işgal ettikleri toprakları boşaltmışlar, doğu sınırı Ardahan'ın bir bölümü ve Artvin dışında bugünkü hâlini almıştır. Kars, Iğdır, Sarıkamış, Kağızman ve Kulp gibi yerler, tekrar Türk topraklarına katılmıştır. Böylece ilk kez Mondros Mütarekesi sınırı geçilmiştir.²¹ TBMM'nin ilk siyasi başarısı olan Gümrü Antlaşması ile Ermeniler, Misakımillî'yi tanımış, TBMM'nin varlığını ve Türkiye üzerinde hiçbir hakları olmadığını kabul ederek toprak taleplerinden vazgeçmişlerdir. Ayrıca bu antlaşma TBMM'nin uluslararası alanda yaptığı ilk antlaşma olması nedeniyle de önem taşımaktadır. Bu antlaşmanın iki taraf arasında doğrudan yapılmış olması ise Büyük Ermenistan kurma düşüncesini, aslında Ermeni sorununu tamamen ortadan kaldırmıştır.²² Daha sonra, Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti'yle²³ (RSFSC) imzalanan Moskova ve Kars Antlaşmalarında da bu durum, Ermenilere tekrar kabul ettirilmiştir.²⁴ Böylelikle gerek Gümrü gerekse sonrasında imzalanan Moskova ve Kars antlaşmaları ile günümüzdeki Türkiye-Ermenistan sınırı çizilmiştir. Bu sınır, Ermenistan tarafından iki kez kabul edilerek onaylanmıştır.²⁵

Ermenilere karşı elde edilen bu başarı nedeniyle, Millî Mücadele'nin bir cephesi kapanmış ve böylelikle doğudan gelebilecek bir saldırı olasılığı ortadan kalkmış, bu cephedeki ordu sonradan Batı Cephesi'ne kaydırılmıştır. Ayrıca TBMM'nin bundan sonraki dönemde, Ruslar karşısında eli güçlenmiş

¹⁸ Selek; s.362-364. Nilüfer Hatemi; Fevzi Çakmak ve Günlükleri, C II, Yapı Kredi Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2002, s. 748, 750. S.İ. Aralov; Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları, 2. Baskı, Birey ve Toplum Yay., Ankara, 1985, s. 18. Türk İstiklal Harbi...; s.149 vd. Gazi Mustafa Kemal; Nutuk, Türk Tayyare Cemiyeti, Ankara, 1927, s. 305.

¹⁹ Aybars; s.261. Şimşir; s. 183. Selek; s. 364.

²⁰ Türk Dış Politikası...; s.170. Hatemi; s. 756.

²¹ Soysal; s. 18.

²² Ertan; s. 213. Şimşir; s. 183-184. Cemal Avcı; "Millî Mücadele Döneminde Türk-Ermeni ve Gürcü İlişkileri", Ankara Üni. Atatürk Yolu Dergisi, Cilt: 4 Sayı: 13, ss. (1-10) Ankara, 1994, s. 7. Selek; s.364. Gazi Mustafa Kemal; s. 305. Türk İstiklal Harbi...; s. 225. İsmail Soysal; Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945), C I, TTK Yay., Ankara, 1983, s. 17.

²³ 31 Aralık 1922'ye kadar resmî olarak Rusya adı kullanılmıştır. RSFSC ise 1923'ten sonra kullanılmaya başlanmıştır. Türk Dış Politikası...; s.155.

²⁴ Gümrü Antlaşması'nın imzalanmasından bir gün sonra, Bolşeviklerin Ermenistan'ı işgal etmesinden dolayı antlaşmayı imzalayan Taşnak Hükümeti yerine Erivan Sovyet Ermeni Hükümeti kurulmuştur. Bu nedenle de Gümrü Antlaşması onaylanamamıştır. Türk İstiklal Harbi...; s. 225; Soysal; s. 17.

²⁵ Şimşir; s. 183-186.

ve iki ülke arasında karşılıklı iş birliği sağlanarak Rusya'dan gelecek yardımlar için yol açılmıştır.²⁶

Tüm bunların dışında, bu başarının Anadolu'da işlerin iyi gitmediği bir anda kazanılmış olması da ayrıca önem taşımaktadır. Çünkü bu zafer, Millî Mücadele açısından yeni umutlar yaratmıştır. Gümrü Antlaşması'nın imzalandığı sırada Güney Cephesi'nde Fransız işgaline karşı direniş hareketleri başlamasına ve olumlu bazı haberler gelmesine karşın Anadolu'nun diğer yerlerinde özellikle de batısında işler iyi gitmiyordu. Bir taraftan TBMM'ye karşı isyanlar çıkarken diğer yandan ülke Yunan işgalleriyle sarsılıyordu. Yunanlar, 8 Temmuz 1920'de Bursa'yı, 11 Temmuz 1920'de Tekirdağ'ı, 25 Temmuz 1920'de de Edirne'yi işgal etmişlerdi. Ancak özellikle Bursa'nın işgali bütün yurttan derin bir üzüntü yaratmış ve Meclis kürsüsüne Bursa kurtarıncaya kadar kalacak olan siyah bir örtü çekilmiştir.²⁷ Bu arada Türkler için âdeta bir yok oluş belgesi olan Sevr Antlaşması da Osmanlı Hükûmeti tarafından 10 Ağustos 1920'de kabul edilmiş ve Batı Cephesi'nde hiçbir askerî başarı kazanılmadığı gibi Ali Fuat Paşa, Gediz'de 24 Ekim 1920'de Yunan kuvvetlerine karşı bir taarruz savaşı yapmış ve yenilgiye uğramıştı.²⁸ Dolayısıyla Doğu'da kazanılan bu zafer ile TBMM'nin gücü artmış, bu durum Türk halkının geleceğe yönelik umutlarını artırmıştır.²⁹ İsmet Paşa'nın, 28 Kasım 1920'de Kâzım Karabekir'e gönderdiği bir mektupta "...Şark Harekâtı bizi ve davâmızı ihya etti. O kadar sıkışmış idik, o kadar daralmış idik ki vaziyetin nefes alacak bir menfeze ihtiyacıkât'isi vardı. Allah'ın inayetiyle bunu sen kemalimuvaffakiyet ve intizam ile açdın. Milletimize, tarihimize daha büyük hizmetler senin için mukadder ve mev'uddur. Allah seni milletimize bağışlasın..."³⁰ şeklindeki sözleri ile Gümrü Barış Antlaşması'nın imzalanmasından dolayı yine Kâzım Karabekir'e çektiği bir telgrafındaki "...Milletimize, tarihimize hediye ettiğin muzafferiyet ile istikbalimizi açdın. Herkesin sıhhatine ve ümidine verdiği nur ve kuvvet bende on kat fazladır. Nasıl iftihar ve nasıl tebrik edeceğimi

²⁶ Avcı; s. 7. Celal Erikan; Kurtuluş Savaşı Tarihi, Haz.: Rıdvan Akın, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008, s. 167. Selek; s. 365.

²⁷ Zeki Sarıhan; Kurtuluş Savaşı Günlüğü, C III, TTK Yay., Ankara, 1995, s. 119. Hatemi; s. 713.

²⁸ Gazi Mustafa Kemal; s. 310. Goloğlu; s. 300. Belen; s. 240.

²⁹ Selek; s. 365.

³⁰ Mektup şu şekildedir: "Sevgili kardeşim, pek sevgili kardeşim Kâzımçığim, Saffet bugün gidiyor. Fuad Paşa ile yanınıza uğrayacaklar. Ne mutlu onlara. Seninle görüşmek ne saadettir. O kadar mütehasirim, o kadar müştakım ki tasavvur edemezsin. Şimdi gayeiemel benim için, senin muhitinde on, on beş gün mezun kalabilmektedir. Şimdilik hayalimuhal... Şark Harekâtı bizi ve davâmızı ihya etti. O kadar sıkışmış idik, o kadar daralmış idik ki vaziyetin nefes alacak bir menfeze ihtiyacıkât'isi vardı. Allah'ın inayetiyle bunu sen kemalimuvaffakiyet ve intizam ile açdın. Milletimize, tarihimize daha büyük hizmetler senin için mukadder ve mev'uddur. Allah seni milletimize bağışlasın. Bilhassa Mustafa Kemal şükranını izhar ve ifade için ne yapacağını bilmiyordu. Herkes böyle idi. Maahaza şark nazik bir safhaya girmiştir. Mümkün olur da bu cihet bir neticeye ererse, necat yolu fiilen açılmış olur. Nasıl, ne olacak burada münakaşasına sebep yok, zaten iş yürüyüp gitmektedir. Garpta sıkıntıdayız Kâzım. Malzeme, anarşi, entrika sıkıntıları, en mühimi tabi malzemedir... İsmet" Kâzım Karabekir; İstiklal Harbimiz, C II, Emre Yay., İstanbul, s. 188.

*bilmem. Allah seni vatanımıza bağışlasın...*³¹ ifadeleri, bu zaferin yarattığı etkileri göstermesi açısından önemlidir.

Burada değinilmesi gereken bir diğer konu da Ermeniler üzerine yapılan harekât sırasında yaşanan gelgitlerdir. Ordu hazır olduğu hâlde, Ermeniler üzerine yapılacak harekât konusunda kesin karar vermek için uzun bir süre beklenmiş; kimi zaman Mustafa Kemal Paşa, kimi zaman da Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa birbirlerini karşılıklı uyararak harekât için en uygun zamanı yakalamaya çalışmışlardır.³² Çünkü İtilaf devletleri tarafından her yönden kuşatılmış olan TBMM için Kafkasya önemli bir direniş noktasıdır.³³ Bu nedenle de Mustafa Kemal Paşa, Doğu Cephesi'nde güç toplayıp mücadeleyi Batı Cephesi'nde kazanmak istemiştir. Doğu Cephesi'nde bir askerî, bir de siyasi olmak üzere iki türlü mücadele birbirine paralel olarak yürütülmüştür. Doğu Cephesi'nin askerî yönü, "Doğu Harekâtı" demektir ve "Üç Liva"nın ana vatana katılması için yapılan askerî mücadeleyi ifade eder.³⁴ Siyasi yönü ise TBMM'nin, ihtiyaç duyduğu askerî ve siyasi yardım için Rusya'nın desteğinin sağlanması amacını taşır. Birbirine paralel ve son derece kontrollü olarak yürütülen bu mücadeleyle ulaşılmak istenen hedef, Doğu Cephesi'nde elde edilecek askerî bir başarının Ruslarla siyasi bir bunalıma yol açmaması, hatta siyasi bir başarıya dönüştürülmesidir. Bu nedenle de Ermeniler üzerine düzenlenecek bir askerî harekâta, Rusya'dan ve İtilaf devletlerinden gelebilecek tepkiler sürekli olarak düşünölmüş, bu bölgede ince ayar bir diplomasi yürütölmüştür. Gerçekte bu cephede yaşananlar, TBMM'nin Misakımillî'yi gerçekleştirmek için dış politikada araç olarak kullandığı "savaş ve diplomasiyi"³⁵ nasıl bir arada yürüttüğünü göstermesi açısından önemli bir örnektir. Bu bağlamda Doğu Cephesi, bu politikanın başarılı bir şekilde uygulandığı bir yer olması nedeniyle de önemlidir.

Diğer Devletlerle İlişkiler

Gürcistan

Ermenilerin bölgeden çekilmesinden sonra Gürcistan ile sınır komşusu olunmuştur. Gürcistan ise 1917'de Çarlık Rusya'sının ortadan kalkmasıyla

³¹ Telgraf şu şekildedir: "Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine, Sıhhatim iyidir. Milletimize, tarihimize hediye ettiğın muzafferiyet ile istikbalimizi açdın. Herkesin sıhhatine ve ümidine verdiğın nur ve kuvvet bende on kat fazladır. Nasıl iftihar ve nasıl tebrik edeceğimi bilmem. Allah seni vatanımıza bağışlasın. Bu tarafa ne vakit geleceksin? Ne kadar malzeme göndereceksin, gözlerinden mütehassırane öperim... Ben her zamandan daha meşgul ve bilhassa dalgın bir hâldeyim. Beni daima ara sevgili kardeşim. Garp Cephesi Kumandanı İsmet." Karabekir; s. 189.

³² Goloğlu; s. 297. Rahmi Doğanay; "Mondros Mütarekesi'nden Sonra Kars ve Yöresinde Ermeni Faaliyetleri", Kazakistan Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S VIII, Yıl 2003, s. 8.

³³ Rahmi Doğanay; "Millî Mücadele Döneminde Türkiye, Sovyet Rusya ve İtilaf Devletlerinin Kafkas Politikaları", FÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C 19, ss. (279-298), S 2, Elazığ 2009, s. 292.

³⁴ Goloğlu; s. 294.

³⁵ Faruk Sömezöğlu; "Kurtuluş Savaşı Dönemi Diplomasisi", Türk Dış Politikasının Analizi, Derleyen: Faruk Sönmezöğlu, 2. Baskı, Der Yay., İstanbul, 2001, s. 57. Turan; s. 194.

bağımsızlığını ilan etmiştir. Bolşeviklerin savaştan çekilmesi üzerine Ardahan'ı ve daha sonra da İngilizlerin boşalttığı Batum'u işgal etmişlerdir. Bolşeviklerin Ermenistan'ı ele geçirdikten sonra Gürcistan üzerine yönelmeleri üzerine, Gürcistan Kâzım Karabekir'den yardım istemiştir. Ancak Rusya ile karşı karşıya gelmek istenilmediği için bu çağrıya olumlu bir yanıt verilmemiştir. Öte yandan, Türk birlikleri tamamen kendi tercihlerinin bir sonucu olarak 22 Şubat 1921'de Ardahan'a girerek burayı da almışlardır. Bölgede ilerleyişine devam eden Türk askerî birlikleri daha sonra 7 Mart'ta Ahıska ve Ahilkelek'i, 11 Mart 1921'de de Batum'u ele geçirmişlerdir. Ancak Batum'un elde edilmesinden çok kısa bir süre sonra Bolşevikler de bu şehre girmişlerdir. Kısa süreli bir anlaşmazlıktan sonra uzlaşma sağlanmıştır. Ayrıca o sırada Batum, Bolşevik Rusya için petrol iskelesi olma özelliği gösterdiğinden dolayı Misakımillî sınırları içinde olmasına karşın Moskova Antlaşması'yla onlara bırakılmıştır.³⁶

Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti (RSFSC)

TBMM'nin dış politika stratejilerinden biri de devletler arasındaki çıkar çatışmalarından yararlanmak olmuştur. Bu amaçla o günün koşullarında hem İtilaf devletlerini dengeleyecek bir güç hem de onlarla çatışma içinde bulunan RSFSC ile her türlü iş birliğine açık olduğunu gösteren bir politika izlemiştir. Bir başka deyişle RSFSC'yi, İtilaf devletlerine karşı bir denge unsuru olarak kullanmaya çalışmıştır. Türkiye'nin bu stratejisinin, TBMM ile aynı koşullarda bulunmasından dolayı RSFSC'nin çıkarlarıyla da örtüşüyor olması, bir araya gelmelerini kolaylaştırmıştır.³⁷

Bu dönemde, iki tarafın bir araya gelmesini sağlayan en önemli etkenlerden biri ise "Düşmanımın düşmanı dosttur." anlayışıdır. Her ikisinin de aynı devletler tarafından işgal edilmiş olması, birlikte hareket etmeleri için gerekli olan zemini hazırlamıştır. Bunun yanı sıra birbirlerinden bazı beklentileri de vardı. TBMM; Rusya'nın Doğu'da kendisine siyasi destek sağlayacak tek ve önemli bir güç olduğunu düşünmüş, Moskova'yı askerî malzeme ve ekonomik yardım kaynağı olarak görmüş, Rusya'dan alacağı askerî ve siyasi destek sayesinde Doğu Cephesi'ni güvenceye almanın, tüm gücünü ve dikkatini Batı Cephesi'ne vermenin hesabını yapmıştır. Nitekim Millî Mücadele'nin kazanılmasında izlenen bu stratejinin önemli bir rolü olmuştur. Ayrıca Ankara, Rusya'yı Batılılara karşı kullanabileceği bir koz olarak görmüştür. Rusya ise TBMM ile ilişkilerini geliştirirken Anadolu'da İngilizlerin TBMM tarafından yenilgiye uğratılmasının, İngiltere'nin sömürsü altındaki Müslümanları uyandırabileceğini, Rusya'nın Güney Cephesi'nin güvence altına alınabileceğini ve İtilaf devletleri ile Rusya arasında bir tampon bölge oluşacağını hesaplamıştır. Bunların yanı sıra, kendi rejimini Anadolu'ya da yaymak isteyen Rusya, Ankara ile kurulacak iyi ilişkilerin,

³⁶ Erikan; s. 164-166. Avcı; s. 8-9. Hatemi; s. 771, 774. Türk İstiklal Harbi...; s. 232 vd.

³⁷ Sözmezoğlu; s. 57-60. Selek; s. 423.

kendisinin Orta Asya'daki ve diğer Müslüman ülkelerdeki ilişkileri açısından da önemli bir referans kaynağı olabileceğini düşünmüştür.³⁸

RSFSC'nin, Millî Mücadele'ye karşı ilgisi TBMM'nin açılmasından çok önce başlamıştır.³⁹ Ancak Rusya'nın Anadolu hareketiyle daha Erzurum Kongresi öncesinde ilgilenmeye başlamasına ve Mustafa Kemal Paşa'nın TBMM'nin açılmasından üç gün sonra, 26 Nisan 1920'de Lenin'e bir mektup yazarak⁴⁰ Ankara ile Moskova arasında siyasi ve askerî ilişkilerin başlamasını istemesine karşın, bir dostluk antlaşmasının imzalanması zaman almıştır. Bunu etkileyen faktörleri: Enver Paşa'nın ve diğer İttihatçı liderlerin Rusya'daki faaliyetleri, Bolşeviklik konusu, Türk Millî Mücadelesi'ne karşı Moskova'da duyulan tereddütler ve Bolşevik liderler arasındaki görüş ayrılıkları, Rusların İngilizler ile yapmaya çalıştığı ticari antlaşmanın sonucunun beklenmesi⁴¹ gibi nedenlerin yanı sıra, Kafkasya sorunu olarak sıralamak mümkündür.⁴² Ancak Türk ordusunun Ermenilere ve Yunanlara karşı başarı sağlaması, Çerkez Ethem güçlerini etkisiz kılması ve TBMM'nin Londra Konferansı'na çağırılması⁴³ ile İngilizlerin etkisindeki Azerbaycan ve Gürcistan'da Bolşeviklerin yönetimi ele geçirmeleri, Ankara ile Moskova arasındaki diplomatik ilişkilerin gelişmesinde önemli ölçüde rol oynamıştır. Sonuçta 16 Mart 1921'de iki taraf arasında bir dostluk ve kardeşlik antlaşması imzalanmıştır.⁴⁴ Bir ön söz, 16 madde ve üç ilişik belgeden oluşan Moskova Antlaşması⁴⁵ ile RSFSC, Sevr Antlaşması'nı tanımadığını, Misakımillî'yi kabul ettiğini ve Türkiye'nin temsilcisi olarak da Ankara Hükümetini tanıdığını beyan etmiştir. Ayrıca antlaşma ile Kars, Ardahan ve Artvin Türkiye'ye, Batum ise RSFSC'ye bırakılmıştır.⁴⁶ Antlaşmada kapitülasyonların kaldırılmasının belirtilmesi ise Lozan Barışından önce bu durumun uluslararası bir belgede ilk defa yer alması anlamı taşır.⁴⁷ Moskova Antlaşması'ndan sonra RSFSC'nin para ve silah yardımları da artmış⁴⁸ ve bu antlaşma kuruluş aşamasındaki iki devletin ilişkilerinde "temel taş" olmuş, tarafların bundan sonraki ilişkilerini belirlemiştir.⁴⁹

³⁸ Türk Dış Politikası...; s. 161-162. Salâhi R. Sonyel; Türk Dış Politikası ve Dış Politika, C II, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1991, s. 7.

³⁹ Selek; s.423. Hüsamettin Ertürk'ün belirttiğine göre, Mustafa Kemal Paşa, Rus temsilcileriyle Havza'da bulunduğu sırada görüşmüştür. Samih Nafiz Tansu; İki Devrin Perde Arkası, Anlatan: Hüsamettin Ertürk, Ararat Yay., İstanbul, 1969, s. 344.

⁴⁰ Atatürk'ün Bütün Eserleri; Kaynak Yay., C 8, İstanbul, 2002, s. 114.

⁴¹ Selek; s. 425-429. Soysal, s. 28.

⁴² Sözmezoğlu; s. 60-61.

⁴³ Sonyel; C II, s. 43.

⁴⁴ Antlaşmanın başlangıç kısmında, tarafların "ulusların kardeşliği ilkesini ve her kavmin kendi geleceğini serbestçe saptama hakkına sahip olmasını tanıdıkları" şeklinde bir vurgu olduğu için antlaşma dostluk ve kardeşlik antlaşması olarak nitelendirilmiştir. Turan; s. 209.

⁴⁵ Samsutdinov; s. 235.

⁴⁶ Gazi Mustafa Kemal; s. 306. Aralov; s. 24. Türk İstiklal Harbi...; s. 245.

⁴⁷ Soysal; s. 30. Turan; s. 209.

⁴⁸ Sözmezoğlu; s. 61-62.

⁴⁹ Türk Dış Politikası...; s.174.

16 Mart 1921'de bir dostluk ve kardeşlik antlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlanan TBMM ile Moskova arasındaki ilişkilerin başlamasında, 1921 sonlarına değin Kafkaslardaki gelişmeler de rol oynamıştır. TBMM Hükümeti, ilk andan itibaren Kafkaslar bölgesinde Bolşeviklerin yönetimi ele almaları konusunu desteklemiştir. Çünkü Doğu Cephesi'ni güvence altına almadan hem Millî Mücadele'yi kesin sonuçlu bir zafere ulaştırabilmesi zor olacak hem de bu mücadeleyi sürdürebilmek için ihtiyaç duyduğu askerî ve mali yardımı Bolşeviklerden alması mümkün olamayacaktı. Bu nedenle de başta İngilizler olmak üzere İtilaf devletleri tarafından TBMM ile Bolşevikler arasında oluşturulmaya çalışılan "Kafkas Seddi"nin yıkılması gerekmiştir.⁵⁰ İngilizler, hem Türk Millî Mücadelesi'ni hem Bolşeviklerin yayılmasını hem de Türk-Rus iş birliğini önlemek için iki tarafı da çeşitli yönlerden kuşatmaya çalışmıştır. Kafkaslara hâkim olmak da bu stratejinin bir parçasıydı. Türk ordusunun bu bölgedeki başarısı, daha açık bir deyişle İngilizlerin kontrolündeki Ermenileri ve Gürcüleri etkisiz kılması ve sonrasında buraların Sovyetleştirilmesi, bir başka deyişle TBMM ile Rusya'nın iş birliğine giderek Kafkaslarda ortak çıkarları doğrultusunda hareket etmeleri, İngilizlerin "Kafkas Seddi" adı verilen projesinin de başarısızlığa uğramasına yol açmıştır.⁵¹

RSFSC ile 13 Ekim 1921'de Kars Antlaşması adı verilen bir antlaşma daha imzalanmıştır. Bu antlaşma, Moskova Antlaşması'nın bir benzeri olmakla birlikte, Türkiye açısından önemi, o dönemde artık RSFSC sınırları içinde kalmış olan Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'ın Türkiye'nin doğu sınırını ve TBMM'yi resmen tanımış olmalarıdır. Ayrıca Kars Antlaşması, Moskova'dan gönderilen yardımların sürekliliğini sağladığı gibi 20 Ekim 1921'de Fransa ile imzalanan Ankara Antlaşması'nı da etkilemiştir.⁵² Bu arada, Moskova ve Kars Antlaşmaları ile Türkiye-Ermenistan sınırı çizilirken Nahçıvan bölgesi asla bir başka ülkenin eline geçmemesi koşuluyla Türkiye tarafından Azerbaycan'a devredilmiş, bu koşul hem Gümrü hem de Moskova Antlaşmalarında belirtilmiştir.⁵³

Afganistan

RSFSC ile bir antlaşma yapmak için Moskova'da bulunan Türk heyeti, o sırada 1919'da İngiltere'nin egemenliğinden kurtulmuş ve kendileri gibi Rusya'nın desteğini sağlamak için Moskova'da bulunan Afganistan heyetiyle de 1 Mart 1921'de bir antlaşma yapmıştır. Bu antlaşma, 16 Mart 1921'de Ruslarla imzalanan Moskova Antlaşması'ndan daha önce imzalanmıştır.⁵⁴ Antlaşma gereğince Türkiye, Afganistan'ın "sivil - asker" her alanda eğitimine

⁵⁰ age.; s. 165-166.

⁵¹ Doğanay; "Millî Mücadele Döneminde...", s. 282, 294. Türk Dış Politikası...; s. 165.

⁵² Avcı; s. 9. Türk Dış Politikası...; s. 175.

⁵³ Şimşir; s. 183-186. Aralov; s. 24-25. Türk İstiklal Harbi...; s. 246.

⁵⁴ Zeki Sarıhan; Kurtuluş Savaşı'mızda Türk-Afgan İlişkileri, Kaynak Yay., İstanbul, 2002, s. 119. Soysal; s. 24.

yardımcı olmayı kabul ederken⁵⁵ henüz yeni bağımsızlığını kazanmış bir İslam devleti olan Afganistan da yeni Türk Devleti'ni tanımıştır. Bununla birlikte antlaşma, sadece dostluk ve iş birliğine yönelik olmayıp iki taraf arasında "Emperyalist devletlere karşı" bir savunma ittifakı da oluşturmuştur. Antlaşmada; taraflardan herhangi birisinin bir sömürgeci devletin saldırısına uğraması durumunda, diğerinin onunla iş birliği yapması öngörülmektedir. Antlaşmayı farklı kılan bir diğer özellik de "Doğu uluslarının uyanışlarından, onların bağımsızlık ve özgürlük haklarından" söz etmesidir.⁵⁶ Antlaşma tüm bu özellikleriyle dünyada mazlum milletlerin emperyalizme karşı kurduğu ittifakın ilk örneklerinden birini teşkil etmiştir.⁵⁷ Ayrıca Afganistan'la yapılan bu antlaşma, aslında 1920 Gümrü Antlaşması onaylanmamış olduğundan, TBMM'nin hukuksal açıdan geçerli ilk uluslararası antlaşmasıdır.⁵⁸

TBMM'nin bölgede imzaladığı bir diğer antlaşma da 2 Ocak 1922'de Ukrayna ile imzaladığı Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması olmuştur.⁵⁹

Sonuç

Doğu Cephesi'nin kökeni, mütareke öncesine kadar gider. Cephedeki sıcak çatışmalar ise zaman zaman kesintilere uğramakla birlikte, uzun süre devam etmiştir. Bu nedenle diğer cephelerle kıyaslandığında sürekliliği olan ve daha kurumsal bir cephe. Bu yapı, Kâzım Karabekir Paşa zamanında da varlığını sürdürmüştür. Uzun bir süre açık kalan bu cephe meydana gelen çatışmalar, özellikle de Birinci Dünya Savaşı sırasında bölgede yaşanan işgaller, Doğu'nun işgale karşı bağımsızlık kazanmasını sağlamış; bölgede işgallere karşı örgütlenme ve direnme konusunda daha kısa sürede ve etkili bir şekilde hareket edilebilmiştir. Ayrıca bu cephe sadece Millî Mücadele açısından değerlendirildiğinde Kâzım Karabekir ile başlamış onunla bitmiştir.

Doğu Cephesi, mücadele edilen devletler açısından da çeşitlilik göstermiştir. Bu cepheye doğrudan ya da dolaylı olarak Rusya, İngiltere, Ermenistan ve Gürcistan'a karşı askerî bir mücadele verilmiştir. Bu durum, siyasi ilişkiler açısından da farklı olmamıştır. Çarlık Rusya'sı yerine kurulan RSFSC, Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan, Afganistan ve Ukrayna gibi devletlerle de siyasi ilişkiler geliştirilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa Doğu'da siyasi ve askerî güç toplayıp savaşı Batı Cephesi'nde sonuçlandırmaya çalışmıştır. Nitekim Doğu Cephesi'nde

⁵⁵ Antlaşmanın bu konuyla ilgili 8. maddesi şöyledir: "*Türkiye Afganistan'a kültür alanında yardım etmeyi, öğretmen ve subay göndermeyi, bu öğretmen ve subayların en az "5" yıl görevde kalmasını ve bu sürenin sonunda, Afganistan isterse, yeniden eğitimciler göndermeyi yüklenir.*" Türkiye bu yardımı İkinci Dünya Savaşı sonlarına kadar sürdürmüştür. Turan; s. 212.

⁵⁶ Soysal; s. 24. Bilâl Şimşir; Atatürk ve Afganistan, ASAM Yay., Ankara, 2002, s. 56-57. Turan; s. 212. Sonyel; C II, s. 58.

⁵⁷ Şimşir; Atatürk..., s. 57. Turan; s. 212. Soysal; s. 24.

⁵⁸ Soysal; s. 24.

⁵⁹ Turan; s. 211. Belen; s. 370-371, 380-381. Sonyel; C II, s. 182 vd. Türk Dış Politikası...; s. 175. Aralov; s. 25.

kazanılan askerî başarılar sayesinde, Ermeniler ve Gürcüler etkisiz hâle getirilirken bu cephede geliştirilen diplomatik ilişkiler sayesinde de Millî Mücadele'nin ihtiyaç duyduğu siyasi ve lojistik destek sağlanmıştır. Böylelikle TBMM tüm dikkatini ve enerjisini Batı Cephesi'ne verebilmiştir. Bunlara ek olarak Anadolu'da işgallerin daha da arttığı, Yunan ilerleyişinin hızlandığı ve TBMM'ye karşı isyanların çıktığı bir sırada, Doğu Cephesi'nde kazanılan askerî ve diplomatik başarılar ordunun ve Türk milletinin geleceğe yönelik kurtuluş umutlarını güçlendirmiştir.

Millî Mücadele'nin bazı ilkleri de bu cephede yaşanmıştır. Türk ordusu Ermenileri yenerek Millî Mücadele Dönemi'nin ilk askerî başarısını elde etmiş ve bu savaş sonunda Ermenistan'la imzalanan Gümrü Antlaşması TBMM'nin uluslararası alanda imzaladığı ilk antlaşma, ilk siyasi başarısı olmuştur. Bu antlaşma aynı zamanda Ermeni sorununun ortadan kalkmış olduğu anlamına da gelmektedir. RSFSC ile 16 Mart 1920'de imzalanan Türk-Sovyet Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması ise Lozan'dan önce, kapitülasyonlara son verildiğini belirleyen ilk uluslararası belge niteliğini taşımıştır. Ayrıca, 1 Mart 1921'de Afganistan'la yapılan antlaşma da dünyada mazlum milletlerin emperyalizme karşı kurduğu ittifakın ilk örneklerinden birini teşkil etmiştir.

Bu cephede, askerî zorunluluklar ile politik zorunluluklar arasında bir bağ kurulmaya çalışılması ve diplomasinin tüm inceliklerinin uygulanması da söz konusu olmuştur. Doğu Cephesi'nde Ermeniler üzerine yapılacak olan askerî harekâtın, TBMM için hem askerî hem de diplomatik alanda başarılı bir sonuç ortaya çıkarması için dönemin koşulları gereği birçok gelişmenin hesaba katılması gerekmiştir. Henüz hiçbir şeyin tam olarak yerli yerine oturmadığı bu bölgede atılacak her adımın sonuçlarının çok iyi bir şekilde planlanması, TBMM için bir zorunluluk olmuştur. Bu cephede karar verilirken bir taraftan Rusya'daki iç gelişmeler ve Bolşeviklerin durumu diğer yandan da Paris Barış Konferansı'nda alınacak kararlar hesaba katılmıştır. Birçok bilinmeyenin hesaba katılmak zorunda olduğu bu cephede, âdeta çok zorlu bir satranç oynanmak zorunda kalınmıştır. İçinde çok sayıda aktörün bulunduğu bu oyunda kazanmak için tüm olasılıklar hesaplanmaya çalışılmış, diplomasinin gereklilikleri ile askerî gereklilikler arasında gelgitler olmuştur. Kimi zaman bekle-gör taktiği uygulanmış, kimi zaman da zamanla yarışılmıştır.

Kaynaklar

ARALOV, S.İ.; Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları, 2. Baskı, Birey ve Toplum Yay., Ankara, 1985.

AVCI, Cemal; "Millî Mücadele Döneminde Türk-Ermeni ve Gürcü İlişkileri", Ankara Üni. ATATÜRK Yolu Dergisi, Cilt: 4 Sayı: 13, ss. (1-10) Ankara, 1994.

AYBARS, Ergün; Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, 2. Baskı, Ege Üni. Edebiyat Fak. Yay., İzmir, 1986.

BELEN, Fahri; Türk Kurtuluş Savaşı, 2. Baskı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1983.

ÇAYCI, Abdurrahman; "Yunanistan'ın Anadolu Macerası I", HÜ ATATÜRK İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, C I, Sayı: 1, Ekim, (1-20), 1987.

ÇAYCI, Abdurrahman; Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler, ATATÜRK Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2000.

DOĞANAY, Rahmi; "Millî Mücadele Döneminde Türkiye, Sovyet Rusya ve İtilaf Devletlerinin Kafkas Politikaları", FÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C 19, ss. (279-298), S 2, Elazığ 2009.

DOĞANAY, Rahmi; "Mondros Mütarekesi'nden Sonra Kars ve Yöresinde Ermeni Faaliyetleri", Kazakistan Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S VIII, ss. 1-13, Yıl 2003.

ERİKAN, Celal; Kurtuluş Savaşı Tarihi, Haz.: Rıdvan Akın, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008.

ERTAN, Temuçin F.; "Lozan Konferansı'nda Ermeni Sorunu", KÖK Araştırmalar (Ayrı Basım), C II, S: 2, Ankara, Güz 2000.

GOLOĞLU, Mahmut; Üçüncü Meşrutiyet, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2010.

GÖKDEMİR, Ahmet Ender; Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti, Ankara, 1989.

HATEMİ, Nilüfer; Fevzi Çakmak ve Günlükleri, C II, Yapı Kredi Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2002.

KARABEKİR, Kâzım; İstiklal Harbimiz, C II, Emre Yay., İstanbul.

KEMAL, Gazi Mustafa; Nutuk, Türk Tayyare Cemiyeti, Ankara, 1927.

KURAT, Akdes Nimet; Türkiye ve Rusya, TTK Yay., Ankara, 1991.

ÖKE, Mim Kemâl; Ermeni Sorunu, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996.

SAMSUTDİNOV, A. M.; Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi, 3. Baskı, Çev.: Ataol Behramoğlu, Epsilon Yay., İstanbul, 2007.

SARIHAN, Zeki; Kurtuluş Savaşı Günlüğü, C III, TTK Yay., Ankara, 1995.

SARIHAN, Zeki; Kurtuluş Savaşımızda Türk-Afgan İlişkileri, Kaynak Yay., İstanbul, 2002.

SELEK, Sabahattin; Anadolu İhtilali, 5. Baskı, Örgün Yay., İstanbul, 1981.

SERASİMOS, Stefanos; Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923), Boyut Kitapları, İstanbul, 2000.

SONYEL, Salâhi R.; Türk Dış Politikası ve Dış Politika, C I, II, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1973, 1991.

SOYSAL, İsmail; Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945), C I, TTK Yay., Ankara, 1983.

SÖZMEZOĞLU, Faruk; "Kurtuluş Savaşı Dönemi Diplomasisi", Türk Dış Politikasının Analizi, Derleyen: Faruk SÖZMEZOĞLU, 2. Baskı, Der Yay., İstanbul, 2001.

SÜRMELİ, Serpil; Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921), AKDITYK ATATÜRK Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 200.

ŞİMŞİR, Bilâl; ATATÜRK ve Afganistan, ASAM Yay., Ankara, 2002.

ŞİMŞİR, Bilal; Ermeni Meselesi 1774-2005, 2. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005.

TANÖR, Bülent; Yerel Kongre İktidarları (1918-1920), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1998.

TANSU, Samih Nafiz; İki Devrin Perde Arkası, Anlatan: Hüsamettin ERTÜRK, Ararat Yay., İstanbul, 1969.

TURAN, Şerafettin; Türk Devrim Tarihi, C II, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992.

Türk Dış Politikası; Editör: Baskın Oran, C I, İletişim Yay., İstanbul, 2001.

Türk İstiklal Harbi; III'üncü Cilt, Doğu Cephesi (1919-1921), Gnkur. Basımevi, Ankara, 1965.

URAL, Selçuk; Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2008.

YAVUZ, Nurcan; "Erzincan Mütarekesi'nin Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi", AÜ DTCTF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 28, ss. (207-232), Ankara, 1995.

BATI CEPHESİ'NDE MUHAREBELERİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

Prof.Dr. Temuçin F. ERTAN*

Giriş

Öncelikle Batı Cephesi'nin kapsadığı coğrafi alanla ilgili bilgi vermekte yarar vardır. Batı Cephesi, Türkiye'nin Batı Anadolu'daki yerleşim yerlerini kapsamakla birlikte, cephenin genel sınırları Yunan işgalinin boyutlarına göre zaman içinde şekillenmiştir. Başka bir deyişle 1919 yılı ortalarında İzmir ve yakın çevresi, 1920 yılı sonlarına gelindiğinde Bursa'nın doğusundan Uşak'ın batısı ile Eskişehir'e kadar uzanan bölge Batı Cephesi olarak adlandırılmıştır. 1921 yılında ise Kütahya ve Afyon da bu cephenin bir parçası olarak değerlendirilmiştir.

Batı Cephesi'ndeki gelişmeler; Batı Anadolu'daki 1919-1922 yılları arasındaki işgal ve bu işgallere karşı direniş faaliyetleri çerçevesinde askerî, siyasi ve idari açıdan belli aşamalara ayrılabilir. Askerî açıdan düşmanı oyalama, stratejik savunma ve genel saldırı şeklinde üç aşamadan söz edilirken siyasi ve idari yönden Müdafaa-yıhukuk Cemiyetleri, Heyet-i Temsiliye ve TBMM Hükümeti dönemleri olarak üç ayrı aşamanın bulunduğu söylenebilir. Ancak daha genel bir dönemlendirme yapılacak olursa Kuvayımilliye Dönemi ve Düzenli Ordu Dönemi olmak üzere iki ana aşamadan bahsetmek mümkündür.

Bildirinin merkezinde askerî gelişmeler olduğu için yukarıdaki iki ana aşamanın esas alınması tercih edilmiştir.

1. Kuvayımilliye Dönemi

Genel anlamıyla veya bir direniş yöntemi olmasıyla ele alındığında Kuvayımilliye'nin geçmişinin çok daha eski tarihlere dayandığı söylenebilir. Bu anlamda 93 Harbi'nden başlayarak Birinci Dünya Savaşı'na kadar uzanan dönemdeki savaşlarda yürütülen sivil direniş, Kuvayımilliye kapsamında değerlendirilebilir. Dolayısıyla Kurtuluş Savaşı sırasındaki bütün sivil oluşumlar da Kuvayımilliye'nin bir parçası olarak ele alınabilir. Ancak Kuvayımilliyeyi bir özel isim bağlamında ele alırsak Batı Cephesi'nde yürütülen sivil direniş tanımlayan bir sözcük olarak karşımıza çıkar. Kısacası bir direniş yöntemi olarak değişik dönemlerde ve cephelerde karşımıza çıkan Kuvayımilliye, bir oluşumun özel adı olarak Batı Cephesi'ne özgü bir direniştir.

a. İzmir'in İşgali Öncesindeki Gelişmeler

Mondros Mütarekesi sonrasında birbiriyle bağlantılı iki gelişme, Anadolu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi Batı Anadolu'da da yerel örgütlenmelere ve sivil direnişe yol açmıştır. Söz konusu iki gelişme, Mondros Mütarekesi hükümlerine göre askerlerin terhis edilmesi, bir başka

* Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.

deyişle ordunun dağıtılması ve işgal hareketlerinin başlaması idi. Askerlerin terhis edilmesi, işgallere karşı direnecek resmî askerî birliklerin yoksunluğuna yol açmış ve ayrıca İstanbul'daki çevrelerin çaresiz ve teslimiyetçi politikaları, Batı Anadolu'daki sivil direnişin yoğunlaşmasının önünü açmıştır.

Aslında işgallerle ilgili kronolojik bir çalışma yapıldığında Batı Cephesi'ndeki işgal hareketlerinin diğer cephelere göre biraz daha geç geliştiği, 1919 yılı ortalarından itibaren yoğunluk kazandığı görülür. Ancak Batı Anadolu'da somut bir işgal hareketi yokken bile olası işgallere karşı yöre halkı direniş için ön örgütlenmelere gitmiştir. Kısacası Batı Anadolu'daki ulusal örgütlenmeler işgal öncesine dayanmaktadır. Mondros Mütarekesi sonrasında İzmir'e İtilaf devletlerinin savaş gemilerinin gelmesi, şehirde yaşayan Rumların Yunan bayraklarıyla gösteriler yapmaları, Yunanistan'ın siyasi temsilcisinin özellikle İzmir basını üzerinde kontrol sağlama çabaları ve Yunan gemilerinin askerî malzeme taşımaları,¹ yakın gelecekte bölgede bir işgal hareketinin başlayabileceğinin somut göstergeleri olarak algılanmıştır. Bu olaylar ve benzeri gelişmeler nedeniyle Batı Anadolu'da yaşayan Türkler, işgal öncesinde, ama işgalin ayak seslerinin duyulduğu günlerde örgütlenmeye başlamışlardır.

Ayrıca aynı dönemde İzmir'deki gerek Yunan görevliler gerekse yerli Rumlar, Yunan işgaline gerekçe teşkil edecek olayların arayışı içerisine girmişler ve bölgenin asayişinin bozulmasına dönük faaliyetlerde bulunmuşlardır.²

İşte, İzmir Müdafaayihukukiosmaniye Cemiyeti de bu süreçte kurulmuştur. 1 Aralık 1918'de İzmir'in Yunanlara verileceği haberleri üzerine kurulan cemiyet, amaç ve gayesini "*Vatan bölgelerinin maddî ve manevî yönlerden ilerlemesi ve yükselmesi olanaklarını sağlamaya çalışmak, memleketin düşüncelerini ve duygularını uygarlık âlemine bildirmek ve ulaştırmak, bu amacın gerçekleşmesine engel olacak her türlü girişime karşı, yasal ve bilimsel savunmada bulunmak ve ülkede çoğunluğu oluşturan etnik grupların haklarını bilimsel ve inandırıcı kanıtları ile uygar bakışlara kanıtlamaktan ibarettir.*" şeklinde açıklamıştır.³

İzmir Müdafaayihukukiosmaniye Cemiyeti, Wilson İlkelerine dayanarak İzmir ve Aydın'da Türklerin nüfus, arazi ve emlak yönünden çoğunlukta olduğunu kanıtlamak için yoğun bir mesai harcamıştır. Bu arada 1919 yılının Mart ayı başlarında bir kongre yapılmışsa da Nurettin Paşa'nın

¹ Fahri Belen; Türk Kurtuluş Savaşı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s. 28.

² age.; s.29.

³Şerafettin Turan; Türk Devrim Tarihi Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne, 2. Kitap, I. B., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1992, s. 125. İzmir'in işgalinden sonra Reddi İlhak adını almış ve İstanbul'a taşınınca da eski etkinliğini kaybetmiştir.

valilikten alınmış olması ve bazı üyelerin ilgisizliği yüzünden beklenen etki sağlanamamıştır.⁴

Aynı günlerde dönemin Erkânıharbiyeumumiye Reisi Fevzi Paşa da işgal tehlikesinin varlığına dikkat çekmiş ve İzmir'e bir Yunan çıkarmasının olasılığı hakkındaki bir raporu hükûmete sunmuştur. Bu dönemde İstanbul'daki siyasi çevrelere göre Yunan işgali, Osmanlı'nın kendi gücü veya herhangi bir direniş ile değil ancak bir İtalyan işgaliyle önlenebilirdi. Saray ve hükûmetin Batı Anadolu'ya dair politikası, büyük devletlerin koruyuculuğuna dayanan genel anlayışın bir parçası olarak tezahür etmiştir.

b. İzmir'in İşgali (15 Mayıs 1919)

Batı Anadolu'daki siyasi nitelikli ön örgütlenmelerin askerî nitelikli bir sivil direnişle desteklenmesindeki temel etken 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunan ordusu tarafından işgal edilmesidir. Birinci Dünya Savaşı sırasında yapılan gizli anlaşmalarda İtalya'ya vaat edilmiş olan İzmir ve çevresi, Paris Barış Konferansı'nda yeniden gündeme alınmıştır. İzmir ve Batı Anadolu'nun geleceğiyle ilgili tartışmalar özellikle İngiltere'nin çabalarıyla yeni bir çehreye bürünmüş⁵ ve bölgenin Yunanistan'a bağlanması düşüncesi ön plana çıkmıştır.

Paris Barış Konferansı'ndaki tartışmalar ve ortaya çıkan genel görüntü, örgütlenme ve olası işgale karşı direniş çalışmalarının da hızlanmasına neden olmuştur. Söz konusu ulusal faaliyetler vali ve 17. Kolordu Komutanı olan Nurettin Paşa'dan büyük destek görürken İstanbul Hükûmeti Nurettin Paşa'yı görevden almış, yerine vali olarak İzzet Paşa'yı (Kambur İzzet), 17. Kolordu komutanı olarak da Ali Nadir Paşa'yı tayin etmiştir. Bu tayinler İzmir'in işgali durumunda ortaya çıkabilecek direncin kırılmasında etkili olmuştur.

İzmir'in Yunanistan'a bağlanması görüşü ve bu yöndeki beklentileri Paris Barış Konferansı ile başlatmak tarihsel açıdan doğru bir yaklaşım değildir. Şöyle ki Megali İdea'nın önde gelen savunucusu Venizelos, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında, henüz Paris Barış Konferansı toplanmadan evvel, İtilaf devletlerine vermiş olduğu bir notada Marmara Denizi kıyısından itibaren Kurşunlu-Uşak-Sarayköy-Muğla'nın doğusu ile Akdeniz kıyısında Kalkan çizgisinin batısında kalan toprakları talep etmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi İzmir konusu Paris Barış Konferansı'nda gündemdeki yerini korumuş ve Yunan taleplerinin incelenmesi amacıyla 5 Şubat'ta bir komisyon kurulmuştur. Mart ayının sonlarında çalışmalarını tamamlayan söz konusu komisyon, Yunan isteklerini bazı değişikliklerle kabul

⁴ Belen; s. 29.

⁵ Osman Özalp; Sevres Andlaşması'na Doğru (Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1981, s. LXV. Ayrıca, İzzet Öztoprak; Kurtuluş Savaşı ile İlgili Yunan Belgeleri, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2006.

etmiştir.⁶ İtalya'nın itirazlarına karşı 6 Mayıs'ta İngiltere, Fransa ve ABD devlet başkanları, büyük bir gizlilikle aldıkları kararla Yunanlara İzmir'i işgal etmeleri için çağrı yapmışlardır.⁷ Sonuçta Yunan ordusu İngiliz ve Fransız savaş gemilerinin desteğiyle 15 Mayıs 1919'da İzmir'e girmiştir. Ancak Yunan ordusunun daha ilk günden itibaren müttefikleri şaşkırtan, hatta kızdıran bir işgal politikası izlemeye başladığı görülmüştür.⁸

Öte yandan işgalin gerçekleşmesinden bir gün evvel İzmir'de büyük bir toplantı düzenlenmiş, olası işgal protesto edilmiş ve bölgenin Yunanistan'a ilhakını reddetme anlamında "Reddiilhak Cemiyeti" kurulmuştur.⁹

15 Mayıs 1919'da gerçekleşen işgal sırasında vali ve kolordu komutanının teslimiyetçi tutumları, kentlin kısa zamanda Yunan kontrolüne girmesine ve çok sayıda asker ve sivilin öldürülmesine yol açmıştır. İşgal sırasında Gazeteci Hasan Tahsin'in (Osman Nevres) ilk kurşunu atması, işgale karşı gösterilen ciddi bir tepki olarak tarihe geçmiştir.¹⁰

İzmir'in işgali, ülkenin her köşesinde büyük bir tepki ile karşılanmıştır. Yurdun her köşesinde protesto mitingleri düzenlenmiş, gösteriler yapılmış ve işgali kınayan telgraflar çekilmiştir. İzmir'de ve Batı Anadolu'da yaşanan ve yaşanması muhtemel olumsuzluklar, Türk ulusunun bilincinde ayrı bir yer teşkil etmiş ve ulusal mücadeleye katılım artmıştır.

c. Yunan İleri Harekâtı ve Direnişin Başlaması

15 Mayıs 1919'da İzmir'e giren Yunan ordusunun 1921'e kadar devam eden ileri harekâtı üç aşamada gerçekleşmiştir.

İzmir'in işgalinin hemen sonrasında gerçekleşen Yunan ileri harekâtı sonucunda Manisa, Turgutlu, Aydın Yunan ordusunun kontrolüne geçmiştir. Bu arada Ayvalık önlerine de Yunanlarca himaye edilen asker yüklü gemiler gelmiştir.¹¹

Yunan işgalinin başlamasından hemen sonra Kuvayimilliyenin oluşturulması fikri, Yunanların İzmir'e çıkışı sırasında bölgede bulunan 17. Kolordunun 56. Tümen Komutanı Albay Şefik (Aker) Bey tarafından ortaya atılmıştır. Daha sonraları Albay Bekir Sami, Albay Kâzım (Özalp), General Yusuf İzzet gibi bazı komutanların kendi bölgelerinde yapıcı etkinlikleri sonunda Kuvayimilliyeye örgütü fikri bütün Batı Anadolu'da benimsenmiş ve

⁶ Salahi R. Sonyel; Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I, TTK, Ankara, 1973, s. 51.

⁷ age.; 52.

⁸ Dimitri Kitsikis; Yunan Propagandası, Meydan Neşriyat, İstanbul, s. 209.

⁹ Abdullah Özkan; A'dan Z'ye Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi, Boyut Yayıncılık ve Ticaret AŞ, İstanbul, 2005, s. 701.

¹⁰ Nurdoğan Taçalan; Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, Milliyet Yayınları, 1970, s. 247. İzmir, Aydın, Muğla, Manisa, Denizli ve civarında oluşan direniş hareketleri hakkında kapsamlı bir araştırma için bk. Sıtkı Aydinel; Güneybatı Anadolu'da Kuvayimilliyeye, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Basım, Ankara, 1993.

¹¹ Belen; s. 62-64.

gittikçe genel bir nitelik almıştır. Ayvalık, Bergama, Alaşehir, Çine, Salihli, Aydın, Denizli, Muğla, Ödemiş'te kuruluşu gerçekleşen Kuvayımilliyenin daha sonra işgale uğrayan diğer bölgelerde de kurulduğu görülecektir.¹²

ç. Batı Anadolu Kongreleri

İzmir'in Yunanlar tarafından işgal edilmesi, Batı Anadolu'da halkın hızla örgütlenmesine yol açmıştır. Batı Anadolu halkı, Yunan işgalini sona erdirmek ve diğer yerleşim yerlerinin işgalini önlemek için çeşitli bölgesel kongrelerde bir araya gelmiş ve çareler aramıştır.

Balıkesir Kongresi

Hacim Muhittin Bey (Çarıklı) tarafından düzenlenen kongrede Anadolu Türklerinin yurtlarını Yunan işgalinden kurtarıncaya kadar savaşmaya karar verdikleri açıklanmıştır.¹³ Bağımsızlığa aykırı hiçbir karar ve önerinin kabul edilmeyeceği önemle vurgulanan kongrede, hiçbir siyasi partiyle ilişkili olunmadığı da ortaya konulmuş ve bu kararlar Osmanlı Hükûmeti ve İtilaf devletlerine telgrafla bildirilmiştir.¹⁴

Nazilli Kongresi (6-9 Ağustos 1919)

Aydın ve Nazilli'nin Yunan kuvvetlerince işgalinden sonra toplanmış olan kongrede, bölgedeki direniş grupları arasında eş güdüm sağlamak, karışıklıkları gidermek, asker ve para temin etmek, ceza vermek, silah temin etmek ve depolamak gibi kararlar alınmıştır.¹⁵ İstanbul Hükûmeti ile ters düşmemeye de önem verilmesi kongrenin ilginç yönlerinden biridir.

Alaşehir Kongresi (16-25 Ağustos 1919)

Birinci Balıkesir Kongresi'nde alınan kararları tekrarlamak ve örgütlenmeyi genişletip güçlendirmek için 16-25 Ağustos 1919'da Alaşehir'de bir kongre daha toplanmıştır.¹⁶ Hacim Muhittin Bey'in etkili olduğu kongrede, Erzurum'da oluşturulan Heyetitemsiliye ile ilişki kurulması ve Sivas Kongresi'ne temsilci gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece Batı Anadolu'da Yunan işgaline karşı beliren direniş, daha örgütlü bir hâle getirilmiştir. Ancak Alaşehir Kongresi'nde de diğer Batı Anadolu kongrelerinde olduğu gibi, İtilaf devletlerinden ve Osmanlı Devleti'nden hâlâ umudun kesilmediği yönünde görüşler de belirmiştir.¹⁷

¹² Tefik Bıykoğlu; Trakya'da Millî Mücadele, Ankara, 1955, s. 7. Türk İstiklal Harbi; C II., Ks. 1, Gnkur. ATASE. Başkanlığı, s. 107-108.

¹³ Özkan; s. 163.

¹⁴ Kongredeki gelişmeler için bk. Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayımilliyeye Hatıraları (1919-1920); Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1967.

¹⁵ İlhan Tekeli - Selim İlkin; Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 179.

¹⁶ a.g.e.; s. 184-185.

¹⁷ Alaşehir Kongresi'ndeki gelişmeler için bk. Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayımilliyeye Hatıraları (1919-1920).

d. Ali Fuat Paşa'nın Umum Kuvayımilliyeye Kumandanlığına Atanması ve Sonrasındaki Gelişmeler

Sivas Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşa başkanlığında ülkenin tamamını temsil edecek 16 kişilik Heyet-i Temsiliye seçilmiş ve son gün kabul edilen bildiriye, ülkenin parçalanamaz bir bütün olduğu şeklindeki kararda, sınır olarak Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı tarihte elde bulunan topraklar alınmıştır. TBMM'nin açılmasına kadar varlığını sürdürecektir olan Heyet-i Temsiliye, bir yürütme organı gibi icraatlar yapmıştır.¹⁸ Bunun en çarpıcı örneği Ali Fuat Paşa'nın Batı Anadolu'daki Kuvayımilliyeye birliklerine komutan olarak atanmasıdır.

9 Eylül 1919'da Sivas Kongresi'nin kararıyla Batı Anadolu Umum Kuvayımilliyeye komutanlığına atanan Ali Fuat Paşa,¹⁹ 17 Eylül'de bir bildiri ile durumu mülki ve askerî makamlara duyurmuş, ardından da yöreyi dolaşarak gerekli girişimlerde bulunmuştur. Bu arada, 1919 yılı sonlarında Bilecik - Bursa - Geyve bölgesindeki birlikleri teftiş eden Ali Fuat Paşa, bölgedeki ayaklanmaların bastırılması için gerekli önlemleri almıştır.

Heyet-i Temsiliyenin kurulması ve Ali Fuat Paşa'nın komutan olarak atanması Batı Anadolu'daki direniş hareketini daha örgütlü bir hâle getirmiştir. 1919 yılında, Ayvalık - Kozluca kuzeyinden, Soma - Akhisar batısından, Manisa kuzeyinden Salihli batısından, Ödemiş ve Aydın doğusundan geçerek Menderes Nehri boyunca devam eden Milne hattında durdurulan Yunan ordusu 22 Haziran 1920'de yeni bir genel saldırıya geçmiştir. Bu Yunan saldırısı sonucu Kiraz, Salihli, Akhisar'dan başlayarak Soma ilk günlerde; Bursa, İnegöl, Balıkesir ve Uşak ise sonraki günlerde Yunan ordusu tarafından işgal edilmiştir.²⁰ Böylelikle 1919'da birinci aşamadaki saldırısında Milne hattında durdurulan Yunan ordusu Haziran 1920'de ikinci aşamadaki saldırısında Bursa, Balıkesir, Uşak çizgisine kadar ilerlemiştir. Yunan işgalinin genişlemesine paralel olarak Batı Cephesi'ndeki direniş de coğrafi açıdan anlam değiştirmiş ve yeniden şekillenme ihtiyacı hasıl olmuştur.

2. Düzenli Ordu Dönemi

a. Kuvayımilliyenin Tasfiyesi ve Düzenli Ordunun Kurulması

Yeni Türk Devleti'nin dış politikasında, Batı ile olan ilişkiler önemli bir yer tutmuştur. Bu dönemde TBMM Hükümetinin Batı ile ilişkilerinde anahtar ülke Yunanistan'dır. Türklere Sevri kabul ettirmek için Yunan ordusuna

¹⁸ Heyet-i Temsiliyenin aldığı kararlar hakkında bk. Bekir Sıtkı Baykal; Heyet-i Temsiliye Kararları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1974.

¹⁹ Ali Fuat Cebesoy; Millî Mücadele Hatıraları, Temel Yayınları, İstanbul, 2000. Ayrıca Ali Fuat Paşa'nın Eylül 1919'dan Kasım 1920'ye kadar geçen süredeki Umum Kuvayımilliyeye Komutanlığı dönemindeki gelişmelerle ilgili olarak bk. XX. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'nın Haberleşme Kayıt Defteri (Eylül 1919- Kasım 1920); 4 Cilt, (Haz. Çiğdem Aslan-Mustafa Toker), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2013.

²⁰ Belen; s. 184-190.

güvenen İtilaf devletlerinin, bu politikasını boşa çıkarmak isteyen TBMM, Yunan ordusu ile mücadeleye ayrı bir önem vermiştir. Daha açık bir deyişle Türk-Yunan çatışması; özünde, Türklerin emperyalist ülkelere karşı vermiş olduğu mücadelenin en önemli sahnesini oluşturmuştur. Bu bağlamda, Türklerin, Yunan ordusunu Anadolu'dan çıkarması, sadece bölgesel bir gelişme değil, aynı zamanda emperyalizme karşı kazanılan bir zafer olarak görülmüştür.²¹

Kuvayımilliye yerel güçlerinin kendi bölgelerinde, kendi imkânlarıyla kurup yaşatmaya çalıştıkları birlikler, başlangıçta Temsil Heyetine, daha sonra TBMM'nin açılması ve hükümetin kurulmasıyla da Millî Müdafaa Vekâletine bağlanmıştır. Fakat Kuvayımilliye birlikleri tüm çabalara rağmen askerî bir disiplin ve hiyerarşi içine sokulamamıştır. Bu birlikler düşmana zarar vermiş ama düşmanın ilerlemesini durduramamıştır. Her Kuvayımilliye kendi şefinin emrini dinlemiş, yakaladığı asileri kendi yöntemleriyle cezalandırmış ve son zamanlarda bazen halktan zorla malzeme alma yoluna gitmiştir. Dolayısıyla bir devlet düzeni içinde, bu tür davranışlar asla hoş görülmemiştir.²²

İşte bu durumu yakından gören Mustafa Kemal Paşa, gerçek bir ordunun kurulması zamanının geldiğini anlamıştır. Yunanların 22 Haziran 1920'de başlatmış olduğu taarruz karşısında Kuvayımilliye birliklerinin tutunamamış olması, Mustafa Kemal Paşa'daki düzenli bir ordunun kurulması fikrini güçlendirmiştir. Kuvayımilliyenin durumunun tartışıldığı günlerde, Çerkez Ethem'in Yunanların eline geçmiş olan Gediz'e, TBMM'nin bilgisi dışında, başına buyruk olarak bir taarruz düzenlemesi ve bu saldırının başarısızlıkla sonuçlanması bardağı taşıran son damla olmuştur.²³ Bu olay, Kuvayımilliye birliklerinin bir an evvel Meclis kontrolüne alınması gerektiğini ortaya koymuş ve düzenli ordunun kurulma sürecini hızlandırmıştır.²⁴

Yeniden askere çağrılan Türk insanı, komutanların yönetimi altında silahlanmış, Kuvayımilliye bünyesindeki işe yarayan ordu birliklerinin de ordu bünyesine alınmasıyla düzenli ordu oluşturulmaya başlanmıştır. Doğuda, Kâzım Karabekir komutasında zaten düzenli bir Türk birliği olduğu için yeni kurulan ordunun Batı Cephesi'nde görev alacağı anlaşılmıştır. Artık zafer kazanılıncaya kadar orduyu güçlendirmek, geliştirmek TBMM'nin en büyük hedefi olacaktır.

Yeni düzenlemeye göre Batı Cephesi'nin kuzey kısmı Albay İsmet Bey, güneyi de Albay Refet Bey'in emirlerine verilmiştir. Bu arada Kütahya bölgesinde Çerkez Ethem ve birliği Kuvayıseyyare ile Denizli civarında

²¹ Kâzım Özalp; Millî Mücadele 1919-1922, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998, s. 171.

²² Ergün Aybars; İstiklal Mahkemeleri, C I-II, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1988, s. 19.

²³ Cebesoy; s. 537-538.

²⁴ Aybars; İstiklal Mahkemeleri..., s. 18-20.

Demirci Mehmet Efe, düzenli orduya katılmak istememiş ve ayaklanmıştır. Özellikle Çerkez Ethem Ayaklanması TBMM'yi uzun süre uğraştırmıştır.²⁵

b. Birinci İnönü Muharebesi (06 - 11 Ocak 1921)

Yukarıda da belirtildiği gibi Sevr Antlaşması'nın Türklere kabul ettirilmesi konusunda anahtar güç olarak Yunan ordusu görülmekteydi. İtilaf devletleri, özellikle de İngiltere, Yunan ordusunun Türklere karşı sağlayacağı üstünlük sayesinde Sevr'in uygulanabileceğini düşünmekteydi. Aslında İtilaf devletlerini bu konuda ikna eden ve hatta inandıranlar da Yunan devlet adamları olmuştur.²⁶ Yunan ordusu Sevr Antlaşması'nı Türklere kabul ettirmek yolundaki genel amaca Eskişehir ve Afyon'u ele geçirerek, Ankara'ya ulaşmak yolundaki özel amaca dönük olarak 6 Ocak 1921'de ileri harekâta geçmiştir.²⁷ Bu dönemde Gümrü Antlaşması'yla doğu sınırlarının güvenliğini henüz sağlamış olan TBMM, birliklerini batıya kaydırmıştır. Batı Cephesi komutanlığına atanmış olan Albay İsmet (İnönü) Bey komutasındaki 6.000 kişilik Türk birliği, 20.000 kişilik Yunan Ordusunu Eskişehir'in batısında bugünkü "İnönü" bölgesinde durdurmuştur.²⁸ Türk ordusu böylece çok büyük bir zafere imza atmıştır. Bu arada aynı günlerde ayaklanmış olan Çerkez Ethem ve birliği Kuvayıseyyare de etkisiz hâle getirilmiştir.²⁹

Kazanılan Birinci İnönü Muharebesi TBMM'nin içeride ve dışarıda saygınlığını arttırmıştır. Bu zafer, silahaltına alınacak gençlerin sayısının çoğalmasını sağlamış ve düzenli orduya katılım artmıştır. Bu da mücadelenin sonraki aşamaları için daha uygun bir ortam hazırlamıştır.

Düzenli ordunun Batı Cephesi'ndeki ilk zaferi sonucunda, Batılı devletler arasında fikir ayrılıkları da iyice belirginleşmiştir. Yunan ordusunun, Türkleri mağlup ederek Sevr'i kabul ettirebileceği konusunda Fransa ve İtalya'da tereddütler oluşmuş ve özellikle İtalya'nın girişimleri sonucunda TBMM, Londra'da toplanacak olan konferansa davet edilmiştir. İnönü Zaferi, Türk-Sovyet ilişkilerini de etkilemiştir. Öte yandan taraflar arasında Moskova'da sürdürülen görüşmeler, 16 Mart 1921'de antlaşmanın imzalanması ile sonuçlanacaktır.³⁰

²⁵ Aybars; İstiklal Mahkemeleri..., s. 21.

²⁶ Çağla Derya Tağmat; "1921 Londra Barış Konferansı'nda Yunan Heyeti ve Tezleri", Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, Yıl 9, Sayı 18, Güz 2013.

²⁷ Alptekin Müderrisoğlu, Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1990, s. 310.

²⁸ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920 - 29 Ekim 1923), IV. Cilt, I. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1984, s. 426-428.

²⁹ Özalp; s. 172.

³⁰ Türk İstiklal Harbi, Doğu Cephesi (1919-1921), III. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995, s. 255-256. Antlaşmanın tam metni için bk. İsmail Soysal; Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte

c. İkinci İnönü Muharebesi (31 Mart -1 Nisan 1921)

İtilaf devletlerinin Sevr Antlaşması'nı Türklere kabul ettirmek konusunda iki yol izledikleri söylenebilir: Birincisi, Yunan ordusunun Türklere karşı sağlayabileceği üstünlük ile Sevr'i zorla kabul ettirmek; ikincisi ise Yunan ordusunun başarısızlığı karşısında diplomasiye yönelmektir. Diplomatik faaliyet denildiğinde de Sevr'i özüne dokunmadan küçük değişikliklerle Türklere kabul ettirmek yolundaki girişimler akla gelmektedir.

Londra Konferansı'ndaki barış önerilerinin TBMM Hükûmeti tarafından kabul edilmemesi, bir başka deyişle diplomatik çabaların başarısızlığı üzerine İngiltere, Yunan ordusundan yeni bir saldırı için hazırlık yapmasını istemiştir.³¹ Yunan ordusu, Eskişehir ve Kütahya'yı alarak demir yolu ulaşımını ele geçirmek ve Ankara'ya ulaşarak TBMM'ye Sevr Antlaşması'nı kabul ettirmek için 23 Mart'tan itibaren kuzeyden Eskişehir, güneyden ise Afyon üzerinden saldırıya geçmiştir.³² Yunan ordusu bir kez daha İnönü önlerinde Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa komutasındaki Türk ordusu tarafından 31 Mart 1921'de durdurulmuştur.³³

15.000 kişilik Türk birliğinin, yaklaşık 40.000 kişilik Yunan kuvvetine karşı kazanmış olduğu bu zafer, TBMM'nin inancı ve moralini yükseltmiştir. Bu zafer sonucunda İtalyanlar çekilme hazırlıklarına başlarken Fransızlardan da görüşme talebi gelmiştir.³⁴

Bu zaferden sonra Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya şu tarihî telgrafı çekmiştir: *"Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makûs talihini de yendiniz"*.³⁵

İkinci İnönü Savaşı'nın kazanılmasından sonra Yunanlar iki kol üzerinden çekilmeye başlamışlardır. Kuzeyden çekilen Yunanlar İnegöl'e girmiş ve Aslıhanlar ve Dumlupınar'da yapılan muharebeler, başlangıçta Türk kuvvetleri ile Yunan kuvvetleri arasında oyalama taktiğinden ileriye gidememiş, askerî alandaki üstünlük Yunanlarda kalmıştır.³⁶ Fakat 8 Nisan

Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, I. Cilt, Türk Tarih Kurum Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s. 27-38.

³¹ Londra Konferansı'nda Yunan heyetinin tezleri ve İngiltere ile görüşmeleri için bk. Tağmat; s. 43-51.

³² Müderrisoğlu; s. 314.

³³ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923); IV. Cilt, I. Kısım, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1984, s. 442.

³⁴ Özalp; s. 174-175.

³⁵ Türk İstiklal Harbi; İdari Faaliyetler, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1968, s. 559.

³⁶ Türk İstiklal Harbi-Batı Cephesi: Birinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920 - 15 Nisan 1921); C II, Kısım III, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994, s. 254-265.

1921'de Aslıhanlar'da Yunan ordusu tekrar ağır bir bozguna uğratılmıştır. Bu savaşı İkinö Zaferi tamamlanmıştır.³⁷

ç. Kütahya ve Eskişehir Savaşları (10-24 Temmuz 1921)

Yunan ordusunun İönü önlerinde kısa aralıklarla iki kez durdurulması, Kuvayımilliyeden düzenli orduya geçişin ilk sonuçları olarak algılanmıştır. İşgalci güçler de artık karşılarında dağınık Kuvayımilliyeye kuvvetlerini değil, bir merkezden yönetilen nizami güçlerin bulunduğunu görmüştür. Bununla birlikte Aslıhanlar Savaşı'nda Yunan Küçük Asya Ordusu Komutanı Papulas'ın göndermiş olduğu istihbarat raporunu değerlendiren Yunan Genelkurmayı, Türk ordusunun henüz taarruz yeteneğine erişemediği kanısına varmıştı. Bu raporlar doğrultusunda İngilizlerin destek ve teşvikleriyle Anadolu'daki Yunan ordusu takviye edilmiş, yeni atamalar yapılmış ve uzun soluklu bir hazırlık sürecine girilen bu dönemde Yunan Kralı Konstantin de İzmir'e gelmiştir. Yunan kralının kendi deyimleriyle "Küçük Asya"ya ayak basması, düzenlenecek olan yeni harekâtı ne denli önemsediklerini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Yoğun bir hazırlık dönemi sonrasında 10 Temmuz 1921'de genel bir taarruza kalkışan Yunanlar, Kütahya ve Eskişehir Muharebeleriyle Eskişehir, Kütahya ve Afyon gibi büyük stratejik önemi bulunan şehirleri de ellerine geçirmişlerdir.³⁸ Hatta bir ara Yunan kuvvetleri, Sakarya Nehri'ni geçerek Polatlı-Ankara yakınlarına kadar gelmiştir.³⁹

Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile Türk Ordusu, daha fazla kayıp vermemek için 24 Temmuz'da Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmiştir.⁴⁰ Yunan Genelkurmayı planının sonunu getirememiş ve bu siyasi durum, Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın en kritik günlerinin yaşanmasına yol açmıştır.⁴¹

Bu yenilgi kamuoyunu üzüntüye boğmuş ve beliren tehlike karşısında başkentin Kayseri'ye taşınması önerilmiştir. TBMM'de yaşanan sert tartışmalar sırasında, yenilgiden Mustafa Kemal Paşa ve bazı komutanlar sorumlu tutulmuş ve TBMM'de ilk defa birlikte hareket eden bir muhalefet grubu ortaya çıkmıştır. Muhalifler, "*Ordu nereye gidiyor, bu hareketin elbette bir sorumlusu vardır, o nerededir?*" diyerek Mustafa Kemal'i şiddetle eleştirmişlerdir.

³⁷ Özalp; s. 175.

³⁸ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923); IV. Cilt, I. Kısım, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1984, s. 454.

³⁹ Türk İstiklal Harbi-Batı Cephesi: Birinci İönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920-15 Nisan 1921); C II, Kısım III, s. 580.

⁴⁰ Özalp; s. 184, 192-193.

⁴¹ Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Kütahya, Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921-25 Temmuz 1921); Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974, s. 489-490.

Ankara'da panik ve telaşın hâkim olduğu günlerde İtilaf devletleri Yunan ordusunun son başarısıyla umutlanırken doğudaki Sovyet Rusya'da ise Türk Kurtuluş Savaşı'nın geleceği ile ilgili tereddütler oluşmuştur. Türk Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşmasını kendi gelecekleri için de önemli gören Sovyet yönetimi, Mustafa Kemal'in olası mağlubiyeti karşısında yeni lider arayışlarına yönelmiştir. Aynı günlerde Sovyetlerin Enver Paşa'yı Batum'a getirerek desteklerini yoğunlaştırmalarında da Mustafa Kemal'in mağlup olabileceği düşüncesi etkili olmuştur.

Bütün bu olumsuzluklar karşısında Meclis, 5 Ağustos 1921 tarihinde "*Başkomutanlık Yasası*"nı çıkartarak sahip olduğu yetkileri M. Kemal Paşa'ya üç ay süreyle devretmiştir. Bu Kanun'da, "*Başkomutan, ordunun maddi ve manevi gücünü büyük ölçüde artırmak, yönetimi bir kat daha sağlamlaştırmak için TBMM'nin bununla ilgili yetkisini Meclis adına fiilî olarak kullanabilir.*" şeklinde bir ifadeye yer verilmiştir.⁴²

Üç ay süre ile başkomutan olan ve Meclisin askerî yetkilerini bünyesinde toplayan Mustafa Kemal Paşa, tek başına hareket etme, çabuk karar verme ve uygulama imkânı bulmuştur. Mustafa Kemal Paşa, bu yetkiye dayanarak 7-8 Ağustos 1921'de Tekâlifimillîye Emirlerini (Ulusal Yükümlülükler) yayımlamıştır.⁴³ Bununla halk, maddi ve manevi bütün kaynaklarıyla Kurtuluş Savaşı'na katılmaya çağırılmıştır. Amaç, Türk ordusunun ihtiyaçlarını karşılamaktır. Bu arada Sovyet yardımı ile ordu kısmen modernize edilmiş ve savaş için hazırlıklar başlatılmıştır.

Tekâlifimillîye Emirleri ile halktan; elindeki yiyecek, giyecek, motorlu taşıt, ateşli silah ve hayvanlarının belli bir kısmını bedeli sonradan ödenmek şartıyla orduya vermesi istenmiştir. Yine teknik elemanların da ordu hizmetine alınması kararlaştırılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın başkomutan olması ve Tekâlifimillîye Emirlerinin uygulanması ile Türk ordusu yeni bir Yunan saldırısına hazırlıklı hâle getirilmiştir. Yine aynı dönemde seferberlik ilan edilmiş ve asker kaçaklarının üzerine de gidilmiştir.

d. Sakarya Meydan Savaşı (23 Ağustos - 13 Eylül 1921)

Türk ordusunun direnişinin kırıldığını ve kaynaklarının tükendiğini zanneden Yunanlar, ileri harekâta başlamış ve 23 Ağustos'tan 13 Eylül'e kadar devam eden bir çarpışma dönemi yaşanmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi olarak bilinen bu kritik günlerde, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, "*Hattı müdafaa yoktur. Sathı müdafaa vardır. O sath bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça bırakılmaz.*" diyerek düşmanın bulunduğu bütün cepheyi, savaş alanı olarak ilan etmiştir.

⁴² Müderrisoğlu; s. 342, 363-368. Özalp; s. 189.

⁴³ age.; 368-402.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın askerî ve siyasi iradesiyle kazanılan bu zafer sonunda TBMM, kendisini 19 Eylül 1921'de "Gazi" unvanı ve mareşallik rütbesi ile ödüllendirmiştir. Bu zaferle ulusun orduya ve Mustafa Kemal Paşa'ya güveni artmış ve bu tarihe kadar padişah ve İstanbul Hükümetinin etkisiyle oluşan ayaklanmalar ve asker kaçağı olayları durdurulmuştur. Askerî alanda kazanılan Sakarya Zaferi, siyasal başarılarla da yenilerini eklemiştir.⁴⁴

Sakarya Zaferi sonunda Yunan ordusunun saldırı gücü kırılmış ve Türk ordusunun taarruzu için uygun bir ortam doğmuştur. Bu zafer, 1683 II. Viyana yenilgisinden beri devam eden geri çekilmenin sona ermesi olarak da algılanmış ve içte olduğu kadar dışta da önemli sonuçlar doğurmuştur.⁴⁵ İtalyanlar Anadolu'da işgal ettikleri yerleri boşaltmışlardır. ABD Türkiye'deki Ermeni iddialarını desteklemekten vazgeçmiş ve Misakımillî'yi tanımıştır. 13 Ekim 1921 tarihinde SSCB ile (Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan adına) "Kars Antlaşması" imzalanmıştır.⁴⁶ Bu antlaşma ile Türk-Sovyet sınırı son ve kesin şekline almıştır. İngilizler ise ellerindeki Türk esirleri serbest bırakmışlardır.

Sakarya Zaferi'nin en önemli siyasal sonucu belki de Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşması olmuştur. 20 Ekim 1921'de TBMM adına Yusuf Kemal Bey, Fransa adına ise Franklin Bouillon'un imzaladığı bu antlaşmayla güneydeki çatışma sona ermiş ve Türk tarafının Batı Cephesi'ne daha fazla yoğunlaşması için uygun bir ortam doğmuştur.⁴⁷ Ankara Antlaşması ile Fransa'nın, İngiltere'nin Doğu Akdeniz politikasını artık desteklemekten vazgeçtiği de somutlaşmıştır.

e. Büyük Taarruz - Başkomutan Meydan Muharebesi ve Sonuçlar (26 Ağustos - 9 Eylül 1922)

Sakarya Zaferi'nden sonra TBMM içinde ve dışında herkes Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın çevresinde birleşmiştir. Mecliste Yunanlara karşı düzenlenecek saldırının zamanı konusunda iki görüş belirlemiştir. Bazı kişiler hemen saldırılması görüşünü savunurken Mustafa Kemal Paşa uzun bir hazırlık evresi sonrasında taarruza geçilmesini uygun görmekteydi. Genel saldırının ne zaman başlayacağı konusunun yanı sıra nereden başlayacağı konusunda da farklı görüşler mevcuttu. Mustafa Kemal Paşa uzun bir hazırlık yapılmasından sonra, çatışmaların yoğun olarak yaşandığı ve artık yorulan Eskişehir üzerinden değil, Afyon üzerinden genel

⁴⁴Turan; s. 251.

⁴⁵ Özalp; s. 215-216. Genelkurmay Başkanlığı, Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920- 29 Ekim 1923), IV. Cilt, I. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1984, s. 480.

⁴⁶ Sonyel; s. 182. Antlaşmanın tam metni için bk. Soysal; s. 39-47.

⁴⁷ Antlaşmanın tam metni için bk. Sosyal; s. 48-60.

bir saldırı yapılması düşüncesindeydi. Sonuçta Mustafa Kemal Paşa'nın dediği olmuş ve hazırlıklara girişilmiştir.⁴⁸

Mustafa Kemal Paşa bu hazırlıklarla ilgili düşüncelerini, 6 Mart 1922'de TBMM'de şu sözlerle açıklamıştır:⁴⁹ *“Ordumuzun kararı taarruzdur. Fakat bu taarruzu tehîr ediyoruz. Sebebi, hazırlığımızı tamamen bitirebilmemiz için biraz zaman lazımdır. Yarım hazırlıkla, yarım tedbirlerle yapılacak taarruz, hiç taarruz etmemekten daha çok fenadır.”*

Taarruz için gizli gizli hazırlıklar yapıldığı ve ordunun güneye doğru aktarıldığı günlerde içte ve dışta sıcak siyasi gelişmeler yaşanmaktaydı. Askerî hazırlıkların yapıldığı günlerde bir yandan da diplomatik girişimler devam etmeydi. 12 Mart günü İtilaf devletlerinin Türk tarafında sunmuş olduğu ateşkes ve barış önerilerinde hâlâ Misakımillî'ye itibar etmedikleri görülmüş ve genel bir saldırının kaçınılmaz olduğu anlaşılmıştır.⁵⁰ Siyasi mücadele sadece dışa karşı yürütülmemekteydi. Mecliste de Mustafa Kemal yanlılarıyla karşıtları arasındaki mücadele keskinleşmekteydi. Öyle ki 5 Mayıs 1922 günü Gazi'nin hastalık nedeniyle Meclis'te bulunmamasından yararlanan karşıt grup, Başkomutanlık Kanunu'nun süresini uzatmamışsa da 6 Mayıs günü Meclis'te bir konuşma yapan Mustafa Kemal Paşa, yeniden oylama istemiş ve başkomutanlık süresinin 3 ay daha uzatılmasını sağlamıştır. 22 Temmuz 1922'de ise başkomutanlık görevi ve yetkileri süresiz uzatılacaktır.⁵¹

Mustafa Kemal Paşa, taarruz hazırlıklarını hızlı ve gizlilik içinde sürdürmüştür.⁵² 6 Ağustos 1922'de orduya taarruz için hazırlanma buyruğu gizli olarak verilmiş ve 20 Ağustos'ta Akşehir'de komutanlarla gizli olarak yapılan toplantıda, 26 Ağustos taarruz günü olarak kararlaştırılmıştır.⁵³

26-30 Ağustos günleri arasında gerçekleşen bu taarruzla Yunanlar ağır bir şekilde yenilerek teslim olmuşlardır. Kurtulan Yunan kuvvetleri ise panik hâlinde İzmir'e doğru kaçmaya başlamışlardır.⁵⁴

30 Ağustos'ta Dumlupınar'da düşman kuvvetlerinin imhası ile sonuçlanan bu meydan muharebesine İsmet Paşa, 31 Ağustos'ta “Başkomandan Meydan Muharebesi” adını vermiştir. Mustafa Kemal Paşa *“Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!”* emriyle düşmanın takip edilmesini ve

⁴⁸ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923); IV. Cilt, I. Kısım, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1984, s. 481-482.

⁴⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları; Cilt 3, (6 Mart 1922-27 Şubat 1923), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s. 3.

⁵⁰ Nutuk; II. Cilt 1920-1927, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973, s. 647-648.

⁵¹ Özalp; s. 229-231.

⁵² a.g.e.; s. 234.

⁵³ Türk İstiklal Harbi; Büyük Taarruz, C II., s. 12-13.

⁵⁴ Turan; s. 267-269.

tamamen yok edilmesini istemiştir. Ağustosta başlayan bu takip harekâtı sonucunda 9 Eylül'de İzmir, 11 Eylül'de ise Bursa kurtarılmıştır.⁵⁵

Sonuç

Millî Mücadele Dönemi'nin işgalleriyle ilgili genel bir değerlendirme yapılacak olursa: Batı Anadolu'nun diğer bölgelere göre daha sonra işgal edilmiş olduğu görülür. Anadolu'nun diğer bölgelerindeki işgaller, Birinci Dünya Savaşı sırasındaki paylaşım tasarıları ve Mondros Mütarekesi hükümlerine göre gerçekleşirken Batı Anadolu'daki Yunan işgali Paris Barış Konferansı sürecinde alınan kararlara bağlı olarak hayata geçirilmiştir. Bundan dolayı da Batı Anadolu'daki işgallere karşı direniş ve örgütlenme de diğer bölgelere nazaran sonraki tarihlerde gelişmiştir. Ancak bu direniş ve örgütlenme Yunan işgalinin de etkisiyle daha kapsamlı ve daha güçlü bir şekilde kendini göstermiştir. Batı Anadolu'da gelişen direniş ve oluşan cephe, işgallerin takvimine bağlı olarak diğer bölgelere göre daha sonra ortaya çıkarken Kurtuluş Savaşı'nın genel seyri içinde en son kapanan cephe, daha doğrusu mücadelenin nihai sonucunun alındığı cephe de yine Batı Cephesi olmuştur.

Türk Ulusal Kurtuluş Mücadelesi'nin su götürmez bir şekilde Türkler lehine sonuçlanmasında Batı Cephesi'nde elde edilen askerî zaferlerin büyük etkisi olmuştur. Batı Cephesi'nde önce Kuvayımilliye, daha sonra da düzenli ordunun büyüklüğü, mücadelenin başarıyla sonuçlanması, Batı Anadolu'yu da aşan siyasi sonuçlar doğurmuştur. Özellikle 1921 yılı içinde gerçekleşen çatışma sürecinde Yunan ordusuna karşı kazanılan her askerî başarı, TBMM'ye bir siyasal kazanım olarak dönmüştür. Batı Cephesi'nde elde edilen zaferler, 1921 yılındaki Londra Konferansı'ndan başlayarak hemen her diplomatik girişimde TBMM temsilcilerinin daha güçlü bir şekilde müzakere yürütmelerinde doğrudan etkili olmuştur. Öyle ki 13 Eylül 1921'de Batı Cephesi kapsamındaki Sakarya Zaferi, Ankara Antlaşması'yla güneyde, Kars Antlaşması'yla doğuda siyasal kazanımlara yol açmıştır. Daha da önemlisi Türk Kurtuluş Savaşı'nın nihai zaferi olan ve Batı Anadolu'nun kurtuluşunu simgeleyen Büyük Taarruz sonucunda Mudanya Mütarekesi imzalanmış ve ardından toplanan Lozan Konferansı'nda Türk tarafı galip devlet sıfatıyla masaya oturmuştur. Batı Cephesindeki askerî zaferler sonrasında imzalanmış olan Mudanya Mütarekesi ve Lozan Antlaşması Kurtuluş Savaşı'nın bir Türk-Yunan çatışmasını aşan boyutlarda olduğunu göstermiştir. Çünkü Türklerin kazandığı askerî başarıların sonucunda Türk temsilcileri sadece Yunan temsilcilerle değil, İtilaf devletlerinin tümünün delegeleriyle müzakere olanağına kavuşmuştur. Mudanya ve Lozan görüşmelerindeki çok taraflılık da bunun tipik bir göstergesidir.

Kıscacası Batı Cephesi'ndeki Büyük Taarruz'un kazanılması, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına ve bu Cumhuriyet'i uluslararası camianın tanımada doğrudan etkili olmuştur.

⁵⁵ Müderrisoğlu; s. 518.

Kaynaklar

AKYÜZ, Yahya; Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922, 2. B., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

AYBARS, Ergün; İstiklal Mahkemeleri, C I-II, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1988.

AYBARS, Ergün; Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, C I, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1986.

AYDINEL, Sıtkı; Güneybatı Anadolu'da Kuvayımiliye, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Basım, Ankara, 1993.

Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayımiliye Hatıraları (1919-1920); Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1967.

BAYKAL, Bekir Sıtkı; Heyet-i Temsiliye Kararları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1974.

BELEN, Fahri; Türk Kurtuluş Savaşı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983

BIYIKLIOĞLU, Tevfik; Trakya'da Millî Mücadele, Ankara, 1955.

CEBESOY, Ali Fuat; Millî Mücadele Hatıraları, Temel Yayınları, İstanbul, 2000.

KİTSİKİS, Dimitri; Yunan Propagandası, Meydan Neşriyat, İstanbul, (ty.).

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin; Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları, ATATÜRK Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1990.

Nutuk; II. Cilt 1920-1927, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973.

OLCAY, Osman; Sevres Andlaşması'na Doğru (Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1981.

ÖZALP, Kâzım; Millî Mücadele 1919-1922, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998.

ÖZKAN, Abdullah; A'dan Z'ye Kurtuluş Savaşı ve ATATÜRK Dönemi, Boyut Yayıncılık ve Ticaret AŞ, İstanbul, 2005.

ÖZTOPRAK, İzzet; Kurtuluş Savaşı ile İlgili Yunan Belgeleri, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2006.

SONYEL, Salahi R.; Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II - Büyük Millet Meclisinin Açılışından Lozan Anlaşması'na Kadar, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986.

SOYSAL, İsmail; Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.

TAÇALAN, Nurdoğan; Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, Milliyet Yayınları, 1970

TAĞMAT, Çağla Derya; "1921 Londra Barış Konferansı'nda Yunan Heyeti ve Tezleri", Hacettepe Üniversitesi ATATÜRK İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, Yıl 9, Sayı 18, Güz 2013.

TBMM Gizli Celse Zabıtları; Cilt 3, (6 Mart 1922 - 27 Şubat 1923), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

TEKELİ, İlhan - İLKİN, Selim; Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

TURAN, Şerafettin; Türk Devrim Tarihi Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne, 2. Kitap, I. B., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1992.

Türk İstiklal Harbi - Batı Cephesi: Birinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920 - 15 Nisan 1921); C II, Kısım III, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994.

Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Kütahya, Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921 - 25 Temmuz 1921); Genelkurmay ATASE Başkanlığı Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974.

Türk İstiklal Harbi - Doğu Cephesi (1919 - 1921); III. Cilt, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995.

Türk İstiklal Harbi, İdari Faaliyetler; Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1968.

TÜRK İSTİKLAL SAVAŞI'NIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Prof.Dr. Ergün AYBARS*

Tarihî araştırmaların bilimsel olmasını sağlayan yöntem, sebep - sonuç ilişkilerini objektif olarak değerlendirmektir. Olayların kanıtlanması ise belge ile olur. Ord. Prof. Enver Ziya Karal'ın ifadesiyle "Belge varsa tarih vardır." Her olay kendisinden önceki olayların sonucu olurken kendisinden sonraki olayların da sebebidir. Bu döngü, tarihin sürekliliğinin ve değişkenliğinin esasını oluşturur. Tarihçiliğin benimsediği temel bir esas, "tarihte değişmeyen tek şey 'değişim'dir."

Türk İstiklal Savaşı yakın sebepleri ile 15 Mayıs 1919'da Yunan ordusunun İzmir'i işgali ile başlar. Uzak sebepleri çok eski ve derin olaylar zincirini oluşturur. Bu konuda kullanılan kelimeler: Hristiyan-Müslüman, haç-hilal, Haçlı Seferleri, Doğu sorunu, Avrupa'nın Hasta Adamı, emperyalizm, petrol, Fransız Devrimi, Sanayi Devrimi, Megali İdea vb. kavramları kapsar. Konuyu belirttiğim bu yöntemle ele alacağım.

750 yılında Tarık bin Ziyad'ın İspanya'nın büyük bir bölümünü fethedip kurduğu İslam Endülüs Devleti Papa'nın ve Hristiyan Avrupa'nın korkulu rüyası oldu. Doğu'da Bizans, İslam Arap ilerlemesini durdurmuştu. Fakat Avrupa için İslam Arap tehdidi yok edilmeli ve "Kutsal Kudüs" kurtarılmalıydı. Haçlı Seferleri bu gerekçe ile yapılırken yağma ihtirası bu seferlerin itici gücü oldu. Anadolu Selçuklularının bu saldırılar karşısında direnişi, Türk kelimesinin korkusunu Avrupa'ya taşıdı. Osmanlı'nın Gelibolu'ya geçişi, Balkanların fethi ile Türk, korku ve tehdit anlamına geldi. İstanbul'un Fethi (1453) Avrupa'da büyük moral çöküntüsü yarattı. Macaristan'ın fethi ve Almanya seferlerinin yarattığı korku, konunun adını da belirledi: "Doğu Sorunu". Türk-İslam tehdidi olan bu korku 1683 Viyana Bozgunu ile sona erdi. 1492'de Endülüs İslam ülkesini katliamla sona erdirmiş bulunan Avrupa şimdi doğudan gelen tehdidi durdurmuştu. 1815'te Viyana Kongresi'nde Rus çarı, Napolyon sorununun çözümü yanı sıra gündeme, unutulmuş olduğunu hatırlattığı "Doğu Sorunu"nu getirdi. Türklerin Balkanlardan atılmasını önerdi. İngiltere, Fransa ve Avusturya, çarın Balkanları ele geçirmek istediğini anlayarak bunu reddettiler.

1821'de 24 bin Müslüman'ın katliamı ile başlayan Mora İsyanı, 1824'te Osmanlı Devleti ve Mısır valisinin yardımı ile bastırılınca Osmanlı Devleti bir anda karşısında İngiltere (Protestan), Fransa (Katolik) ve Rusya (Ortodoks) devletlerini ve kiliselerini buldu. Navarin'de savaş ilan olmamasına rağmen Osmanlı donanması yakıldı. 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı'nda, Rus orduları Edirne'ye kadar gelince Osmanlı Devleti barış istemek zorunda kaldı. Londra Anlaşması ile Yunan (Mora) Krallığı kuruldu. 1821'de başlayan ve 9 Eylül 1922'ye kadar geçen bu süre, Türklüğün emperyalist - haçlı ihtirasları karşısında yaptığı nefsi müdafaa (varlığını savunma) yüzüylünü oluşturur. Bu

* Emekli Öğretim Üyesi.

yüzyılda Şu açıkça görölmüŐtü: Osmanlı İmparatorluğu varlığını ancak “Denge Politikası” ile sürdürölebilecektir. Kırım Savaşı’nda (1854-1856) İngiltere-Fransa-Osmanlı ittifakı Rusya’yı yendi. Paris Barış Konferansı’nda Osmanlı Devleti Batı’nın korumasına, gerçekte güdümü altına alındı. 1877-78 Osmanlı - Rus Savaşı’nda İngiltere ve Fransa’nın izin verdiği Rus orduları İstanbul’un kapısına (YeŐilköy) dayandı. Eski adı Ayastefenos olan yerde imzalanan anlaşma ile Rusya bütün Balkanları denetimi altına alıyordu. İngiltere, Fransa, Avusturya ve Prusya’nın tehdit taşıyan uyarısı sebebiyle Berlin Kongresi toplandı. Bu kongre Balkanlarda Türk egemenliğinin sonunu belirlerken Osmanlı için de sonun başlangıcı oldu. İngiltere, Türklerin artık Rus tehdidinin güneye inmesini engelleyemeyeceği gerçeğinden hareketle yeni bir strateji oluşturdu. Rusların Kafkasya’dan Basra ve İskenderun Körfezlerine inmesini engellemek için Ermenistan Devleti kurulmasını, Boğazların korunması için de Yunan davasını destekleyerek Ege Denizi ve Boğazlara egemen büyük Yunanistan oluŐumuna destek verdi. Bunun yanı sıra, 1875’te Mısır’ı iflas ettirip borçları karşılığında satın aldığı Süveyş Kanalı hisseleri ile kanala egemen oldu. 1878’de Kıbrıs’a yerleŐip Kıbrıs, Malta, Cebeli Tarık çizgisinde Akdeniz kontrolünü de ele geçirdi. 1882’de Mısır’da çıkan Arabi Paşa İsyanı’nı bastırıp Mısır’ı yönetimi altına aldı. 1890’da III. Vilhelm’in Almanya’nın yeni stratejisini “Doğuya Doğru” olarak belirlemesi, Avrupa ve Orta Doğu’daki gelişmeleri kökten deđiŐtirdi. Bağdat-Belgrad-Berlin Demir Yolu Projesi’nin esas alanı olan Türk egemenliğindeki bölge büyük bir rekabet alanı hâline geldi. İngiliz-Alman rekabeti, petrolün önemi sebebiyle blokları oluşturdu. Bu rekabetin faturası Türklüğün sonu olarak belirdi. Bu sebeple Türklüğün varlık savaŐının en kanlı on yılı olan 1912-1922; Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı ve Türk İstiklal Savaşı 5 milyonu aşkın Müslüman Türk’ün soykırımlarla öldürölmesine ve ölümlerine yol açtı. 1919’da Paris (sözde) Barış Konferansı’nda İngiltere, Fransa ve ABD’nin desteği ile Türkiye adı coğrafyadan siliniyor, Ege-Marmara Bölgeleri Yunanistan’a, Doğu Anadolu Ermenistan’a veriliyordu.

Türk İstiklal Savaşı’nın yakın sebepleri, eski sebeplerle bağlantılıdır. General Allenby 1917’de Kudüs’e girdiği zaman Selâhattin Eyyubi’nin türbesine giderek “Selâhattin, Haçlı Seferleri Şimdi bitti.” diyerek Haçlı ihtirasını dile getirmiŐti. 1919 yılında İngiliz basınında da aynı ihtirası The Times, The Observer ve Manchester Guardian gazetelerinde görölmektedir. Ermeni tehcirini, haçlı ihtirası ile aylarca seri yazılarıyla gündemde tutan bu gazeteler, İzmir ve Samsun, Adana-Antep yöresinde (1919 Ocak-Haziran) Müslüman Türklerin Hristiyan Rumları ve Ermenileri katliama devam ettikleri asılsız iddialarını ileri sürerek Yunan işgaline zemin hazırlıyorlardı. 15 Mayıs 1919 İzmir’in İngiliz, Fransız ve Amerikan savaş gemilerinin koruması altında Yunan ordusunca katliamla işgali de büyük bir zafer coŐkusuyla duyuruldu. Doğu Anadolu’nun Ermenilere verilecek topraklarını belirleyen haritayı ABD Başkanı Wilson çizdi.

1919 başında Paris Barış Konferansı toplandığı tarihte dünya nüfusunun ¼’ü birbirleriyle yağma savaŐını yapmış olan geliŐmiŐ ölkeler

(İngiltere, Fransa, Rusya, ABD, İtalya; karşı tarafta Almanya, Avusturya ve ayrıca Japonya), ¾'ü ise geri kalmış ülkelerden oluşuyordu. Bu tarihte Hindistan Yarımadası'nın (Hindistan, Pakistan, Bangladeş) nüfusu yaklaşık 500 milyon dolayında idi. 80 bin İngiliz askeri ve sivil personel, İngiliz genel valisi bu yarımadayı sömürge olarak yönetiyordu.

Bu savaş yalnızca yenilenler için değil, yenen için de büyük bir yıkım oldu. 20 milyonu aşkın insan savaş içinde öldü. Savaş sonrası yayılan İspanyol gribi yüzünden 30 milyonu aşkın insan öldü. Rusya'da Bolşevik İhtilali ile Sovyetler kuruldu. Alman İmparatorluğu, Avusturya İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu tarihe karıştı. Avrupa'nın içine düştüğü sefalet faşizmin yolunu açtı. Nazizm ve faşizm 1930'lu yılların Avrupa'sının yükselen değerleri oldu.

1919'da Mustafa Kemal Samsun'da bütün bu gerçeklerin bilincinde olarak karaya ayak bastı. Durum muhakemesinde bunu açıkça ortaya koydu. İngilizlerin ve Fransızların bizimle savaşacak gücü olmadığını, Yunan ordularını üç sene sonra denize dökceğini daha Erzurum'da iken belirledi. Hatta Mazhar Müfit'e "Zaferden sonra Cumhuriyet ilan edeceğine; kadın, erkek eşitliği, şapka, laiklik, ulusal egemenlik" konusunda ileri görüşlerini belirtmişti. Amasya Genelgesi'nin ulusal egemenliğin esaslarını belirleyen ilkesi Erzurum-Sivas Kongreleri ve Büyük Millet Meclisinin açılışı ile ortaya kondu.

1919'un Türkiye'si Balkan ve Birinci Dünya Harbi'nin büyük yıkıntısını yaşamaktaydı. İki milyonu aşkın nüfus yitirildi. Genç, dinamik nüfus kaybının yeri yirmi yıl doldurulamadı. Açlık, sefalet, eşkıya, salgın hastalıklar, verem, tifo, dizanteri, sıtma, frengi, belsoğukluğu, tıbbi hizmetlerin eksikliği, ilaç yoksunluğu 1919-1923 arası yoğun yaşanan bu sıkıntıların dönemi oldu. Suriye Cephesi'nde yenilgi sonucu 1918'e kadar İngilizlere terk edilen silah ve cephaneyi Büyük Taarruz'da bile tamamlayamadık. Askerî malzeme, cephane, tıbbi ilaç, mali kaynak ve siyasi destek için tek ülke Sovyet Birliği vardı. Bu sebeple Mustafa Kemal Büyük Millet Meclisinin açılışından sonra 2 Mayıs'ta Hükümetin kuruluşu ile ilgili konuşmasında, "Dışarıdan gelecek her türlü maddi ve manevi yardımı alırız. Bunun karşılığında, millî ananemizden ve bağımsızlığımızdan asla ödün vermeyiz... Her an, dışarıdan yardım gelmeyecekmiş gibi kendi imkânlarımızla savaşa hazır olmalıyız." diyerek yeni Türk Devleti'nin ilkesini de belirledi.

11 Nisan 1920 günü şeyhülislam yayımladığı fetva ile Kuvayimilliyeyi, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının katlinin yapılmasını Anadolu'ya ilan etti. Padişah fermanı ile Mustafa Kemal asi ilan edildi. Nemrut Mustafa Divaniharbi tarafından gıyabi idam hükmü verilen Mustafa Kemal, Fevzi Paşa, Ali Fuat Paşa, Halide Edip vb. 28 liderin hakkındaki karar Sadrazam Damat Ferit ve Padişah Vahdettin tarafından 24-28 Mayıs 1920'de üç ayrı belge hâlinde imzalandı. İç ayaklanmaların en önemli tahrik sebebi olan bu kararlara, Büyük Millet Meclisi 29 Nisan 1920 günü çıkarılan Hiyanetivatanıye Kanunu ile karşılık vermişti.

İtilaf devletleri Osmanlı barış projesini 18-26 Nisan 1920 arasında hazırladılar. Türk halkının meşru temsilcisi kabul ettikleri Osmanlı Devleti'ni davet ettiler. Ankara'da Büyük Millet Meclisinin açıldığı gün (23 Nisan) Tevfik Paşa delege olarak görevlendirildi. Tevfik Paşa heyeti 6 Mayıs'ta Paris'e vardı. 11 Mayıs günü sözde "özgürlük ve adalet" belgesi diye nitelendirdikleri metin Tevfik Paşa'ya verildi. 12 Mayıs günü The Times ve Manchester Guardian gazetelerinde yer alan seremoniye başkanlık eden Millerand; (bu sırada başbakan, eylülde sonra cumhurbaşkanı), barış metni üzerinde hiçbir müzakereyi kabul etmediklerini, bir ay içinde yeni belgeler sunabileceklerini, Türkiye'nin yabancı güçlere (Almanya'ya) boyun eğerek savaşa katılmasının savaşın uzamasına ve İtilaf devletlerinin milyonlarca insan ve milyarlarca servet kaybına uğradıklarını, ileride böyle durumlarla karşılaşmamak için tedbirler aldıklarını belirtti. İleride Sevr adını alacak olan bu metnin duyulmasından sonra, Mustafa Kemal'in gösterdiği sert tepki 14 Mayıs'ta Times'te "Mustafa Kemal'in Meydan Okuması" başlığı ile yer aldı. Mustafa Kemal'in bu metni kabul etmediği bildirildi. İngiliz basınında Türkiye'nin sonunun geldiği açıkça ilan ediliyordu.

19 Mayıs 1920 günü "Vatana ihaneti ispatlanmış bulunan Damat Ferit ve arkadaşlarının Türkiye Büyük Millet Meclisince vatandaşlık hukukundan tecridine ve milletimiz arasından tardına (atılmasına)" karar verildi. Böylece İtilaf devletlerinin Osmanlı sadrazamı ile yapacağı görüşmelerin de meşru olamayacağı belirtildi. 7 Haziran günü "İstanbul Hükümetinin 16 Mart 1920 (Meclisimebusanın İngilizler tarafından işgali) tarihinden itibaren yaptığı ve yapacağı antlaşmaların, vermiş ve vereceği imtiyazların hükümsüz sayılacağına dair kanun" Türkiye Büyük Millet Meclisince kabul edildi. Böylece İtilaf devletlerince hazırlanan bu anlaşmanın, meşru olmadığı ve tanınmayacağı önceden bildirilmiş oldu.

Barış metninin İstanbul'da görüşülmesi sürecinde İngiltere, Vahdettin'in umudunu kırmak, Akbaş Cephaneliği Baskını'ndan duyduğu korkuyu bir daha yaşamamak için Marmara Denizi'nin güney kıyılarının güvenliğini sağlamak amacıyla Yunan ordusuna ileri harekât izni verdi. İç ayaklanmalarla Yunan ordusunun ilerleyişi ve Kuvayı İnzibatîyenin İzmit'te saldırısı, Pontus saldırıları, koordineli olarak bir merkezden yönetilerek Büyük Millet Meclisinin iradesi kırılmak isteniyordu. İç hiyanet cephesi çökertilmeden genel bir taarruz imkânsızdı. Bu sebeple 1920 yılında düzenli ordunun kuruluşu; Kâzım Karabekir'in doğuda Ermeni tehdidini yok ederken, güneyde halkın Maraş, Antep, Urfa, Adana yöresi direnişleri yayılırken, Batı Cephesi'nde savunma savaşına hazırlanılıyor, içeride ise isyanların bastırılması ve Büyük Millet Meclisinin otoritesinin Türkiye halkına benimsetilmesi yılı olarak yaşanıyordu. M. Kemal batıda Yunanlara karşı kısmi başarı sağlamak amacıyla dahi olsa saldırı yapılmayıp oyalama ve savunma savaşı yapılmasını, kısmi bir başarısızlığın yıkıcı sonuçları olabileceğini belirtip Yunan ordusuna karşı zamanı geldiğinde düzenli orduyla yapılacak genel taarruzla savaşın kazanılacağını açıkladı. Bu sebeple düzenli orduya geçiş sürecinde Kuvayımilliye tasfiye edilerek

usulüne uygun olarak orduya katılmalar başladı. Buna en çok direnen, iç isyanların bastırılmasında büyük hizmetleri görülen Ethem oldu. 1920 sonunda Ethem kuvvetlerinin isyanı İnönü Savaşı sırasında büyük tehlike yarattı.

1920, yeni Türk Devleti'nin doğuşunun sancılı yılı oldu. Halk bıkkın ve umutsuz, Ankara'da kurulan Meclisin önemini henüz anlayamamış, yeni bir savaşın padişah iradesine karşı yapıldığı, Fetva ile kâfir ilan edilmiş olan M. Kemal ve arkadaşlarının peşinden gidenlerin de onlar gibi olacağı korkusu içindedir. Egemenliğin kendisine ait olduğunun bilincinde değildir. Günlük kelime haznesi birkaç bin kelime ile sınırlı; demokrasi, millet olma ortak bilincini bilmiyor. Konya ile İzmir, Edirne ile Erzurum arasında ortak vatan ve millet (ulus) bağı kurmak BMM'nin en önemli sorunu oldu. Mehmet Akif başta olmak üzere, kurulan nasihat heyetleri şehir, kasaba, köyleri dolaşarak İstiklal Savaşı'nın önemini ve mahiyetini anlattılar. Bu Meclis; Türk İstiklal savaşı için toplanmış, bu davaya inanmış Türk, Çerkez, Laz, Kürt, Arnavut, Boşnak vb. Balkanlardan geri gelenler, Kafkasya'dan katliamlardan kaçıp Türkiye'ye sığınanların ortak devletinin kurulduğu yerdir. "Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak... Sana yok ırkıma yok izmihlal." diyen, İstiklal Marşımızın Şairi Mehmet Akif Arnavut asıllıdır. İstiklal Marşı yeni kurulan Türk Devleti'nin millî marşıdır.